

Modernisering og lidelse

Beretning om Peter 1 i sovjetiske og russiske lærebøker

David Alexander Bodilsøn Larsen

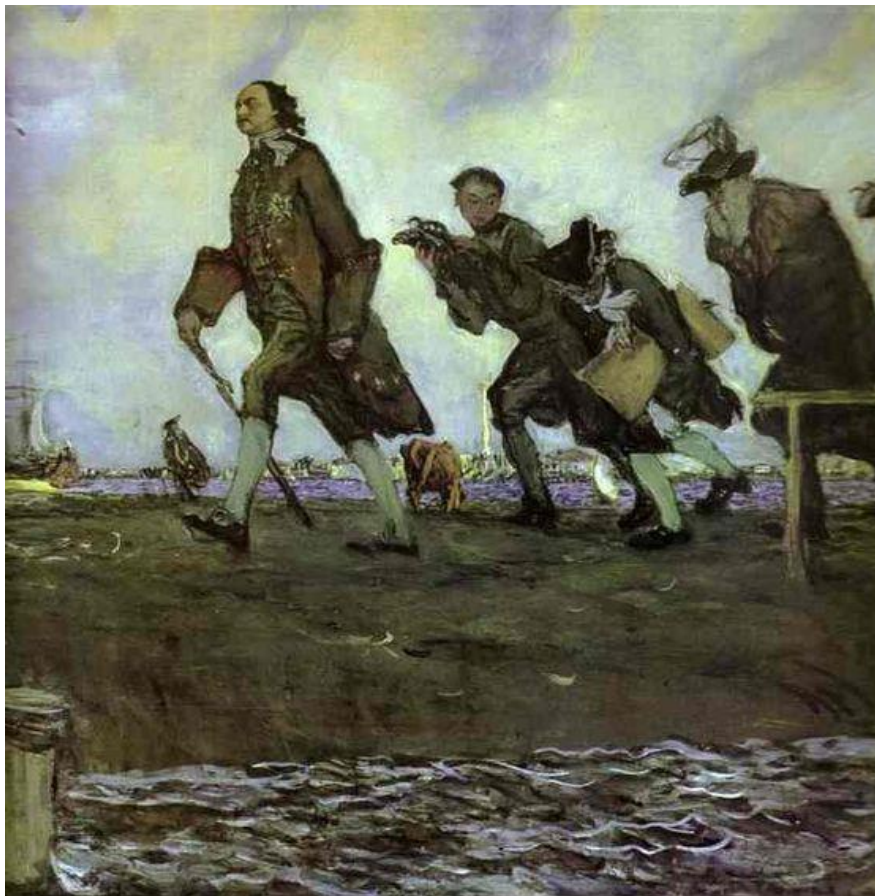
Masteroppgave i Russlandstudier ved Instituttet for litteratur, områdestudier og europeiske språk (ILOS). Det humanistiske fakultet.

UNIVERSITETET I OSLO

[12.05.2015]

Modernisering og lidelse

Beretningen om Peter 1 i sovjetiske og russiske lærebøger

Peter 1 av Valentin Serov, tempera på papp-plate, Tretjakovgalleriet, Moskva (1901)

© David Alexander Bodilsøn Larsen

2015

Modernisering og lidelse: Beretningen om Peter 1 i sovjetiske og russiske lærebøker

David A. B. Larsen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Copycat A/S

Sammendrag

Denne oppgaven er en innholdsanalyse av sovjetiske og russiske lærebøker. Formålet med oppgaven er å analysere hvordan fremstillingen av Peter 1 i lærebøkene for grunnskolen har forandret seg fra den monolittiske Brezjnev-perioden under Sovjetunionen og fram til totusentallet

For å belyse dette stiller oppgaven følgende spørsmål:

Hvilke historiske beretninger møter vi i lærebøkene? Hvilke likheter og forskjeller finnes i de forskjellige fortellingene? Hvilke identitetskonnotasjoner etableres det i lærebøkene. Her er jeg spesielt interessert i hvordan inngruppen, altså "vi-et", blir forstått og beskrevet i beretningen. Hvem er den/de sentrale utgruppen(e) og hvordan fremstilles de og hvilke maktstrukturer og sosiale normer som blir legitimert i lærebøkene.

Mitt teoretiske utgangspunkt er inspirert av Hayden Whites teori om historiefremstillingens narrative form og James Werstschs forståelse av beretningene som sosiokulturelle fortolkningsverktøy. I tillegg har jeg benyttet meg av Karina Korostelinas modell for å analysere lærebøkens identitetsformuleringer.

Utvalget mitt består av fem individuelle læreverk skrevet for det syvende trinnet i grunnskolen. Den eldste boken er utgitt i 1971 og de siste er fortsatt brukt i undervisningssammenheng skoleåret 2014-2015.

I analysen viser jeg hvordan fremstillingen av Peter 1 har gjennomgått en betydelig utvikling fra Brezjnev-perioden og fram til lærebøkene på totusentallet. Det er en klar forandring i hvordan den historiske utviklingen forstås og hvordan den nasjonale identiteten forestilles. Det er samtidig en påfallende kontinuitet mellom lærebøkene. Flere av de grunnleggende antagelsene blir reproduisert og gjennomgår kun mindre endringer. Et av de sentrale funnene er hvordan moderniseringen av staten blir fremstilt som gående hånd i hånd med folkets lidelse i alle bøkene.

Forord

Läroböcker ar inte bara redskap for undervisning utan också en minnesbank for kunskap och kommunikation. Läroböcker utgör den plats där vi har placerat sådana fakta, förklaringar och exempel som vi ser som grundläggande, giltiga, objektiva och nödvändiga for vår gemensamma sociala och kulturella orientering. Olika läroböcker utgör tillsammans ett minibibliotek, en första kalla for nybörjarna att osa ur och, samtidig, ett instrument for kontroll (Statens offentliga utredningar, 2003: 184)

Ønsket om å skrive om russiske lærebøker i historie kommer fra historiefaget og Russlandstudier ved Universitetet i Oslo, men primært fra min praksis som lærer i Osloskolen. Da jeg var ferdig med bachelorgraden jobbet jeg tre år som kontaktlærer ved to forskjellige skoler i Oslo. Gjennom dette arbeidet forholdt jeg meg aktivt til lærebøkernes innhold, metodikk og oppbygning samt at jeg måtte ha et bevisst forhold til de statlige læreplanene. Jeg erfarte raskt at lærerrollen ikke var begrenset til ren kunnskapsformidling, men hadde en omfattende oppdragende og sosialiserende side. Dette mandatet var fastslått i læreplanens generelle del som sier at opplæringen skal «tuftast på grunnleggjande kristne og humanistiske verdiar, og bere vidare og byggje ut kulturarven, slik at ho gir perspektiv og retning for framtida.» (Utdanningsdirektoratet, 2011). Dette kravet gjenspeilte seg i lærebøkene, heriblant gjennom fremstilling av den norske velferdsstaten, vårt politiske system, viktigheten av ytringsfrihet og de kontrasterende eksempler fra autoritære regimer med politisk undertrykkelse. Læreboken ga ikke bare elevene kunnskap om den norske politiske modellen, men hadde praktiske oppgaver knyttet til medbestemmelse og demokratiske prosesser. Den klare ideologiske rollen til de norske lærebøkene vekket interessen min lærebøkernes betydning for identitetsdanningen i de russiske lærebøkene. Jeg ønsket å vite hva de fortalte om fortiden, hvordan de fremstilte seg selv og andre.

Jeg vil takke min veileder, Pål Kolstø, for hans grundige gjennomlesninger og konstruktive tilbakemeldinger.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Problemstilling.....	2
1.2	Utvalg	3
1.3	Disposisjon	4
1.4	Tidligere forskning	4
1.5	Peter 1 plass og betydning i russisk åndsliv	6
2	Metodisk utgangspunkt	11
2.1	Beretningenes mening og innhold	12
2.2	Kulturelt betingede fortellinger	14
2.3	Det historiske dramaet	15
2.4	Etableringen av det nasjonale fellesskapet	18
2.5	Identitetsdannende beretninger	20
3	Fra Brezjnev til Gorbatsjov	22
3.1	Historiefaget i Sovjetunionen	22
3.2	Istorija SSSR: Sovjetunionens historie.....	23
3.3	Lærebøkens beretning.....	25
3.3.1	Moderniseringshistorien: Russland blir et stormaktimperium	26
3.3.2	Lidelseshistorien: medaljens bakside	28
3.4	Identitetskonnotasjonene i de sovjetiske bøkene	30
3.4.1	Folket og adelen	30
3.4.2	De etniske russerne i sentrum.....	37
3.4.3	Staten og lederens primat	40
3.5	Oppsummering	44
4	Nittitallet: Brudd og kontinuitet	46
4.1	Det nye historiefaget.....	46
4.2	Læreboken Istorija Otetsjestva	49

4.2.1	Moderniseringshistorien: Et nytt lag med maling	50
4.2.2	Lidelseshistorien: Fra klassekamp til bevegelse mot styringsmaktene	51
4.3	Identitetskonnotasjonene i Istorija Otetsjestva	53
4.3.1	Historiefagets kulturbærende rolle	53
4.3.2	Folket og adelen	56
4.3.3	Rehabilitering av den ortodokse kirken	57
4.3.4	Mellom nasjonalstat og imperium.....	59
4.4	Oppsummering	62
5	Totusentallet: Skjerpet historiepolitikk	64
5.1	Historiefaget på totusentallet	65
5.2	Istorija Rossii av Andrej Sakharov	67
5.2.1	Moderniseringshistorien: Den ambivalente arven etter Peter	68
5.2.2	Lidelseshistorien: Den tragiske spliden i samfunnet.....	72
5.3	Istorija Rossii av Danilov og Kosulina.....	74
5.3.1	Moderniseringshistorien: Russlands gradvise utvikling	75
5.3.2	Lidelseshistorien:	77
5.4	Lærebøkene identitetskonnotasjoner.....	79
5.4.1	Russland mellom Europa og Asia	79
5.4.2	Det multikulturelle nasjonale fellesskapet	85
5.4.3	Staten og folket.....	88
5.5	Oppsummering	90
6	Avslutning	92
	Litteraturliste	100

1 Innledning

Etter Sovjetunionens fall forsvant ikke bare den gamle statsdannelsen og regimetypen, men også den marxistiske historieforståelsen og mange av de etablerte identitetsmarkørene ble diskreditert. Åpningen av de sovjetiske arkivene førte til at smertefulle «hvite flekker» ble brakt fram i offentligheten og rev opp sårene fra de mange overtrampene og lidelsene i Sovjetunionen. Vridningene i den russiske historieforståelsen ble sammenflettet med den bredere samfunnsdebatten i Russland. Oppgjøret med fortiden etter Sovjetunionens fall er derfor et viktig studiefelt og flere gode og inngående analyser har belyst denne prosessen. Imidlertid har brorparten av denne forskningen fokusert på den nyere og politiserte sovjetiske historien. Revisjonen av den eldre russiske historien har kommet noe i skyggen av dette arbeidet.

I min oppgave har jeg valgt å fokusere på fremstillingen av den eldre historien i de sovjetiske og russiske lærebøkene for grunnskolen. Valget av skolebøker er tatt på grunn av deres viktige rolle i å formidle samfunnets normer og etablerte felleskunnskap. Jeg har ikke funnet vestlig forskning som på en grundig og helhetlig måte har omhandlet reformuleringen av den eldre historien i russiske lærebøker. Den eldre historien har ofte blitt viet et underkapittel eller som et moment i en mer omfattende analyse, men ikke som en egen og selvstendig forskning i Vesten.

At den eldre historien har blitt viet mindre akademisk spalteplass i Vesten betyr ikke at det er liten interesse for dette i Russland. Historieinteressen var enorm på nittitallet og den eldre historien ble trukket fram og sett på med nye øyne. Nedsablingen av de sovjetiske samfunnsstrukturene dannet et behov for nye idealer. For mange lå svaret i den eldre historien og de forestilte verdiene, idealene og tradisjonene som den brakte med seg.

For å få fram endringene i hvordan den eldre historien har blitt forstått og fortolket fokuserer jeg på fremstillingen av Peter 1 (1672-1725) og hans regentsperiode. Jeg har valgt dette tverrsnittet på grunn av periodens sentrale plass i russisk historiefilosofi og den nasjonale identitetsdebatten. Personen Peter 1 og de omfattende reformene under hans regentsperiode har gitt rom til svært forskjellige og ofte motstridende fortolkninger. Fra tsarens egen samtid og fram til dagens Russland har bildet av Peter og hans reformer stått som et viktig punkt i den opphetede nasjonsdebatten i Russland. Selv om hovedfokuset i oppgaven ligger på beretningen om Peter 1 behandler jeg lærebøkernes historiske utgangspunkt og den helhetlige beretningen de forteller om fortiden.

1.1 Problemstilling

I oppgaven analyserer jeg lærebøkene fra den stabile stagnasjonstiden (*period zastoja*) under president Leonid Brezjnev, over til den desentraliserende og turbulente perioden under president Boris Jeltsin og fram til den gradvise økende statsstyringen og «de patriotiske femårsplanene» under presidentene Vladimir Putin og Dmitrij Medvedev. Dette tidsrommet (1970-2010) er valgt for å følge utviklingen fra den stabile og hegemoniske sovjetforståelsen over til det kompliserte og ofte motstridende forsøket på å reetablere et nytt historisk og samfunnsmessig fundament etter Sovjetunionens fall. For å belyse dette stiller oppgaven følgende spørsmål:

A.) Hvilke historiske beretninger møter vi i lærebøkene? Hvilke likheter og forskjeller finnes i de forskjellige fortellingene? B.) Hvilke identitetskonnotasjoner etableres i lærebøkene. Her er jeg spesielt interessert i hvordan inngruppen, altså "vi-et", blir forstått og beskrevet i beretningen. Hvem er den/de sentrale utgruppen(e) og hvordan fremstilles de og hvilke maktstrukturer og sosiale normer blir legitimert i lærebøkene?

For å svare på problemstillingen vil jeg analysere lærebøkernes fremstilling av den historiske virkeligheten med basis i Hayden Whites (1973; 1987) forståelse av historieberetningens narrative form, James Werstschs (2000) oppfatning av beretningen som sosiokulturelt fortolkningsverktøy og Karina Korostelinas (2013) metodologi for å analysere lærebøkernes identitetsformuleringer. Dette teoretiske utgangspunktet er valgt fordi lærebøker for grunnskolen tradisjonelt benytter seg av en narrativ struktur for å formidle lærestoffet. Disse fortellingene finnes i de fleste fag, fra regnehistoriene i matematikk til personlige historier om valgdeltakelse og erfaringer fra velferdsstaten i samfunnsfag. Det narrative grepet brukes for å engasjere elevene, skape en personlig tilknytning og identifisering til pensumet og hjelpe til å konkretisere abstrakte fenomener. Historiefaget er på ingen måte et unntak. I mitt utvalg av lærebøker er den petriner perioden fremstilt som en kronologisk beretning, selv om den til tider inneholder tematiske og mer problemorienterte underdeler. Et fokus på den narrative helheten vil bidra til å avdekke hvordan forholdet mellom, for eksempel staten og folket, blir forklart ut i fra deres posisjon og rolle i den overordnede fortellingen.

1.2 Utvalg

Jeg har avgrenset oppgavens analysemateriale til kun å innbefatte lærebøker som et produkt og ikke hvordan de blir benyttet og tolket. Dette fører til at lærerens metodikk, forklaringer, anekdoter og meninger, samt elevenes egen førkunnskap og erfaringer faller utenfor oppgavens søkelys. Analysen av lærebøkene vil kunne belyse de beretningene som finnes i selve tekstmaterialet, men i mindre grad si hvilke beretning elevene blir presentert for gjennom klasseromspraksisen og selv skaper i møte med undervisningen og lærebøkene.

Dette valget medfører at oppgaven ikke vil belyse det interessante og muligens divergerende møtet mellom det statlige og normative historiesynet og den mer lokale og personlige forståelsen som elevene og lærerne møter lærebøkene med. Jeg har valgt denne avgrensningen av metodologiske og praktiske hensyn, men først og fremst for å tydeliggjøre variasjonen i det sanksjonerte historiesynet og statens ideologiske selvforståelse. Fordi fokuset mitt ligger på den statlige sanksjonerte historieberetningen, vil jeg kun fokusere på de lærebøkene som er godkjent og oppfordret til bruk innenfor skoleverket.

I den monolittiske sovjetperioden fantes det kun et standardverk for hvert fag. Disse bøkene var strengt regulert og grundig gjennomgått før de ble benyttet i den allmenne undervisningen. Dette medførte at den enkelte bok ofte ble trykket i nye opplag og brukt gjennom et titalls år. I perioden fra Brezjnev og fram til Sovjetunionens fall ble den petriner perioden gjennomgått på det syvende trinnet (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 5). I denne perioden er det totalt to lærebøker som faller innenfor mine utvalgskriterier.

På nittitallet ble nasjonalhistorien gjennomgått både i grunnskolen og den videregående påbyggingen (polnoje srednoje obrazovanije) (Kaplan, 2005: 254). Jeg inkluderer kun lærebøkene fra grunnskolen i mitt analysemateriale. På grunn av nivåforskjellen mellom trinnene varierer konseptualiseringen, forklaringsmåten og oppbyggingen av lærebøkene tydelig mellom bøkene for grunnskolen og den videregående skolen. En inkludering av lærebøkene for det tiende trinnet vil vanskeliggjøre sammenligningen av bøkene.

Bøkene fra grunnskolen gir samtidig elevene den første og grunnleggende forståelsen av historien. Årsaken til at historien ble gjennomgått to ganger på nittitallet var at den videregående påbyggingen, det tiende og ellefte trinnet, ikke lenger var obligatorisk. Det ble sett på som en politisk målsetning at alle innbyggerne i Russland skulle ha en grunnleggende forståelse av nasjonalhistorien. Undervisningen på de høyere trinnene skal i teorien kun bygge videre på og utdype denne forståelsen (Nataraj, 2011: 47).

I 1994 ble lærebokmonopolet offisielt fjernet og flere private forlag ble etablert. Jeg har kun analysert lærebøker fra lærebokforlaget Prosvesjtsjenije som har blitt tildelt «anbefalt» stempelet av det russiske utdanningsministeriet. Dette valget er tatt fordi Prosvesjtsjenije forble statseid fram til 2011. Selv om det ble åpnet for fri konkurranse beholdt Prosvesjtsjenije en ledende stilling i markedet og sin nære relasjon til utdanningsministeriet og de førende vitenskapsinstitusjonene (Becker & Myers, 2014). I perioden fra etableringen av den nye russiske staten og fram til 2010 er det totalt tre individuelle lærebøker som faller innenfor disse utvalgskriterier.

1.3 Disposisjon

Oppgaven er inndelt i seks kapitler.

Kapittel 1 og 2 inneholder oppgavens innledning, presentasjon av tidligere forskning og metode. Denne delen inkluderer utgreiing og forklaring av mitt teoretiske og metodologiske utgangspunkt og en historiografisk gjennomgang av Peter 1s periode.

Kapitlene 3 til 5 er oppgavens analysedel og strukturert i tre deler. Kapittel 3 behandler perioden under Sovjetunionen, kapittel 4 nittitallet og kapittel 5 totusentallet. Hvert av kapitlene starter med en midlertidige kontekstforståelse som fokuserer på oppbyggingen av skolesystemet og historiefaget. Kontekstdelen følges av en analyse av lærebøkene. Jeg analyserer først hvilke beretning lærebøkene formidler til elevene og ser deretter på de underliggende identitetskonnotasjonene i teksten.

Kapittel 6 er oppgavens avslutning. Kapittelet knytter analysekapitelenes resultater sammen opp mot oppgavens problemstilling og teori. Jeg peker til slutt på eventuelt nye og ubesvarte spørsmål som kan være interessante for videre forskning.

1.4 Tidligere forskning

Forskningen på historiefaget og historielærebøkene innenfor det russiske skolevesenet er hovedsakelig begrenset til enkeltstående artikler, underkapitler i større bøker og masteravhandlinger. Det er imidlertid ingen større og helhetlige analyser av den perioden jeg behandler. De fleste artiklene jeg har funnet behandler den overordnede politikktutforming og de generelle føringene på pensumet. Det er få innholdsanalyser av lærebøkene og de fleste av disse tar kun for seg nittitallet. Mest relevant for min oppgave er Alexander Shevyrevs artikkel *Rewriting the national past (2005)* som analyserer, blant annet, den samme læreboken fra nittitallet som jeg behandler. Han fremhever statspatriotismen og den nye rollen til den

ortodokse kirken. Joseph Zajda (2001; 2007) har på samme måte gjennomført en innholdsanalyse av lærebøkene på nittitallet. Han identifiserer verdier knyttet til liberalisme og demokrati, men finner samtidig et økt fokus på imperiale og etnisk-russiske identitetsmarkører og tradisjonelle statspatriotiske formuleringer. De har hjulpet meg med å identifisere sentrale trekk ved lærebøkene på nittitallet, og har vært et viktig utgangspunkt for min analyse.

Fordi utviklingen av historielærebøkene ikke kan forstås isolert fra den generelle historiedebatten vil jeg trekke frem bidrag som har belyst den overordnede historierevisjonen og føringene på historiefaget i skolen. Denne forskningen har vært relevant som sekundærlitteratur og for å forstå konteksten lærebøkene er skrevet innenfor. Dette er ikke ment som en utømmelig liste over forskningen på feltet, men heller en oversikt over de verk som ligger til grunn for min egen forståelse.

Det har generelt vært skrevet lite om historieutviklingen fram til glasnost og mye av forskningsarbeidet fremstår som foreldet. Et nevneverdig unntak er Arup Banerjis bok *Writing history in the Soviet Union* (2008) som beskriver historierevisjonen fra 1917 og fram til begynnelsen av totusentallet. Banerji fokuserer på samspillet mellom Kommunistpartiet, institusjonene og de profesjonelle historikere og viser hvordan rammene for historieskrivingen lå tett opp til sentralledelsens skiftende politiske behov. Historiefaget i Sovjetunionen er på lignende måte underforsket. Jeg har ikke funnet noen helhetlige innholdsanalyser av lærebøkene og behandlingen av historiefaget har i all hovedsak fokusert på politikkkutforming og bruken av historiefaget for å bygge opp under de gjeldende maktstrukturene i landet (Banerji, 2008; Fitzpatrick, 1979; Gaworek, 1977)¹.

Interessen for historiebruken økte betydelig under glasnost og det har vært gjennomført grundige og gode analyser av denne perioden. Jeg vil spesielt trekke frem Klas-Göran Karlsson (1999), Pål Kolstø (1989) og Robert Davies (1989) som følger historierevisjonen i disse formative årene. De peker på den viktige politiske rollen historierevisjonen fikk og at den i all hovedsak var drevet frem av amatørhistorikere, akademikere fra andre fagfelt, journalister og politiske aktivister, mens de profesjonelle

¹ James Wertsch (2000) og Ingunn Wikheim Barstad (2007) har begge analysert lærebøker fra Sovjetunionen, men fokuset har i mindre grad ligget på innholdssiden. Barstad fokuserer i sin masteroppgave på lærebøkernes språkstrukturer, mens Wertschs bruker lærebøkene for å bygge opp under sin teori om sosiokulturelle beretninger.

historikerne ofte stod på sidelinjen i den historiske debatten². Forskningen på historiefaget i skolen økte på lignende måte under glasnost. Janet Vaillant (1994) og William Husband (1991; 1994) peker på en sammenfallende tendens innenfor historiefaget i skolen og hvordan pensumsutvikling ble hengende etter den offentlige historiedebatten. Dette forklares med den konservative tradisjonen innenfor skoleverket og blant lærebokforfatterne.

Mesteparten av forskningen på nittitallet har fokusert på forsøket på å bygge opp en ny konsensus rundt nasjonalhistorien. Cathrine Merridale (2003), Hans Bagger (2007) Kathleen Smith (2002) og Robert Davies (1997) belyser fra forskjellige perspektiver det vanskelige og ofte konfliktfylte forsøket på å reforhandle historien og knytter dette opp til den manglende konsensusen i samfunnet. Det samme fokuset har foreligget innenfor skoleforskningen. Jevgenij Vjazemskij (2013), Vera Kaplan (2005) og Viktor Shnirelman (2006; 2009) behandler det politiske forsøket på å etablere et nytt rammeverk for historieundervisningen. Hovedfunnet i artiklene er at den marxistiske utviklingsforståelsen ble forsøkt erstattet med et sivilisasjonsperspektiv, men at den konkrete formuleringen var vanskelig som følge av de dyptgående konfliktlinjene i samfunnet.

Mye av forskningen på totusentallet har vært rettet mot den offentlige historiepolitikken under Putin og forsøket på bygge opp et nytt og samlende fortidsbilde. Johannes Due Enstad (2011), Kristian Lundby Gjerde (2013), Miguel Liñán (2010) og Thomas Sherlock (2011; 2007) beskriver alle dette forsøket på å integrere den sovjetiske perioden inn i en helhetlig nasjonalhistorisk beretning.

1.5 Peter 1 plass og betydning i russisk åndsliv

Peter 1 sin viktige plass i russisk selvforståelse vises i det tilnærmede bunnløse antallet tolkninger, kommentarer og historiografiske verker som har blitt viet temaet. Det er derfor ikke mulig å gi en helhetlig og utømmelig historiografisk analyse av Peter 1 innenfor denne oppgavens rammer. Jeg har valgt å belyse utviklingen og resepsjonen til noen av de mest sentrale og arketypiske beretningsstrukturene tilknyttet den petrine arven.

Min egen forståelse støtter seg på Kevin Platts kulturhistoriske analyse av den petrine myten. I boken *Terror and Greatness: Ivan and Peter as Russian myths* (2011) gir han en grundig og velstudert gjennomgang av hvordan bildet av Peter 1 har blitt brukt og utviklet seg

² Kolstø (1989: 58) forklarer dette med at historiefaget var ett av de mest «ideologiske infiserte vitenskaper i Sovjetunionen» og tiltrakk seg derfor ofte konformister og karrierejegere.

fra tsarens egen regentsperiode og fram til forfatterens egen samtid. Platt sitt begrepsapparat og tredelte kategorisering av den Petrine myten utgjør ryggraden i fremstillingen, men jeg trekker også inn Nicholas Riasanovsky (1985) og George Vernadsky (1978) for å feste utledningen til den historiefaglige tradisjonen i Russland. Jeg kommer først til å se på den overordnede ideen om Peter som en overgangsfigur og hans posisjon i den russiske identitetsdebatten og knytte dette til drøftingene av de tre tolkningstradisjonene.

Kjernen i den petrine historieberetningen bygger på de store og voldelige omveltningene innad i Russland og det utenrikske stormaktsspillet som utspilte seg under Peter 1s regentsperiode. Ifølge Platt (2011) har den Petrine epoken tradisjonelt blitt forstått og fortolket som en overgangsperiode mellom det førmoderne og moderne. Fremstillingen av Peter har hatt en helt spesiell plass innenfor politisk og ideologisk retorikk, der arven etter ham har blitt knyttet til sentrale spørsmål og identitetsmarkeringer i den russiske samfunnsdebatten. Heriblant har forholdet mellom traume og kollektivt felleskap, Russlands tilhørighet mellom den østlige og vestlige kulturkretsen og hvorvidt Russland er et imperium eller en nasjonalstat vært sentrale og underliggende spørsmål. På grunn av sin posisjon mellom den mytiske og arkaiske fortiden og de moderne realitetene har fortolkningen i stor grad vært gitt ut i fra evaluering av samtidens politiske og samfunnsmessige oppbygging. Han har blitt fremstilt som den revolusjonære arkitekten og grunnleggeren av det nye Russland, som den ødeleggende kraften som rev ned det som var autentisk og russisk, eller som en syntese av disse ved at han gjennom sin brutale og autokratiske modernisering skaper et amalgam av det førmoderne og det moderne. Platt kaller disse tre utgangspunktene for den heroiske, den despotiske og den syntetiske tradisjonen.

Den heroiske tradisjonen

Den vanligste og mest utbredte representasjonen befinner seg innenfor det Platt (1999: 251) kaller «den heroiske tradisjonen». I henhold til denne forståelsen løftet Peter 1 Russland opp fra sin bakstreverske tilværelse og styrte landet stødig og progressivt fremover. Han blir tillagt rollen som en ledende og moderniserende drivkraft som styrker og redefinerer den russiske staten og samfunnet. Han etablerer den moderne russiske staten, slår opp vinduet mot Europa, gir Russland de nødvendige havgrensene og etablerer landet som en stormakt og et imperium. Denne fremstillingen hadde sitt opphav i den offisielle og den statlige retorikken under hans tsarperiode og skaper et bilde av ham som en opplyst enehersker. Riasanovsky beskriver dette slik:

The original image of him and his role, drawn by the reformer himself as well as by such members of his admiring entourage as Feofan Prokopovich, blended wonderfully well with the concept of the enlightened despot of the Age of Reason. The first emperor brought light into darkness, converted barbarism into civilization, even created a rational state and society ex nihilo. The new Russian power and international significance confirmed brilliantly his accomplishments (Riasanovsky 1985: 303)

Fremstillingen var preget av opplysningsfilosofiens framtidsrasjonale. Peters handlinger virker til allmenhetens beste og forstås som progressive skritt fremover. De brutale og smertefulle tiltakene og de autokratiske metodene begrunnes og legitimeres ut i fra de høyverdige målene. Etter Peters død ble denne retorikken videreført og inkorporert i den offisielle tsaristiske statslegitimering. Ifølge Platt fremstilte Katarina 2 seg som den direkte arvtageren til Peter 1 (Platt, 1999: 254).

Den historiske arven til Peter ble mer tvetydig etter dekabristoppgjøret i 1825. Den offisielle opphøyelse av Peter 1 ble videreført, men innholdet skiftet form i samsvar med påvirkningen av tysk idealistisk filosofi og romantikken i Russland. Under Nikolai 1 fikk fremstillingen en konservativ slagside. Peter ble fortsatt fremstilt som den idealtypiske autokraten som utviklet og moderniserte staten, men det ble samtidig understreket at han videreførte og styrket den ortodokse troen og den russiske patriotismen. De progressive og dynamiske aspektene ved hans regjeringsperiode ble nedtonet og tilpasset det statiske verdensbildet til Nikolai I. Det petrineske prosjektet ble sett på som fullendt og uforenlig med den nye og liberale bølgen i Europa (Riasanovsky 1985:121). Den store forskjellen ligger med andre ord ikke i selve handlingsgangen, men heller i den overordnede narrative strukturen den var gitt innenfor; fra å være utgangspunktet i en uavsluttet utviklingshistorie ble den nå formet som en avsluttet skapelsesmyte under Nikolai I.

På samme tid som beretningen underbygde Nikolai Is reaksjonære styre ble den progressive framtidshistorien videreført av den liberale intelligentsiaen. De såkalt vestvendte (zapadniki) resirkulerte den fremtidsrettede opplysningshistorien om Peter og vendte den mot det statiske og konservative regimet. Peter 1s reformer ble nå tolket i lys av den tyske idealistiske filosofien og fikk en metafysisk spiss som understreket det unike i russisk historie. Opphavet til denne forestillingen finner man i Tsjaadajev sin apologi. Han fremla en forståelse om at Russland var skånet for fortidens etablerte normer og fordommer, et «tabula rasa» der man fritt kunne overføre de beste verdiene fra Vesten for å bygge opp et samfunn blottet for deres dekadanse og moralske forfall (Riasanovsky, 1985: 99-100).

Den despotiske tradisjonen

Den despotiske tradisjonen har på samme måte som den heroiske tradisjonen røtter tilbake til Peter 1 sin regjeringsperiode og særlig til ”de gammeltroende” som oppfattet Peter, på grunn av hans tvangsinnførte vestlige vaner og reform av kirkevesenet, som Antikrist³. Denne forståelsen hadde samtidig et sekulært motsvar blant de konservative aristokratiske sirklene. Han blir her fremstilt som en alkoholisert og ondskapsfull regent som ødela den kulturelle og politiske arven ved sine overdrevne reformer og arbitrære maktutfoldelse (Platt, 1999: 253-254). Innenfor den mer tradisjonelle historiografien finner man fremstillingen til Mikhail Sjtserbatov (1733-1790) og Nikolaj Karamzin (1766-1826) som fordømmer Peter 1s despotiske metoder og radikale brudd med det fortidige (Platt, 1999: 253-254).

Den mest ensidige fordømmelsen av Peter 1 og hans reformer finner man hos de såkalte «slavofile» som idealiserte bildet av den gamle slaviske statsdannelsen. De mest kjente representantene for denne tradisjonen er poeten Aleksej Khomjakov (1804-1860) og filosofen Ivan Kirejevskij (1806-1856). I tråd med den filosofiske idealismen og romantismen som preget den russiske samfunnsdebatten på 1800-tallet så de på den gamle slaviske statsdannelsen som organisk, harmonisk og rettmessig og oppfattet reformene som et brudd med den naturlige utviklingen i landet. Den petrine perioden ble sett på som et overgrep, Han innfører skadelige vestlige verdier som rasjonalisme og individualisme og bidrar til å skape en ny unaturlig og mekanistisk inndeling av samfunnet. Reformene hans fører som følge til en dyptgående splid i samfunnet og skaper en kald og formalistisk statsdannelse (Riasanovsky, 1985: 144).

Den despotiske forståelsen preget det offisielle historiesynet i det første tiåret etter Sovjetunionens dannelse. Den ledende marxistiske historikeren, Mikhail Pokrovskij (1869-1932), fremstilte de petrine reformene som et direkte resultat av den fremvoksende kjøpmannsklassen i Russland og gir Peter 1 ingen direkte ære for utviklingen under hans regensperiode. På tross av hans strukturalistiske utgangspunkt vektlegger han Peters despotisme og karakteriseres han som ondskapsfull, egoistisk og syfilissyk tyrann. Denne forståelsen av Peter 1 var regjerende fram til Pokrovskijs død i 1932, men mistet sin legitimitet etter at Stalin rehabiliterte de «store mennene» betydning for historien ut over trettitallet (Platt, 2011: 182)

³ Riasanovsky peker på at denne forståelsen ikke var knyttet direkte opp til Peter 1 og hans person, men var heller typisk for de gammeltroendes polemikk vis-a-vis tsarmakten på den tiden.

Den syntetiske tradisjonen

Den syntetiske tradisjonen er, som navnet tilsier, en sammensetning av den heroiske og den despotiske tradisjonen. Det skapes et ambivalent bilde der de progressive reformene i seg selv blir sett på som positive, men de despotiske midlene blir sett på som en hemmende faktor. Dette bildet gjenspeiler seg blant annet i Pusjkins bildet av Peter 1. Han skaper i diktet Bronserytteren og i hans mer tradisjonelle historieskriving et bilde av tsaren all sin prakt og grusomhet, i all sin rasjonalitet og irrasjonalitet (Anisimov, 1993: 6). Innenfor den mer renskårne historiefaglige tradisjonen er Vasilij Kljutsjevskij (1841-1911) det mest prominente navnet. Han presenterer et like dualistisk bilde av Peter 1 der han på den ene siden heroiserer de storstilte reformene under hans periode og trekker fram hans kjærlighet og oppofrelse for fedrelandet, men framstiller ham samtidig som en uberegnelig despot med manglende forståelse for menneskelige relasjoner (Riasanovsky, 1985: 171-176). Den syntetiske tradisjonen har preget den offisielle sovjetiske historiefremstillingen fra 1930-tallet. Det ble etablert et positivt bilde av reformene og den økende statsmakten under Peter 1, men de understreket at perioden bidro til en tiltakende undertrykkelse av folket.

Etter Sovjetunionens fall har Evgenij Anisimov vært en av de tydeligste stemmene innenfor denne tradisjonen. I hans bok *The reforms of Peter the Great: Terror through coercion in Russia* (Anisimov, 1993) skaper han et bilde av de petrinerne reformene som visjonære og progressive, men fordømmer de totalitære tendensene. Et poeng som kommer tydelig fram i bokens konklusjon:

The Petriner era brought not only impressive achievements and brilliant military victories that facilitated the strengthening of national self-consciousness, the victory of secular over confession principles in culture and the inclusion of Russia in the general European family of nations. The petriner reforms were also the apotheosis of statism that in practice left no place until now for other (nonstate) form of social existence. The era of the Petriner reforms was the time of the foundation of the totalitarian state, the graphic preaching and inculcation into mass consciousness of the cult of the strong personality – the boss, “the father of the nation, “the teacher of the people” (Anisimov, 1993: 296)

Anisimovs bok, utgitt i engelsk utgave i 1993, er preget av at den er utgitt i kjølvannet av Sovjetunionens fall. Han oppfatter Peter 1 som forløperen og, på mange måter, som grunnleggeren av den totalitære staten.

2 Metodisk utgangspunkt

Lærebokanalyse er tradisjonelt delt inn i to hovedretninger; en didaktisk analyse som fokuserer på de pedagogiske føringene og metodologien til tekstene og en innholdsanalyse som undersøker selve meningsinnholdet i tekstene (Pingel, 1999: 31). Denne oppgaven faller innenfor den sistnevnte kategorien. Gjennom kvalitativ nærlesingen av tekstene i lærebøkene ønsker jeg å trekke ut tekstens mening og det underliggende budskapet som lærebøkene formidler til elevene. Fordi hovedformålet med oppgaven er å belyse kontinuiteten og vridningen i historiefremstillingen fokuserer sammenligningen på den diakrone utviklingen i tekstinholdet.

Jeg har møtt tekstmaterialet uten klare forhåndsdefinerte kategorier og har spisset analyseapparatet og kategoriene mine til i møte med tekstene og sekundærlitteraturen på feltet. Dette har vært viktig for å sikre en *teoretisk sensitivitet* ovenfor datamaterialet (Johannessen et al., 2010: 181). Denne induktive tilnærmingens fleksibilitet har vært hensiktsmessig fordi det har vært forsket lite på fremstillingen av den eldre historien i russiske lærebøker. Den har gitt rom for å møte tekstene på dets egne premisser og bidrar til å identifisere nyansene i tekstmaterialet og øke forståelsen av meningsinnholdet.

En kritikk som er rettet mot all kvalitativ forskning og særlig mot den løse induktive framgangsmåten er dens subjektivitet. Forskerens egen forståelse, meninger og verdier vil være styrende for både konseptualiseringen og den konkrete analysen av dokumentmaterialet. Min analyse av lærebøkene blir en beretning om beretningene, like mye påvirket av min forhåndsforståelse og den form jeg formidler den gjennom som den virkeligheten lærebøkene formidler. Selv om det er umulig, og heller ikke ønskelig, å utelukke den menneskelige og kreative faktoren fra forskningsprosessen er det mulig å ta skritt for å sikre arbeidets reliabilitet. Det er viktig at selve forskningsprosjektet er transparent og reproducerbart; at det er mulig å gå resultatene mine etter i sømmene og at framgangsmåten min kan gjentas (Johannessen et al., 2010: 229-233). For å gi leseren innsyn i min tekstanalyse og mulighet til å følge mine resonnementer har jeg inkludert mange og til dels lange utdrag fra lærebøkene. Jeg har oversatt disse utdragene fra russisk til norsk for at en leser uten kompetanse i russisk språk skal kunne følge analysedelen. Jeg har vektlagt å opprettholde meningsinnholdet og flyten i oversettelsene. Det har av den grunn vært nødvendig å gjennomføre små stilistiske omskrivninger. Jeg har valgt å inkludere flere av de oversatte russiske begrepene i en etterfølgende parentes. Dette er begreper som har en spesiell nyanse heftet ved seg, som er

vanskelig å oversette direkte til norsk eller der det vil være uklart hvilke begrep som er benyttet i den originale teksten. I oversettelsesarbeidet har jeg benyttet meg av Valerij Berkovs *Russisk-norsk ordbok (1994)*.

Transkripsjonene fra russisk er foretatt i henhold til språkrådets retningslinjer og er uten diakritiske tegn. Den samme malen er brukt når jeg referer til de russiske primær- og sekundærkildene i teksten. I de tilfeller det finnes artikler eller verk både på russisk og et annet språk bruker jeg forfatterens egen transkripsjonsmetode. For å øke lesbarheten transkriberer jeg ikke person og stedsnavn som er allment brukt i det norske språket i tekstmaterialet, eksempelvis Peter og Aleksander og ikke Petr og Aleksandr. Ved kildehenvisninger transkriberer jeg imidlertid navnene etter språkrådets transkripsjonsregler.

2.1 Beretningenes mening og innhold

Med monografien «*Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe*» (1973) kastet Hayden White en brannfakkellinn i debatten om narrativens rolle i historiefremstillingen og startet det mange kaller for den narrative, eller diskursive, vendingen innenfor historiefaget⁴. Han fremviser på provoserende måte likhet mellom historieskriving og skjønnlitterær forfatterskap. White argumenterer for at begge er et produkt av en tilsvarende kreativ prosess som benytter seg av litterære og språklige virkemidler i sin fremstilling. Han hevdet samtidig at historiefaget mangler et felles fagspråk, etablerte forklaringsmodeller og har som følge få, om noen, vitenskapelige trekk. Kontroversen rundt boken ble forsterket ved at han konkluderer med at de litterære trekkene verken kan eller skal motarbeides. Han oppfatter det som naivt å tro at det er mulig å tilstrebe seg en sann fremstilling av fortiden og konkluderer med at historikerens gjerninger heller skal ses på som en kunstnerisk og poetisk meditasjon over det fortidige enn en rekonstruksjon av den. White karakteriserer på dette grunnlaget all historiefremstilling som en «verbal fiction, the contents of which are as much invented as found and the forms of which have more in common with their counterparts in literature than they have with those in sciences» (White, 1987: 16).

⁴ Hayden White bygger sin forståelse på den narrative debatten, ledet av blant annet Morten White og Arthur Danton, på 60-tallet. De deler H. White sin oppfatning om at historikerens forklarings- og argumentasjonsmodell er befestet i en narrativ logikk og struktur, men avviser samtidig ikke fagets vitenskapelige forankring. Narrativ blir istedenfor sett på som fagets grunnlagsmodell.

I sentrum for min tekstanalyse står beretningen; selve fremstillingen av den historiske virkeligheten⁵. Jeg deler White sin forståelse av at fortiden representeres i en meningsgivende og helhetlig fortellingsstruktur og benytter meg av hans definisjon av beretningen som «[...] a structure of relationships by which the events contained in the account are endowed with meaning by being identified as parts of an integrated whole» (White, 1987: 9). Beretningen er den helhetlige og meningsgivende representasjonen av fortiden. Ifølge White så består en beretning av både en handling (story) og forklaring (explanation). Handlingen inndeles i en rudimentær innledning, midtdel og avslutning. Forklaringen er det litterære plottet, forklaringsmodellen og de ideologiske implikasjoner som binder historien sammen og skaper en meningsgivende helhet (White, 1973: 7-31).

White er opptatt av hvordan de språklige strukturene, eller lingvistiske protokollene, former fortolkningen og representasjonen av historien. Han erkjenner at en god historiker må forholde seg nøyaktig og sannferdig til de historiske dataene og er pliktig til å gjennomføre en grundig og analytisk kildekritikk, men fastsetter at det historiske kildematerialet setter svært få begrensninger for hvordan fortiden fremstilles. Det finnes ingen iboende logisk sammenbinding i kildematerialet og historikeren har dermed mulighet til å forme sin historiefremstilling tilnærmet fritt ut i fra sine egne samfunnsmessige og politiske forståelse. Historikeren påfører kildematerialet en imaginær og poetisk fortellingsstruktur som binder de historiske dataene sammen til en forståelig og logisk helhet og gir den en utenforstående verdi og betydning (Rogne, 2008: 15).

White anerkjenner, rett nok, at kildematerialet etablerer visse grenser for historikerens fremstilling, men at dette skyldes politiske, moralske og estetiske hensyn og ikke fordi det finnes en predefinert fortelling eller meningsstruktur nedfelt i kildematerialet. Betydningen og verdien som tilskrives kildematerialet blir, ifølge White, sett ut i fra hvilken historiefortelling eller plottstruktur de plasseres innenfor, samt hvilken posisjon og rolle de spiller innenfor denne. Han argumenterer for at det er fåfengt å bedømme kildeteknisk likeverdige fortellinger ut i fra vitenskapelige og historiefaglige sannhetskriteria. Historiefortellingene skal, på lik linje med litterære verk, bedømmes ut i fra deres moralske implikasjon, estetiske kvaliteter og deres meningsgivende relevans for samtiden(White, 1987: 46-47).⁶

⁵ I oppgaven har jeg valgt å oversette det engelske begrepet «narrative» med beretning.

⁶ White argumenter i artikkelen *Historical emplotment and the problem of truth* (2001) at selv om det teoretisk er mulig å representere holocaust som alle andre historiske hendelser, så er de tradisjonelle representasjonsformene i liten grad adekvate til å forklare de utenkelige hendelsene. Han konkluderer historier er best representert innenfor strukturen av den selvransakende og eksperimentelle modernistiske sjangeren.

Selv om White anerkjenner og på mange måter underlegger historiefremstillingen politiske og moralske hensyn er det samtidig i hans konsepsjon uavklart hvordan konteksten påvirker historieskrivingen. Han mener at fortolkningen er et samspill mellom språkstrukturene, tolkningstradisjonen og den politiske konteksten, men gir ingen direkte svar på hvordan den sosiokulturelle konteksten former og setter grensen for diskursen (Knutsen, 2002: 160-161). For å fram dette aspektet har jeg valgt å knytte meg til James Wertsch sin forståelse av beretning som et sosiokulturelt betinget og meningsgivende redskap⁷.

2.2 Kulturelt betingede fortellinger

Wertsch forståelse av fortellingsstrukturenes meningsgivende form ligger tett opp til White sin, men har en eksplisitt sosialkonstruktivistisk forankring. Han trekker på Lev Vygotskijs konseptualisering av den *medierende hjelperen* og Mikhail Bakhtins teori om *dialogiske og flerstemmige ytringer* i sin forståelse av at beretningen er en medierende hjelper, et kulturelt verktøy, som aktøren trekker på i sin avkoding av den fortidige virkeligheten. Formålet er ifølge Wertsch (2000: 515) å fjerne det reduksjonistiske fokuset på enten aktørens handlinger eller den konteksten den utføres innenfor. Beretningene formes, forankres og brukes innenfor en avgrenset historisk og sosiokulturell setting og har en kulturbærende funksjon ved at de bringer med seg en spesifikk argumentasjonslogikk, perspektiv og forståelse som historikeren benytter seg av i sitt arbeid med å forstå den fortidige virkeligheten (Wertsch, 2000: 515). Dette bidrar til å skape en forståelig og meningsgivende helhet ut i fra det kaotiske og usammenhengende historiske materialet, men det settes samtidig klare begrensninger for vår forståelse av den. Beretningene kan ses på som en meningsbærende optikk som uthever og understreker visse hendelser, samtidig som den kan nedtone og utelater det som ikke passer inn i beretningens overordnede logikk.

Historikerens fortolkning av fortiden er forankret i den sosiokulturelle kontekst ved at han bruker de etablerte beretningsformene i sin egen fremstilling. Det betyr imidlertid ikke at han er bundet av disse når han fortolker fortiden. Når historikeren knytter seg til og benytter seg av de tidligere representasjoner av fortiden vil han reprodusere den tidligere forståelsen, men samtidig tilføye noe unikt gjennom sin fortolkning. Det er i spenningen mellom den

⁷ Wersch er professor i antropologi og områdestudier ved Washington University i St. Louis. Han innehar samtidig rollen som assisterende rektor (vice-chancellor) og hans forskning er rettet mot etablering av kollektiv hukommelse og identitetsdannelse i Russland, Georgia og Estland.

etablerte og normgivende forståelsen og fortolkning at historiarven blir reforhandlet (Wertsch, 2002: 57, 58).

Wertsch støtter seg her på Bakhtin og beskriver dette samspillet som en ”skjult dialog”. I sin fremstilling av fortiden er historikeren del av en pågående debatt og kommer med tilsvar til den etablerte tradisjonen, men også på eventuelle fremtidige ytringer.

Imagine a dialogue of two persons in which the statements of the second speaker are omitted, but in such a way that the general sense is not at all violated. The second speaker is present invisibly, his words are not there, but deep traces left by these words have a determining influence on all the present and visible words of the first speaker. We sense that this is a conversation, although only one person is speaking, and it is a conversation of the most intense kind, for each present, uttered word responds and reacts with its every fiber to the invisible speaker, points to something outside itself, beyond its own limits, to the unspoken words of another person. (Bakhtin sitert av Wertsch, 2000: 526)

Fortolkningen og fremstillingen må ses i lys av de historiske og sosiokulturelle rammene; forrådet av mulige historiefremstillinger har gjennomgått en utvikling, der grensene og mulighetene for den narrative fremstillingen blir kontinuerlig reforhandlet og står i en konstant dialog med arven fra fortiden og samtidens sosiokulturelle setting. Den enkelte historiefremstillingen skal ut i fra denne forståelsen ikke ses på som en isolert og avgrenset monolog, men heller som et innlegg og tilsvar i en pågående debatt. Denne samtalen kan være åpenlys og eksplisitt formulert i teksten, med direkte henvisninger og klare svar til andre aktører og fremstillinger, men ofte pågår det en opphetet og skjult dialog med en annen og usynlig debattant. Det er nettopp denne dialogen jeg vil belyse og få frem; hvordan de forskjellige fremstillingene står i en dialogisk relasjon til hverandre, hvordan de svarer på tidligere spørsmål og har utviklet seg i løpet av de siste turbulente tiårene i Russland og hvordan de reforhandler den historiske arven.

2.3 Det historiske dramaet

Hva skiller fokuset på beretningens mening fra en vanlig tematisk nærlesing av lærebøkene? Det viktigste skillet ligger i at jeg oppfatter tekster som helhetlig meningsenheter som ikke kan forstås og tolkes ut i fra sine enkeltdeler. Ifølge Jerzey Topolski (1999: 201,202) består en beretning av et hierarki av meningsgivende deler som bygger på hverandre og skaper den helhetlige og komplekse fremstillingen; dette skjer ved at en setning tilhører et avsnitt, som igjen er del av et kapittel og så videre. De enkeltstående delene står i et gjensidig forhold til helheten ved at den bidrar til å bygge den opp og gi mening, samtidig som den også blir gitt sin signifikans og verdi ut i fra beretningens helhet. Denne prosessen karakteriserer Topolski

som en «binding with content» (Topolski, 1999: 202). Han eksemplifiserer denne sammenbindingen med at utsagnet om at «Brødprisen i Frankrike steg på 1780-tallet» gis mening ut i fra å være del av en paragraf om den økende misnøyen før stormingen av Bastillen som igjen gis mening av å bli satt inn i den helhetlige beretningen om den franske revolusjonen. Det er ikke mulig å forstå betydningen til den enkelte ytringen uten å forstå helheten den er del av. Han forklarer dette på følgende måte:

As a single proposition, the statement ceases to exist, just as it is impossible to isolate one element of a chemical compound without destroying the whole. One cannot extract one atom of hydrogen from H₂O and still have a substance called water (Topolski, 1999: 202)

For å belyse hvordan beretningens får sin helhetlige mening vender jeg tilbake til White.

Hayden White trekker frem tre nivåer, eller lag, som gir teksten mening, innplotting (emplotment), forklaringsmodell (formal argument) og ideologiske implikasjoner (ideological implications) (Rogne, 2008; White, 1973). Innplottingen er meningssjangeren som forvandler historikerens krønike til en fortelling, forklaringsmodellen er generaliseringer som legges til grunn i historikerens argumentasjon og de ideologiske implikasjonene er det grunnleggende synet på historisk forandring fortellingen bringer med seg. Jeg vil kun benytte meg direkte av White sin forståelse av innplottingen i min analyse av lærebøkene. Dette valget er tatt for å befri meg fra det noe formalistiske og skjematisk kategoriene til White og åpne det analytiske rommet i møte med tekstene. Det betyr ikke at tekstens generaliseringer og ideologiske implikasjonene vil bli fullstendig satt til side i analysen min, men at de vil bli belyst på en annen måte. Jeg har valgt å knytte meg til hans forståelse av historiske plottstrukturer fordi den gir grunnlag for å sammenligne lærebøkene med hverandre og gir rom for at den enkelte tekstens særtrekk kommer fram.

White definerer innplotting som «*the way by which a sequence of events fashioned into a story is gradually revealed to be a story of a particular kind*». Fortellingen er konstruert innenfor en meningsbærende struktur som både former historien og gir den mening. Den meningsbærende strukturen utgår fra fire distinkte sjangere og som gjør det mulig å følge og forstå beretningen (followable story). De forskjellige formene for innplotting gir ikke bare fortellingen form, men signaliserer hvilken mening den fører med seg.

Ifølge White er meningssjangrene som historikeren benytter hentet fra den litterære tradisjonen. Han trekker her på Northrup Frye (1957) sin klassifisering av de fire arketypiske plottstrukturene; romansen (romance), tragedien, komedien og satiren. White innrømmer at dette ikke er en fullstendig liste over mulige plottstrukturer, men argumenterer for at disse fire sjangrene har hatt en spesiell rolle innenfor historiefaget. Han begrunner dette med at

historikerne vegrer seg for å konstruere komplekse vendepunkter (peripeteias). Jeg vil i de følgende avsnittene utgreie for disse fire plottstrukturene.

Romansen er en oppadgående beretning som ender med oppfyllelse av høythengende idealer og et tydelig brudd med det fortidige. White (1973: 8) beskriver romansen som «a drama of self-identification symbolized by the hero's transcendence of the world of experience, his victory of over it, and his final liberation from it». Sentralt i romansen ligger eventyret, en sekvensiell handlingsgang der helten nærmer seg det utopiske målet ved å forsere hindrer på veien. I enden av beretningen står den avgjørende kampen der helten overvinner det onde og transenderer den verden den befinner seg i (Frye, 1957: 187-8).

Komedien ender også på triumferende måte, men denne seieren har andre implikasjoner enn den høviske historien. Det er en konflikt mellom protagonistens ønske på den ene siden og de naturlige eller sosiale kreftene som står i veien for dets oppfyllelse (Frye, 1957: 164). Ifølge Frye er dette ofte satt som en generasjonskonflikt, et opprør med den etablerte ordenen. Konflikten blir løst ved at helten gjør opprør, befri seg fra det etablerte og når sitt opprinnelige mål. Samfunnet innordner seg dette og en ny forordning utkrystalliseres som et resultat av opprøret. I dette ligger det en forståelse av at det er et motsetningsforhold, mellom antagonist og protagonist, men ikke en uoverkommelig fiendskap og hat White (1973: 9).

Tragedien mangler komediens festligheter og preges av en mørk og nedadgående plottstruktur. Historien ender i en forverring av det opprinnelige utgangspunktet. Det symboliserer fallet til hovedpersonen, og portretterer ofte menneskeligheten og dets fornedrelse. I likhet med komedien prøver hovedpersonen å bryte løs fra de lovmessighetene som omkranser ham, men opprøret er nytteløst. Mennesket er bundet fast av skjebnen og naturens lover, et forsøk på å befri seg fra dette vil kun medføre ekstra smerte når den naturlige balansen blir gjenopprettet.

Satiren står i sterk kontrast til og er en parodiering av romansen. En overføring av den romantiske formen, men fylt med et realistisk innhold. Den innebærer en erkjennelse av at mennesket er fanget av den fysiske verden og at dens vilje og bevissthet er underlagt naturens lover. Satiren ironiserer over menneskets håp, muligheter og sannheter og skaper en forståelse av at de utopiske drømmene er umulige.

Tragedien og satiren understreker kontinuitet og en pågående strukturell konflikt, med White sine ord er det en «eternal return of the Same in the Different» (White, 1973: 11). Romansen og komedien understreker på sin side forandringen, der nye krefter eller forhold oppstår. White understreker at en helhetlig historisk fortelling kan inneholde underfortellinger

som er gitt innenfor forskjellige fortellingsmønstre, men han fastslår imidlertid at den overordnede historien må stå innenfor en helhetlig eller arketypisk fortellingsform. I analysen bruker Whites sjangerkategorier for å belyse beretningsoppbyggingen i lærebøkene og for å belyse forskjellene mellom dem.

2.4 Etableringen av det nasjonale fellesskapet

At the base of the modern social order stands not the executioner but the professor. Not the guillotine, but the (aptly named) doctorate d'etat is the main tool and symbol of state power. The monopoly of legitimate education is now more important, more central than the monopoly of legitimate violence (Gellner, 2006: 34)

Historien blir sett på som landets hukommelse som ikke bare sier hvor nasjonen og dens innbyggere stammer fra, men også hvor den er på vei. Denne forståelsen trekker linjer tilbake til nasjonalismen og nasjonsstatenes fremvekst fra 1700-tallet og var ledsaget av ideen om en felles primordial herkomst. Nasjonalhistorien fikk på grunn av dette en viktig rolle i å etablere det opprinnelige arkaiske opphavet til nasjonen, beskrive deres vei gjennom seklene og gi føringer på hvor veien ledet videre. Ideen om nasjonenes objektive, historiske avstamning ble kritisert og sablet ned innenfor academia etter andre verdenskrig. Fra 1980-tallet og utover har Benedict Anderson (2006), Ernst Gellner (2006) og Eric Hobsbawm (2012) fremmet en ide om at det nasjonale fellesskapet skal ses på som en konstruksjon, tuftet på et imaginært fellesskap og forestilte tradisjoner⁸. Nasjonen er med andre ord ikke gitt, men en moderne oppfinnelse og skapt gjennom den aktive forestillingen av den. Nasjonen er ifølge Anderson (2006: 6) forestilt fordi dens medlemmer oppfatter seg som en del av et større fellesskap på tross av at de ikke kjenner hverandre personlig eller har direkte kontakt med hverandre.

Historieskrivingen mister ikke sin relevans innenfor den nye nasjonstanken, snarere tvert imot. Nettopp fordi fellesskap ikke er automatisk gitt, må den bygges og vedlikeholdes gjennom en langvarig og ressurskrevende imaginær forestilling av den. En forestilling som ifølge Anderson (2006: 40) er knyttet til skriftlige gjenstander (artefacts) som kart, historiebøker, aviser og annen litteratur⁹.

Ifølge Gellner er et av de viktigste verktøyene i etableringen av et forestilt fellesskap det allmenne og sentraliserte skolevesenet, en potent sosialiserende og identitetsskapende

⁸ Anderson peker på det paradoksale gapet mellom nasjonsforskerens forståelse av nasjonen som et moderne fenomen og nasjonalistenes søken etter det opprinnelige, historiske opphavet til nasjonen (Anderson, 2006: 5).

⁹ Selv om Anderson vektlegger boktrykkerkunsten som en av de viktigste faktorene i muliggjøringen av et forestilt fellesskap bidrar andre artefakter som minnesmerker, symboler, nasjonale helligdager og riter til å bygge nasjonen

organisasjon. Gjennom allmennskolen får elevene ikke bare den kunnskapen de trenger for å innta det dynamiske arbeidslivet, men blir videre sosialisert inn i det nasjonale fellesskapet ved hjelp av de normative utdanningsrammene og kunnskapskravene som formidler samfunnets etablerte verdier, normer og praksis (Gellner 1983: 29-35).

Historiefaget er det enkeltfaget som tradisjonelt sett har blitt tettest koblet til skolens sosialiserende mandat. På tross av at innholdet og formen til historiefaget er forskjellig fra land til land ligger det, implisitt eller eksplisitt, til grunn at faget skal bygge opp under en nasjonal tilhørighet og innvie elevene i samfunnets verdier og normer. Det er imidlertid en dualitet i historiefaget ved at den på samme tid fungerer som introduksjon til den historiske fagdisiplinen, der målet er en objektiv, analytisk og vitenskapelig tilnærming til historien. I stor grad buter dette ønsket om en objektiv og sannferdig historiefremstilling med behovet for en koherent og sammenhengende historie som er nødvendig i etableringen av en formålstjenlig fortid (usable past) (Wertsch 2002:25-35, 70-72). En fortid som bringer med seg en identitetsskapende forståelse av hva som var, hva som er og hva som bør være. Fremstillingen av den nasjonale historien er forbundet til en forståelse av hvem som er inkludert i nasjonen, hvem som står utenfor, hvilken verdi og normer nasjonen er tuftet på og hvilken samfunnsordning som blir gitt historisk presedens.

Aksepteringen og internaliseringen av normene og verdiene som formidles i læreboken er i stor grad avhengig av hvor sterk (salient) elevenes selvidentifisering med lærebøkens beretningen er. Hvis mottakeren ikke føler en tilknytning til det bildet som fremstilles i læreboken eller ikke føler seg som deltakende i fellesskapet, vil dets innhold ha liten påvirkningskraft. Som Wertsch (1998: 158) peker på er det en stor forskjell mellom det å huske og kunne gjenfortelle en historisk beretning og det å selv tro på og akseptere historien og samfunnsbildet det formidler. Denne distinksjonen var svært tydelig de siste årene av Sovjetunionen da elevene fortsatt pugget og lærte den sovjetiske historien samtidig som færre og færre trodde på den.

Elevenes akseptering av en spesifikk tilhørighet til inngruppen og de verdiene og normene som knyttes til denne er gitt ut i fra flere faktorer. Flere av disse ligger utenfor skoleorganisasjonen og lærebøkens virkelighetsbilde. Dette kan for eksempel være den positive relasjonen innad i gruppen eller deltakelse i sosiale aktiviteter utenfor skolen. Siden mitt utgangspunkt ligger på selve teksten, og ikke lærerens og studentenes interaksjon med denne, vil jeg utelukkende fokusere på hvordan læreboken kan bidra til å etablere og bygge opp under en nasjonalt gruppetilhørighet. Jeg støtter meg her på Karina Korostelina sin bok *History education in the formation of social identity* (2013). Korostelina har som

utgangspunkt å få fram hvordan historielærebøkene bidrar til å skape en sosial identitet og forme samfunnsnormene ved sin fremstilling av nasjonalhistorien.

2.5 Identitetsdannende beretninger

Ifølge Karina Korostelina (2013) har de historiske beretningene tre spesifikke funksjoner i identitetsformuleringen. Den første er å bygge opp under identiteten til ”inngruppen” (ingroup) ved at den gir et bilde av gruppenes historiske og kulturelle kontinuitet. Ideen om at de tilhører samme gruppe, deler en felles historisk arv, normer og verdier bidrar til å etablere et fellesskap blant medlemmene og gir dem et grunnlag til å møte fremtidige utfordringer sammen. En viktig del av denne identifiseringen ligger ikke bare i hvem de er, men også i hvem de ikke er. Deres egen selvidentifisering er gitt gjennom deres relasjon og forhold til de oppfattede utgruppene. Inngruppens unike karakter skapes gjennom en forståelse av hva som er likt og forskjellig mellom ”dem” og ”de andre”. Ved å identifisere inngruppens unike karakter skapes det et grunnlag for å konstruere en felles identitet og forestille seg et fellesskap (Korostelina, 2013: 23).

Innholdet i beretningen har en eksemplifiserende rolle ved at den beskriver relasjonen mellom inngruppen og utgruppen i beretningene. En historie som fokuserer på forsoningen mellom to etniske grupper fremmer verdier som fredsbygging, dialog og forståelse. En annen historie som vektlegger konflikten og truslene utenfra vil bringe med seg motsatt følelse av fiendskap og en forståelse av konfliktens uløselige kjerne og det store gapet mellom partene.

Korostelina fokuserer på tre særskilte former for identitetsforståelse i lærebøkene; kulturell, reflektert og mobilisert. *Den kulturelle identitetsformen* er opptatt av å få fram de særegne kulturelle kjennetrekke ved inn-gruppen. Dette kan for eksempel være matvaner, klesdrakt, kunst og andre former for tradisjoner. Denne formen for identifisering er knyttet til en primordial identitetsforståelse og en tro på et opprinnelig opphav og en ubevegelig kulturell kjerne. I denne kulturelle forståelsen er det klare verdier, normer og forestillinger som blir oppfattet som gitte og som det ikke stilles spørsmål ved (Korostelina, 2013: 47-48).

Den reflekterte identitetsformen er mer drøftende og dialogbasert. Den forklarer særtrekk ved kultur og historie, men er åpen for hvilken meningsverdi den skaper og problematiserer den i større grad. Relasjonen innad i gruppen og forholdet til andre utgrupper blir ikke presentert som faste og udiskuterbare, men åpen for tolkning

Den mobiliserte identitetsformen er i mindre grad knyttet til en forståelse av egne kulturelle og meningsbærende tradisjoner og definerer seg istedenfor opp mot andre

grupperinger i forhold til posisjonen, makt og status. Det ligger en forestilling om at utgruppens normer, verdier og forestillinger er inkompatible med sine egne og skaper et sterkt skille mellom «oss» og «dem».

Den andre funksjonen rettferdiggjør relasjonen og hierarkiene innad i inngruppen. Ved å plassere de sosiale strukturene inn i en overordnet fortelling tilknyttet både opphavet og målet til nasjonen vil det underbygge fremherskende sosiale strukturene, og bidra til å gjenskape og øke ulikheten mellom de ulike sosiale gruppene samt fremme idealer om likeverd og likhet. Historiske hendelser bli trukket fram og bli fremstilt som rettmessige eller illegitime (Korostelina, 2013: 153-154). I den norske læreplanen er det flere mål som har som formål å bryte ned fordommer og ta et oppgjør med noen av de mørkere sidene ved norsk historie. Elevene på ungdomsskolen skal *«drøfte ideal om menneskeverd, diskriminering og utvikling av rasisme i eit historisk og notidig perspektiv»* og *«presentere hovudtrekk ved historia og kulturen til samane frå midt på 1800-talet til i dag og konsekvensar av fornorskingspolitikken og samanes kamp for rettane sine»* (Utdanningsetaten Utdanningsdirektoratet, 2013)

Den tredje funksjonen er legitimering av maktstrukturene og mobilisering til kollektive og sosiale handlinger. En lignende funksjon ligger implisitt i skolefaget. (Korostelina, 2013: 25). I den norske skolen er dette tydeligst i framstillingen av etterkrigsperioden, der etableringen av velferdsstaten og sosialdemokratiet opptar en stor del av pensum. Innbetaling av skatter og valgdeltakelse fremheves som grunnsteiner for systemet.

Som jeg vil vise i min analyse har den identitetsskapende og normgivende funksjonen til lærebøkene vært minst like påfallende i de sovjetiske og russiske lærebøkene. Gjennom hele perioden har historiefaget vært preget av en implisitt og eksplisitt oppdragende og politisk funksjon.

3 Fra Brezjnev til Gorbatsjov

Den marxistiske verdensforståelsen bygger på en teleologisk utviklingsteori, der de materielle strukturene og den teknologiske utviklingen påvirker menneskenes mentalitet og politiske syn. Som en utvidelse av dette ble det forstått at kommunistpartiet skulle ha en ledende rolle i å styre samfunnsutviklingen og bygge opp en sosialistisk bevissthet (Kerr, 2005: 110).

Politisk folkeopplysning og propaganda ble sett på som nødvendige, legitime og positive verktøy for å bryte ned det borgerlige tåkesløret. Den sosiale, moralske og politiske oppdragelsen ble sett på som et viktig offentlig anliggende, der skolen var et instrument for å skape og forme den nye sovjetiske borgeren (Zajda, 2010: 177). Selv om et oppdragende og sosialiserende mandat til skoleverket ikke er uvanlig i seg selv, så var graden av de politiske, ideologiske og faglige føringene i den sovjetiske skolen betydelig mer fremtredende enn i det europeiske og amerikanske skolevesenet.

3.1 Historiefaget i Sovjetunionen

Det gjensidige forholdet mellom opplæring (obutsjenije) og oppdragelse (vospitanije) var et fremtredende trekk ved det tsaristiske skolesystemet, men fikk en opphøyet betydning og en utvidet politisk rolle under Sovjetunionen. Denne politiske underkastelsen av skolevesenet og dets faglige innhold preget alle fagkretsene, men det var spesielt de humanistiske og samfunnsvitenskapelige fagene som fikk det moralske og oppdragende hovedmandatet. Dette gjaldt særlig historiefaget som ble gitt en svært viktig betydning under Stalin. Fra å bli sett på som en noe unødvendig lefling med fortiden på tjuetallet ble nå historiefaget regnet som ett av de viktige basisfagene. To timer ble avsatt til faget ukentlig fra fjerde til og med det tiende trinnet. Det sentrale mandatet til faget skulle legitimere den nye sovjetiske staten, underbygge det stalinistiske-leninistiske historiesynet og fostre en følelse av patriotisme og tilhørighet. (Brandenberger, 1999: 83).

Et av de viktigste midlene for å sikre en felles undervisning var etablering av felles læremidler. I 1933 ble det statlige lærebokforlaget «Prosvesjtsjenije» etablert og de første sovjetiske lærebøkene bestilt. De nye lærebøkene ble på grunn av deres utbredelse og signifikante rolle sett på som et viktig propagandaverktøy. Prosvesjtsjenije var underlagt utdanningsministeriet og utformingen av lærebøkene ble tett kontrollert av Kommunistpartiet. Stalin, sammen med flere andre medlemmer av sentralkomiteen, gjennomgikk forslaget til de nye lærebøkene i historie og forkastet dem for å være for preget av en skjematisk og abstrakt

marxistisk teori. Han beordret at historiebøkene skulle ta inspirasjon og lærdom av de tradisjonelle førsovjetiske historikerne som Sergej Solovjov (1820-1879) og Vasilij Kljutsjevskij (1841-1911). Ønsket om å fremstille en idealisert og patriotisk historie stod i et komplisert spenningsforhold til behovet for å forkaste store deler av den historiske arven og det politiske systemet under tsartiden. Dette ble forsøkt løst ved å trekke frem heroiske enkeltpersoner som forbildene eksempler og fremstille den tsaristiske staten som et nødvendig onde i den historiske utviklingen mot det nye sosialistiske regimet. «Sovjetunionens historie» ble brukt som en paraply for hele den russiske historien; fra Kiev Rus og fram til lærebokens nåtid. Den russiske historien og statsutviklingen stod dermed svært sentralt i lærebøkene og ble knutepunktet for de andre nasjonenes tilknytning til Sovjetstaten (Fitzpatrick, 1979: 231, 232)¹⁰.

Etter Stalins død ble produksjonen av historielærebøkene i større grad institusjonalisert, men var fortsatt underlagt den politiske kontrollen til Kommunistpartiet. Ifølge William Husband (1991; 1994) ble historiepensumet til dels reviderte i samsvar med den nye åpenheten under Nikita Khrusjtsjov og skulle i større grad ha et vitenskapelig fundament. På den andre siden ble historiefaget fortsatt oppfattet som et viktig politisk instrument. Lærebokforfatterne ble hentet fra de mest konservative fagmiljøene og pensumet formidlet et bilde av fortiden som speilet den offisielle og sanksjonerte versjonen av historien. Under Brezjnev-perioden ble dette aspektet ytterligere forsterket og historiefaget ble i enda større grad preget av en ideologisk dogmatisme (Husband, 1994: 121).

3.2 Istorija SSSR: Sovjetunionens historie

Som nevnt i metodekapittelet analyserer jeg to lærebøker fra Sovjetperioden, begge kalt «Istorija SSSR» (Sovjetunionens historie). Den første læreboken er skrevet av Vasiljevna Netsjkina og Pavel Lejbengrub. Netsjkina (1901-1985) sitt spesialfelt var klassekamp med særlig fokus på dekabristoppgjøret i 1825. Hun hadde tidligere vært med å skrive den offisielle Sovjetiske Encyclopedia og var forfatter av flere andre lærebøker for grunnskolen. Boken ble første gang utgitt av Prosvesjtsjenie i 1966, min utgave er fra 1971, og kom med

¹⁰ Fitzpatrick (1979: 231) argumenterer for at denne rettetten tilbake til en tradisjonell historieskriving ble gjort av praktiske grunner. Historiefaget ble ikke undervist på tyvetallet og de humanistiske fakultetene hadde blitt lagt ned under kulturrevolusjonen. Det fantes dermed ikke en tilstrekkelig «rød» intelligentsia til å bedrive en systematisk historieundervisning ut i fra en marxistisk-leninistisk historieteori. Det var dermed et ønske om å formidle en beretning som de ufaglærte lærerne kunne mestre og studentene kunne bli eksaminert i.

årlige opplag fram til 1981¹¹. I alt ble det gitt ut 16 utgaver med et samlet opplagstall på over 20 millioner kopier innenfor RSFSR¹². Boken ble brukt i flere av de andre sovjetrepublikkene både i den originale russiske utgaven og i lokale oversettelser.

Den andre boken er skrevet av et forfatterkollektiv under redaksjon av Boris Aleksandrovijsj Rybakov og kom for første gang ut i 1985. Rybakov (1908-2001) var arkeolog og historiker og hadde som spesialfelt den slaviske statsdannelsen før Kievriket. Det har ikke vært mulig å få et nøyaktig estimat over det samlede opplagstallet fra biblioteksdatabasene, men boken ble brukt som standardverk i skoleverket fram til Sovjetunionens fall. Utgaven jeg har analysert, fra 1987, hadde et opplag på over 1.5 millioner eksemplarer (Rybakov et al., 1987).

De to bøkene fulgte de etablerte nomenene for lærebokproduksjon under Sovjetunionen; de var produsert som et samarbeid mellom det historiske og det pedagogiske akademiet, utgitt av Prosvesjtsjenie og godkjent av det sovjetiske utdanningsministeriet. Forfatterne hadde høy vitenskapelig kredibilitet, var mottaker av flere statlige ordner og hadde vært tilknyttet de toneangivende og konservative vitenskapsakademiene i en årrekke.

Bøkernes store opplag og betydning innad i skoleverket gjør at de er viktige for den hegemoniske historieforståelsen som preget den nye generasjonen som vokste opp under Brezjnev og på tampen av Sovjetunionen. Dette var lærebøker de hadde lest og pugget og som hadde gitt dem en første innføring og innlæring av fedrelandshistorien, historiske begreper og konsepter. Bøkene er derfor en viktig del av den historiske bagasjen som lå til grunn for reforhandlingen av den historiske arven på tampen av 80-tallet diskursen som de nye postsovjetiske lærebøkene, direkte eller indirekte, måtte svare på.

Læreboken til Netsjkina og Lejbengrub beholdt sin enerådende stilling gjennom den lange stagnasjonsperioden under Brezjnev og fram til midten av 80-tallet. En periode som karakteriseres av en sementering av de gjeldende økonomiske, politiske, sosiale og ideologiske strukturene i Sovjetunionen. Det at læreboken ble gjenutgitt og brukt gjennom

¹¹ En ny lærebok, med samme tittel og forfatterskap, kom ut i 1981. Den løp i fire utgaver fram til 1985. Den tidligere læreboken kom fortsatt ut i nye utgaver i de andre republikkene.

¹² Jeg har hentet inn opplagstallene fra Det russiske nasjonalbibliotekets (RNB) database og addert alle opplagstallene sammen. Det totale antallet eksemplarer er 21.415.000. RNB har imidlertid kun oppføringer for lærebøker utgitt i den Russiske Føderasjonen av Sovjetunionen. En kryss-sjekkning av andre databaser har ikke gitt meg nok informasjon til kunne gi meg et sikkert estimat på opplagstallet utenfor RSFSR. (<http://www.biblus.ru/Default.aspx?book=1b0a1b3d2c2c3>, http://www.nlr.ru/e-case3/sc2.php/web_gak/lc/65736/4#pict, <http://www.worldcat.org/title/istorija-sssr-ucebnoe-posobie-dlja-klassa-klassa-7/oclc/833532838/editions?referer=di&editionsView=true>)

disse to tiårene viser bokens betydning og autoritet og peker på stabiliteten til det offisielle ideologi- og historiesynet innenfor denne tidsrammen. Læreboken gir dermed et verdifullt innblikk i den etablerte sovjetiske historieforståelsen før den gjennomgripende reformasjonen av historiarven under og etter glasnost.

3.3 Lærebøkernes beretning

Elevene har på de to foregående trinnene hatt om verdenshistorien fra antikken og til og med middelalderen, mens de på det syvende trinnet for første gang får en innføring i den nasjonale historien (Netsjkina og Lejbengrub 1971:3). Pensumet spenner fra de første bosetningene i de russiske kjerneområdene og fram til 1800-tallet. Verdenshistorien ligger som en implisitt ramme som elevene forstår sin egen nasjonalhistorie ut i fra og er beskrevet og forklart ut i fra sammenfallende historiske etapper. Den intime relasjonen til verdenshistorien er tydeligst hos Netsjkina. Det er flere henvisninger til tidligere trinnpensuminnhold og de vesteuropeiske landene er et gjentakende referansepunkt i den russiske historien. Rybakov går på den andre siden lengre i å fremsette egenarten ved den russiske statsdannelsen som identifiseres i landsbyfelleskapet i den østslaviske statsdannelsen. På tross av dette er bøkene svært like i sin befatning med den eldre historien. Det er en klar kontinuitet i hvordan bøkene er inndelt og strukturert. Kapitlene og de fleste av underparagrafene omhandler den samme tidsperioden, de samme temaene og den samme geografiske utstrekningen.

Historien er formet i henhold til en materialistisk historieforståelse og utviklingsepokene er klassifisert ut i fra de økonomiske samfunnsstrukturene. Den russiske historien fram til 1800-tallet blir delt i tre perioder; «den primitive og slavebaserte samfunnsdannelsen», «framveksten av føydalismen» og «føydalismens fall og kapitalismens vekst» (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 254-5). Føydalismens fremvekst er det klare tyngdepunktet i teksten og er tildelt omtrent tre femtedeler av bokens totale sidetallet. Beretningen om Peter 1 står som periodens avslutning og peker fremover mot det kapitalistiske Russland.

Beretningen er i begge bøkene gitt i kapittelet som heter «Russlands videre føydale utvikling. Dannelsen av det russiske (rossijskaja) imperiet». Den begynner med Peter 1s regentsperiode og inneholder perioden med statskupp etter hans død. Kapittelet tildeles i alt tjuesyv paginerte sider hos Netsjkina og Lejbengrub, men får utfolde seg på trettini sider i

Rybakov sin lærebok¹³. Den ekstra spalteplassen gjør at perioden blir behandlet mer detaljert og at flere hendelser er blitt inkludert i fortellingen.

Jeg har valgt å analysere beretningene i de to lærebøkene under ett. Dette valget er tatt fordi utgangspunktet, handlingsgangen og avslutningen på beretning ligger tett opp til hverandre og inngir en sammenfallende historie. I begge bøkene er kapittelet om Peter gitt som en todelt beretning fortalt ut i fra de to sentrale protagonistene i fortellingen; Peter og folket. De to historiene er skilt fra hverandre i lærebøkene og fremviser to forskjellige perspektiver på historien. Den første beretningen har jeg kalt ”moderniseringshistorien” og den andre ”lidelseshistorien”¹⁴.

3.3.1 Moderniseringshistorien: Russland blir et stormaktimperium

Moderniseringshistorien samsvarer i stor grad med det heroiske opplysningstidsbildet av Peter og hans reformer. Fortellingen er en materiell moderniseringshistorie sett ut i fra et russisk statsperspektiv. Den er gitt som en komedie der Russland endelig bryter ut av den underlegne posisjonen vis-a-vis Vesten og etablerer seg som en europeisk stormakt. Moderniseringen av staten fremstår som nødvendig og presserende. Russland blir kategorisert som et desentralisert føydalsamfunn med et betydelig utviklingsmessig etterslep i forhold til de vestlige landene. Det russiske utviklingsgapet står i fare for å vokse i omfang ettersom den fremvoksende kapitalistiske samfunnsstrukturen i de vesteuropeiske landene akselerer veksten, samtidig som de vestlige landene starter å etablere et koloniale utbyttingsforhold til de svakere maktene og beriker seg på deres bekostning. Netsjkina beskriver dette tydeligst;

Det var spesielt viktig for Russland å bevege seg fremover på samme tidspunkt som de vesteuropeiske landene raskt ble sterkere og var på vei til å bli kolonimakter. Hvis ikke ville mektigere land trellbinde (porabotit) Russland og hemme dets vekst (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 176).

Moderniseringen blir ikke begrunnet med et indre behov eller ønske, men med den økende trusselen fra de europeiske stormaktene. For å ikke bli trellbundet av de vestlige landene måtte Russland raskt omstrukturere statsvesenet, modernisere militæret og bygge opp en selvforsynende foredlingsindustri. Det var viktig å erobre de baltiske områdene på grunn av

¹³ For å lette språket i oppgaven henviser jeg kun til Netsjkina i teksten når jeg omtaler læreboken fra 1971.

¹⁴ Disse to skjemaene er ikke begrenset til de sovjetiske lærebøkene, men er også sentrale i de nye lærebøkene på nitti- og totusentallet.

mangelen på egnede varmtvannshavner. En mangel som satte klare begrensninger på den russiske handelen og isolerte Russland fra omverden.

Historien innledes med Peter sin store ambassadereise til Europa i 1697, en dannelsesreise som gir Peter førstehåndserfaring med vestlig teknologi og samfunnsforhold. Han danner under reisen en allianse med Danmark og Polen-Litauen mot Sverige for å tilegne seg den nødvendige havtilgangen i Baltikum. Moderniseringen av Russland og den store nordiske krigen blir med dette flettet sammen og de militære seirene og den økende militære makten blir fremstilt som indikasjoner på landets framgang. Den innledende kampen ved Narva eksemplifiserer på samme måte den militære underlegenheten og den russiske tilbakeslåenheten. Den russiske hæren beskrevet som en «adelsmilits» ledet av utenlandsk befall, lider et klart tap for Sveriges «førsteklasses regulære hær». De utenlandske kommandantene går over til fienden og den russiske hæren og Sverige tar det russiske forrådet av kanoner (Rybakov et al., 1987: 194).

Dette sviende tapet styrker den russiske beslutsomheten. Peter gjenoppbygger og moderniserer hæren, samtidig som han raskt bygger opp en nasjonal og selvforsynende våpenindustrien. Dette blir beskrevet av Rybakov slik:

Imidlertid trodde Peter på Russlands styrke, ulykken tynget han ikke ned. Med fornyet energi tok han til å opprette en regulær hær. Oppbyggingen av hæren skjedde gjennom rekruttering. Et visst antall bondegårder og adelsgårder måtte velge ut en rekrutt (po odnomy rekruty). Tusenvis av mennesker kom under våpen. Peter 1 valgte på tross av geistlighetens indignasjon å ta en del kirkeklokker og smelte dem om til jern. Fra dette metallet ble det i løpet av kort tid bygd 300 kanoner (Rybakov et al., 1987: 195).

Etter dette vinner Peter sin første seier og styrker sin posisjon i Baltikum ved å grunnlegge St. Petersburg ved munningen til Østersjøen. Det endelige vendepunktet blir imidlertid satt til slaget ved Poltava hvor de to, nå likeverdige hærene møter hverandre. Etter en intens og hard kamp vinner Russland en «strålende seier» (blestjasjtsjaja pobeda) som resulterer i at Karl 12 blir såret og at de svenske soldatene flykter eller blir tatt til fange.

Etter seieren til lands følger etableringen av Russlands dominans i Østersjøen gjennom den «fullstendige seieren» (polnaja pobeda) ved Hangö (1714). Signeringen av fredsavtalen i Nystad 1721 signaliserer Peters og Russlands bekjempelse av den historiske tilbakeslåenheten og etableringen av Russland som en moderne stormakt.

Denne handlingsgangen er påfallende lik i begge fortellingene og har samme utgangspunkt og endemål. Jeg har valgt å eksemplifisere denne likheten og kontinuiteten mellom de to lærebøkene ved å trekke frem deres beskrivelse av freden ved Nystad.

De langsiktige målene til den russiske staten ble oppfylt – befestningen ved Østersjøen. Russland ble en sjømakt. Seieren i den store nordiske krigen styrket Russlands internasjonale anseelse og førte henne inn i rekkene av europeiske stormakter April 1721 mottok Peter tittelen allrussisk imperator (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 183-4).

Rybakov beskriver den samme hendelsen på denne måten:

Fullførelsen av den lange nordiske krigen, byrdene som Russlands folk modig bar på sine skuldre, løste en av historiens viktigste oppgaver – tilgang til Østersjøen. Det ga ikke bare de nødvendige forutsetningene for Russlands videre økonomisk og kulturell vekst, men den bidro til å styrke hennes posisjon i verden. Etter signeringen av fredstraktaten i Nystad ble Peter proklamert keiser. Russland ble et imperium. (Rybakov et al., 1987: 204)

Begge utdragene har en tydelig patriotisk brodd og vektlegger flere av de samme elementene. Heriblant blir «befestningen ved Østersjøen» forstått som et historisk mål, en oppgave som den russiske staten måtte løse og de vektlegger begge Russlands nye stilling som en stormakt og et imperium.

Den største forskjellen i de to bøkens handlingsgang er at Netsjkina fokuserer hovedsakelig på krigsinnsatsen i den store nordiske krigen. Rybakov behandler i tillegg den russisk-tyrkiske krigen (prutskij pokhod) i 1710 og det kaspiske felttoget (1722-1723)¹⁵. Det er imidlertid mange nyanseforskjeller og underliggende dreininger mellom de to bøkene. Forskjeller jeg drøfter nærmere i min analyse av bøkens identitetskonnotasjoner.

3.3.2 Lidelseshistorien: medaljens bakside

Den andre handlingsgangen, historien sett fra folkets perspektiv, er en lidelseshistorie. Den fremstiller den skyggefulle baksiden til den heroiske moderniseringshistorien De store omveltningene førte ikke til et mer rettferdig og utviklet samfunn for folket, snarere tvert imot. Folket og adelen står i enda sterkere moralsk opposisjon ved den økende utbyttingen og adelens styrkede stilling i Russland under Peter. Moderniseringen og industrialiseringen er båret fram på skuldrene til folket som bygget Petersburg med hendene, som sleit på fabrikkene, som tjente og døde i militæret og betalte for krigene gjennom økte plikter og skatter. Deres arbeid kommer ikke dem selv til gode, men beriker kun adelen- og kjøpmannsklassen. Undertrykkelsen øker ikke bare i styrke, men også i omfang.

Under Peter 1 økte adelens privilegier betydelig. Forskjellen mellom arvelig eiendom (vottsina) og føydale besittelser (pomestja) ble avskaffet. Alle lensherrer (feodaly), bojarer og tjenestemenn, ble kalt adel. [...] Adelen mottok mange nye landområder som var bebodd av bønder. Alle menneskene, som bodde og arbeidet på jorden til godseieren ble

¹⁵ Dette skillet kan til dels forklares med at Netsjkina sitt kapittel er over ti sider kortere enn Rybakovs. Det medfører en mer kompakt beretning.

hans livegne. De statlige pliktene til bøndene og bybefolkningen økte enda mer. De enorme utgiftene til den store nordiske krigen ble lagt på deres skuldre (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 185).

Den økende utnyttelsen av «folket» fører til, en protest som presenteres som en tidlig form for klassekamp mot adelen og utbyttere og et forsøk på å bryte ut av de gjeldende samfunnsmønstrene. Livegne flyktet hyppigere, herregårder ble sønderknust (razgromy), det var væpnede opprør og de som flyktet (pobegi) gjorde til tider masseopprør.

I 1705 gjorde innbyggerne i Astrakhan (byfolk, strelitser, soldater, arbeidere i fiskeriene, sjauere og besøkende kjøpmenn) opprør. Vetteskremt prøvde tsarens guvernør, hatet for sin skamløse utbytting, å gjemme seg i hønsehuset. Opprørene fanget ham, dømte han på torget og henrettet han (Rybakov et al., 1987: 210).

I beretningen om folkeopprørene trekker læreboken fram to sentrale hendelser; opprøret i Astrakhan og Bulavin-opprøret. Det er det sistnevnte opprøret (1707-1709), ledet av kosakken Bulavin, som er sentrum i beretningen. I begynnelsen er det et begrenset angrep på Dolgorukij sitt styre i Don-regionen. Etter hvert får opprøret form som en bredere klassekamp, noe som forklares ved at Bulavin skrev appeller rettet til «tsarens prinser, bojarer og adelsmenn» og at han kjempet for «arbeiderne og fattigfolk» sine rettigheter (Rybakov et al., 1987: 211). Den økende trusselen blir møtt av et regiment på over 30.000 soldater. I begynnelsen vinner Bulavin, men han blir forrådt av velstående kosakker og skutt og drept. Opprøret fortsetter en stund etter hans død, men blir tilslutt «beseiret med stor hardhendthet av tsarens regimenter i 1709» (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 186).

Lidelseshistorien er med dette en tragedie, der folkets opprør mot det undertrykkende systemet fremstår som nytteløst og forverrer bøndenes forhold. Den midlertidige ubalansen i tsarveldet blir raskt gjenopprettet og folkets opprør bringer kun med seg død og lidelse. Her er Rybakov mest eksplisitt i sin fremstilling av statens grusomme motsvar til opprøret.

Statens straffemakt (karatelnye sily) slo utrolig hardt ned på medlemmene og sympatisørene til bevegelsen. De sparte verken kvinner eller barn. Tusenvis av mennesker døde. Dusinvis av landsbyer ble brent og plyndret av tsarens styrker (Rybakov et al., 1987: 212).

Selv om lidelseshistoriens tragiske avslutning bringer med seg en forståelse av at opprøret var forgjeves, peker den samtidig implisitt fremover mot den suksessfulle oktoberrevolusjonen. Det todelte narrative skjemaet i fortellingen må forstås som en del av en lengre og teleologisk beretning. Moderniseringshistorien er lineær og progressiv og viser kontinuitet med fortiden, mens lidelseshistorien er nedadgående og viser den økende undertrykkelsen og splittelsen i samfunnet. Disse to beretningene finner først sin forløsning når folket ledet av

kommunistpartiet greier å velte tsarmakten og adelens og kjøpmennenes utbytting, samtidig som den lineære statsutviklingen fortsetter uavbrutt og endelig kommer folket til gode.

Beretningsstrukturen skaper klare rammer for fortolkningen av historien og det virkelighetsbildet som formidles til elevene. Det er en klar kontinuitet mellom de to lærebøkene ved at de fortelles innenfor en lignende meningsgivende ramme. Disse rammene gir samtidig rom for visse vridninger og nyanseforskjeller. I den neste delen vil jeg gå inn på de identitetskonnotasjonene som skapes gjennom disse to beretningene og vridninger mellom de to lærebøkene.

3.4 Identitetskonnotasjonene i de sovjetiske bøkene

Historiefagets oppdragende mandat preger innholdet i lærebøkene. I beretningen om Peter 1 er det nedfelt tydelige normative føringer og verdiidealer. Jeg har valgt å nærme meg disse ved å benytte meg av Korostelina analyseapparat og konseptualisering av historieberetnings identitetskonnotasjoner. Jeg har delt analysen inn i avgrensede deler som behandler de forskjellige identitetsmarkørene i teksten. I den første delen analyserer jeg hvordan læreboken definerer inngruppen «folket» opp mot utgruppen «adelen».

3.4.1 Folket og adelen

For å analysere hvilket bilde lærebøkene gir av inngruppen og det forestilte fellesskapet som binder dem sammen vender jeg tilbake til bøkens innledning. Innledningene legger fundamentet for historieforståelsen. Her presenteres overordnede tema og målsettingen for undervisningen og gir eleven en optikk som historien skal leses gjennom. Innledningene har noen likhetstrekk, men er så forskjellige at jeg har valgt å skille de fra hverandre. Jeg vil deretter vende tilbake til kapitlet om Peter 1 for å se på hvordan denne forståelsen komme til synet i beretningen. Den er lengre og risser opp et mer detaljert utgangspunkt for historieforståelsen.

Teksten er formet som et personlig brev til syvendeklassingen noe som bidrar til å etablere en uformell og nær tone til dem. Modellsenderen fremstår mer som en venn av elevene enn en autoritetsperson. Den uformelle relasjonen blir underbygget ved at språket har et muntlig preg. Fra innledningsvis å titulere dem som «kjære venner» knytter avsenderen seg til leseren ved bruken av felleskapsbetegnelsene «vår», (nasj), «vi» (my) og «felles» (obsjij). I løpet av den tre sider lange innledningen forekommer eiendomspronomen «vår» tolv ganger i tilknytning til begrepene fedrelandet, folket og historien. Dette bygger opp under en felles

nasjonal og historisk tilhørighet mellom elevene og lærebokforfatterne. I tilknytning til dette skjer det en interessant begrepsutvidelse der Russlands historie blir jamført med den sovjetiske. Begrepene «vårt land», «våre områder» (zemli) og «vårt folk» (narod) som først ble brukt for å designere den sovjetiske staten og dens innbyggere blir knyttet til Tsar-Russland (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 3). Det skapes et semantisk likhetstegn mellom Sovjetunionen på den ene siden og den russiske staten på den andre.

Det personlige stilen i brevet sammenfaller med innholdet i teksten. Den er formet som en personlig hyllest til fedrelandshistorien. Istedenfor å presentere et teoretisk og abstrakt marxistisk rammeverk trekker forfatterne fram et utvalg konkrete hendelser (sobytija) fra den sovjetiske historien som skaper en overordnet beretning om fortiden. Denne beretningen er innplottet innenfor sjangeren av romansen og er et drama om Russlands selvidentifisering som det første kommunistiske stat og med det landets transcendering over de tidligere motsetningene i samfunnet. Endemålet er den utopiske og høyst idealiserte fremtidige kommunistiske verdensordenen.

Dere skal studere historien til moderlandet (rodina) deres (svoja), deres fedreland (Otetsjestvo), den store (velikij) Sovjetunionen. Historien til vårt moderland er spesielt viktig for oss og de utviklede folkene i verden. Fremfor alt fordi det er historien til landet (strana), til folket (narod), som for første gang kastet av seg utbytternes herrevelde (gospodstvo jekspluatatorov), som for første gang bygde sosialismen og som nå har banet veien mot kommunismen for menneskeheten (Netsjkina og Lejbengrub 1971:3)

Fortellingen starter med ekspansjonen av de asiatiske nomadefolkene fra 600-tallet og spenner fram til andre verdenskrig, men oktoberrevolusjonen som det signifikante vendepunktet i historien. En hendelse som Netsjkina og Lejbengrub karakteriserer som «åpningen av en ny ære i menneskehetens historie» (1971:5). I Oktoberrevolusjonen ligger svaret på alle de historiske spørsmålene. Det er da folket overtok staten og brukte det for å fremme sine egne interesser, det er da motsetningsforholdet mellom de forskjellige etniske grupperingene ble feid til side, det er da Russland, under det nye navnet Sovjetunionen, ble den fremste av alle verdens nasjoner og åpnet for det endelige stadiet i menneskets utvikling, kommunismen. Et stadium der mennesket befri seg fra de korrumperende motsetningene og skaper et utopisk og klasseløst samfunn

Innledningen i Rybakov sin lærebok fra 1987 er formet som en tale. Han vektlegger historien som et vitenskapelig fag og forsøker i mindre grad å etablere en lignende nærhet til elevene. Istedenfor å gi et omriss av den sovjetiske virkeligheten forklarer han hva som kan betegnes som historisk viten. I gjennomgangen av fagets grunnprinsipper er det ingen referanser til marxistisk teori og ingen henvisninger til Hegels, Marx eller Lenin. Rybakov

sin historieforståelse er samtidig eksplisitt knyttet til en overordnet historisk ide som står i et motsetningsforhold til fremhevingen av historiefagets vitenskapelige grunnprinsipper. Han nedtoner det utopiske marxistiske idealsamfunnet og fremsetter istedenfor kjærligheten til fedrelandet som det overordnede historiske målet. En kjærlighet som har samlet folket og muliggjort de store historiske bragdene til den russiske og sovjetiske staten. Der resten av innledningen er preget av et nøkternt språk og rasjonell argumentasjon er delen der han snakker om fedrelandskjærlighet betydelig mer ekspressivt og metaforungt. Det står som en parentes der den bakenforliggende patriotismen får fritt spillerom.

Uten en følelse av kjærlighet for Moderlandet er det ikke mulig å være bevisste byggere av kommunismen, krigere, borgere av det sovjetiske land. I de harde årene under Den store fedrelandskrigen brakte våre soldater og offiserer med seg en ildfull kjærlighet til fedrelandet i kampen mot fasismen. Kjærlighet til moderlandet førte vår unge (molodezj) til udyrket mark, til anleggsplasser i Sibir, til alle de steder der mot og styrke var nødvendig (Rybakov et al., 1987: 8)

Det er andre verdenskrig, og ikke oktoberrevolusjonen, som trekkes fram som vendepunktet i beretningen. En hendelse som representerer styrkeprøven til det nasjonale fellesskapet. Folket viste sin store kjærlighet til ”moderlandet” ved å legge til side sine egeninteresser og ofre seg i kampen mot fascismen. En selvoppofrelse som ledet til seieren over fienden.

I dette ligger det en dreining i det overordnede virkelighetsbildet til de to lærebøkene. Rybakov sin innledning erstatter i stor grad den leninistisk-marxistiske retorikken med en mer tradisjonell statspatriotisme. Det er gjennom selvoppofrelse og samhørighet at historien skrider fram. Kommunismen er et resultat av patriotisme og fedrelandskjærlighet og ikke vis-a-versa. Rybakovs beretningen går vekk fra Netsjkina sin romanse og den overordnede historien er innplottet i tråd med en komedie. Samfunnsutviklingen blir fremstilt som en mer organisk og kontinuerlig prosess der Russland finner sin naturlige plass og etablerer seg som en ledende makt i verdenssamfunnet. Han fremmaner imidlertid ikke den samme utopiske visjonen som Netsjkina. Slutt punktet i historien er ikke et dialektisk brudd med fortiden, men en harmonisk konstitueringen av samfunnet.

Netsjkina sin innledning bygger opp en forståelse av det som konstituerer det forestilte «oss» er gitt ut i fra en klar kommunistisk ideologi og historieforståelse. Den sovjetiske statens og folkets verdi og særstilling blir ikke forklart ut i fra deres kulturelle særtrekk, men fra deres rolle og posisjon i verdenssamfunnet. De fremstår som et fyrtårn som viser veien for resten av verden mot kommunismen. Identitetsformuleringen trekker i liten grad på den historiske tsarkulturen, men bindes opp til den framtidrettede kommunistiske ideologien. Det kulturelle fundamentet og tradisjonene fra tsartiden blir i all hovedsak utdefinert som

borgerlige. Dette kommer tydelig fram i kapittelet om Peter 1 som er kritisk, nærmest fiendtlig til de tidligere kulturinstitusjonene og tradisjonene. Det kulturelle vakuumet som oppstår i fortellingen fylles imidlertid med et moralsk og ideologisk innhold. Det hardtarbeidende og selvoppofrende russiske folket opphøyes. En klasseanalyse som bygger det arbeidende russiske folkets kulturelle egenart og karaktertrekk. Det fremstår ikke som et sammentreff at den russiske staten var den første som kastet av seg utbytterveldet, men begrunnes med det russiske folkets arbeidsmoral, heroiske selvoppofrelse og revolusjonære mentalitet.

Hun deler samfunnet opp i to binære deler; det ubemidlede folket og den utbytende overklassen. Fremstillingen og beskrivelsen av folket er ensidig positiv, de fremstår som historiens ubestridte helter. Det er de som har arbeidet og lidd for alle endringene i samfunnet, som bar og bærer utviklingen på sine skuldre.

Disse suksessene til imperiet ble oppnådd ved bruken av alle anstrengelsene (napryazjenije) til det russiske folket og de andre folkene i vårt land. De ble tilkjempet (zavojevany) med arbeidet, og ofte livet, til bøndene og arbeiderne. Ti tusen døde av svenske kuler på slagmarkene i Den nordiske krigen. De ble trent til «en regulær hær», de bygde dag og natt den russiske flåten på verftene i Voronezj og Neva, hundrede og tusener døde i konstruksjonen av kysthovedstaden– Petersburg. De jobbet på de nye fabrikkene (fabriki i zavody), smeltet metall, startet maskinene og utvant malm i gruvene. Gjennom deres midler, gjennom den tunge koppskatten, ble det Petrine imperiet bygd. Men de fikk ikke del i landets rikdommer. Det tjente (sluzjit) ikke til deres interesser å styrke imperiet (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 194-195).

Folket blir fremstilt som en homogen og ahistorisk gruppe der deres verdier, tilhørighet og moralske utsyn er knyttet til deres sosiale posisjon og beskrevet gjennom deres harde arbeid. Bildet av folket forblir uforandret gjennom hele boken, det finnes ingen distinksjon mellom det bildet av folket som blir presentert i tidligere middelalder og under Peter 1, ei heller ingen klar forskjell mellom det ukrainske, det baltiske og det russiske folket. Den eneste forskjellen er hvilke form for utbytting de er ofre for. Netsjkina forklarer eksempelvis forskjellen mellom det føydale og det kapitalistiske samfunnet på følgende måte; «Selvfølgelig, endring fra den føydale samfunnsstrukturen over til en kapitalistisk undertrykkelse førte ikke at menneskets utbytting av mennesket forsvant, men bare at den endret form (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 176).

Læreboken fremmer det Korostelina kaller en mobilisert identitetsdannelse, en forståelse av at identitet er knyttet til overordnede ideologiske verdier og defineres like mye ut i fra hva den ikke er som hva den består av. Denne mobiliserte identitetsdannelse skaper en klar og ugjennomtrengelig grense mot utgruppen, utbytterne, som defineres som adelen og kjøpmansklassen. Hos Netsjkina finnes det ingen rom for deres positive påvirkning på landet,

og de er fullstendig skrevet ut av den heroiske fedrelandshistorien. De blir tilskrevet en desto større plass som antagonister i folkets lidelseshistorie. De fremstår som årsaken til den brutale livegenskapen, til de harde kårene på fabrikkene og til at folket ikke nyter godt av den moderniseringen de jobber så hardt for. Dette motsetningsfolket kommer blant annet fram i Netsjkinas beskrivelse av livegenskapen.

De livegne jobbet under tvang. Jordeieren (pomesjtsjik) straffet han med ris (rosgi) eller kjepp, gjorde kort prosess (raspravlatsia) om han ønsket. Etter hvert fikk jordeieren all makt over de livegne; de kunne ikke gifte seg uten hans tillatelse og han kunne med makt velge hustru for bonden (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 130).

De framstår som den moralske og normative motparten til folket, som sammen med utenlandske fiender knyttes til de negative aspektene ved den russiske historien.

Det er en klar kontinuitet mellom de to lærebøkene og den sentrale kjernen i fremstillingen av perioden under Peter 1 ligger tett opp til hverandre. Rybakov sin beretning er like fremtidsrettet og gjennomsyret av et progressivt utviklingsideal. Sovjetunionen legitimeres gjennom det positive bruddet med den undertrykkende praksisen i fortiden. I dette ligger den samme marxistiske inndelingen av samfunnet i det ubemidlede folket og den dominerende overklassen. Det er fortsatt den abstrakte konstruksjonen folket som konstituerer ”vi-et” i fortellingen, de ekte heltene som har arbeidet og strevet for alle de positiv bragdene til samfunnet og staten. Folket blir hovedsakelig kun beskrevet gjennom deres innsats og oppofrelse for fedrelandet.

Den harde og lange krigen, opprettelsen av en regulær hær og flåte, byggingen av nye byer, fabrikker, kanaler og omstruktureringen av statsapparatet – alt dette krevde enorme kostnader. Ingen pengesummer kan måle den gigantiske arbeidskraften som ble krevd av det russiske folket. Dette var den virkelige heltene bak denne periodens bragder. Men det krevde også penger, mye penger. Det ble innført nye rekvisisjoner fra befolkningen. I begynnelsen av det 17. Århundre fantes det spesielle «innkrevere» (pribylsjiki) som fant ut at det var mulig å kreve inn mer skatt eller avgift (Rybakov et al., 1987: 208)

Sammenlignet med Netsjkina er Rybakov mer nøktern i sine beskrivelser og nedtoner de voldelige og blodige sidene ved den petrine epoken. Hos Rybakov ligger det ingen døde mennesker igjen på slagmarkene eller under reisverket i Petersburg, lidelsen ligger i at folket måtte betale mer skatt og overgrepene blir forklart med den upersonlige historiske samfunnsstrukturen og i mindre grad som en iboende ondskap hos overklassen.

Adelen og kjøpmennene er fortsatt den sentrale utgruppen i beretningen, men den moralske og verdibaserte grensen mellom dem og folket er ikke like fremtredende. Kritikken mot den utbytende klasse er fortsatt tydelig til stedet i teksten og det brukes ofte svært ladete betegnelser for å beskrive dem, som for eksempel «skruppelløs utbytter» og «hatede overhoder» (starsjiny) eller de som var vant til «et liv i lediggang (lenivaja zjizn) på sin fars

gods» (Rybakov 1987:210-211, 216). Disse betegnelsene er imidlertid rettet mot mer konkrete deler av adelsklassen og på spesielt hatefulle enkeltindivider, men brukes ikke som en merkelapp på grupperingen som helhet. Overgrepene og lidelsen er samtidig mindre eksplisitt formulert. Han åpner for at de øvre samfunnslagene har hatt en viss positiv innflytelse på statsutviklingen. Til forskjell fra Netsjkina er adelen ikke fullstendig avsondret fra moderniseringshistorien. Rybakov trekker blant annet fram deres påvirkning på den kulturelle og politiske sfæren og roser innsatsen til enkeltpersoner innen forskning, kultur og militærkunst. Adelen inkluderes i fellesskapet når de bidrar til samfunnet og styrker staten. Kjærligheten til fedrelandet bygger bro over klassemotsetningene og binder samfunnet sammen.

Russland og Vesten

Vesten er den andre signifikante utgruppen i beretningen. Begge lærebøkene fremhever den økende kulturelle interaksjonen med Vest-Europa I, men de europeiske landene fremstår fortsatt mer som konkurrenter og motstander enn samarbeidspartner. I begynnelsen av kapitlet fremstår de som aggressive og truende. De fremstilles som «koloniale erobrere» som ønsker å «trellebinde Russlands og hemme dens vekst» (Netsjkina 1971:176). Identiteten opp mot Europa er mobiliserende og blir brukt som et speilbilde man forstår den russiske virkeligheten ut i fra. Det skapes et lignende og kontrastfylt forhold mellom «oss» og «dem» som ved beskrivelsen av adelsklassen.

Dette gjenspeiles i moderniseringshistorien der Russlands utvikling og teknologiske framskritt er satt innenfor rammene av den militære konflikten med Sverige. Peters modernisering blir sett på som presserende, nærmest et kappløp mot tiden. Netsjkina formulere dette på følgende måte «Russland behøvde å beskytte seg fra de Vestlige landenes økende krigsmakt – den måtte etablere en regulær hær og flåte» (Netsjkina 1971:177). Det endelige målet er å underlegge seg de svenske territoriene i Baltikum og etablere seg som en stormakt på Sverige sin bekostning. Russland moderniserer ut i fra et vestlig mønster for å bruke det mot dem og vinne over sin ”læremester”. Det fremstilles samtidig som om målene til Russland og Europa står i opposisjon til hverandre og er gjensidig utelukkende. Dette gjelder spesielt i forhold til de territoriale ekspansjonene i Baltikum som i stor grad blir fremstilt som tilsvar på vestlig aggresjon.

Det er samtidige klare forskjeller mellom de to lærebøkene. Hos Netsjkina ender moderniseringshistorien med at Russland «inngår i rekken av europeiske stormakter» og etablerer Russlands tilhørighet til Vesten (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 176). En lignende

selvidentifisering med Europa forekommer flere steder i teksten. Hun inkluderer Russland i «unionen (sojuz) av nordeuropeiske land» og sammenligner den russiske utviklingen direkte med den europeiske og skriver «slik som i de andre [europeiske] statene økte den føydale fragmenteringen» (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 176). Dette store fokuset på Russlands relasjon til Europa gjenspeiles i beretningens handlingsgang. Erobringen av Azov nevnes kun i en bisetning og de andre østlige felttogene er fullstendig skrevet ut av historien. Alle hendelsene er lagt til den europeiske delen av Russland og alle diplomatiske og økonomiske relasjoner fremstilles som rettet mot de vestlige landene.

Netsjkina skaper samtidig et ambivalent bilde av den vestlige kulturen. De europeiske landene fremstår som teknologiske, militære og økonomisk overlegene, men ikke moralsk eller kulturelt bedre enn Russland. I samhandlingen med de andre landene betones oftest deres klassestruktur, som for eksempel «føydale Sverige» eller «kapitalistiske England». Disse betegnelsene fremstår som nedsettende og benyttes hovedsakelig når en konflikt eller motsetningsforhold mellom Russland og de europeiske landene oppstår. Europeiseringen av Russland blir på samme måte beskrevet som positiv når det er snakk om materielle kulturinstitusjoner, som for eksempel innføringen av den første avisen i Russland, det offentlige teateret og utdanningsinstitusjonene. Netsjkina ironiserer over og vektlegger derimot de dekadente, falske og småborgerlig vanene som den russiske adelen overtok fra Vesten. Barna blir oppdratt til «å ikke slurpe, sluke store biter eller snakke ved bordet (noe bøndene gjør) og adelen ble lært opp til å konversere på fremmede språk for ikke bli identifisert med «vanlige dårer» (Netsjkina og Lejbengrub 1971:193).

Rybakov vektlegger ikke like tydelig den europeiske tilhørigheten. Det er betydelig færre henvisninger til Europa og det vies samtidig mye plass til felttogene mot Svartehavet og Det kaspiske hav.¹⁶ Ved den sistnevnte bygger han opp under en østlige tilknytning på følgende måte «[...] Det kaspiske felttoget spilte en rolle ved at de orientalske folkenes orientering mot Russland i enda større grad ble styrket» (Rybakov et al., 1987: 205). Europa tillegges fortsatt stor betydning i teksten. Sentrum for beretningen er fortsatt den nordiske krigen og Peters vestinspirerte moderniseringsprosjekt. Traktaten ved Nystad signaliserer, som hos Netsjkina, at Russland har overvunnet sin tilbakeliggenskap og blitt en stormakt, men

¹⁶ Europa eller europeisk forekommer 33 ganger i Netsjkina sin tekst, mens den til sammenligning blir referert til ved kun 13 anledninger hos Rybakov.

boken unnlater å stemple landet som europeisk. Russland fremstilles med det som et imperium som strekker seg mot både Vest og Øst.

Rybakov opprettholder den samme forståelsen av at Europa er teknologisk og økonomisk overlegen, men ikke moralsk bedre. Teksten fremstår samtidig mer positiv til den kulturelle påvirkningen fra Europa. Den kritiserer ikke at adelen lærer seg fremmedspråk eller bedre manerer. Kvinnenes bedre stilling under Peter fremheves; «På forsamlingene¹⁷ (assamblei) kunne det også være tilstede kvinner, noe som var et stort fremskritt fordi etter gamle tradisjoner (poradok) var ikke kvinnene tillatt inn i det mannlige samfunnet» (Rybakov et al., 1987: 222). På den andre siden understreker Rybakov menneskefiendtlighet bak den dannede fasaden gjennom beskrivelsen av at den europeiserte adelen blir lært opp til å «ydmyke og kue sine slaver» i samme etikettebok som de lærer å ikke pille seg i nesen (Ibid).

3.4.2 De etniske russerne i sentrum

I de forrige delene viste jeg hvordan identitetskonnotasjonen i lærebøkene er konstruert ut i fra en tilhørighet til den russiske staten og de kommunistiske idealene tuftet på verdier, normer og verdenssyn knyttet til den kommunistiske ideologien. Det etableres samtidig en snevrere etnisk identitetsforståelse. Folket blir klassifisert ut i fra deres bakgrunn. I de to lærebøkene benyttes begrepene det russiske folket, ukrainske folket, baltiske folket og så videre. Jeg skal i denne delen utforske hvordan relasjonen mellom disse nasjonale grupperingene blir fremstilt. Fokuset vil ligge på bildet av Russlands nye rolle som imperium og det bildet lærebøkene gir av maktforholdet og tilhørigheten mellom russerne og de andre gruppene innad i den ekspanderende russiske staten.

På tross av at tittelen på lærebøkene er «Sovjetunionens historie» står *det russiske folket* og den russiske staten i sentrum. I kapittelet om Peter brukes den etniske betegnelsen på russere, "russkij", med høy frekvens¹⁸; "den russiske hæren", "den russiske kulturen", "de russiske menneskene" og "den russiske vitenskapen"¹⁹. Den statsborgerlige betegnelsen, "rossijskij" eller "rossijanin", forekommer i *Istorija Otetsjestva* (1987) kun to ganger og da bare som et fortegn på imperiet. Læreboken gir en forståelse av at det eksisterer en særegen russisk identitet og at staten er basert på majoriteten, det russiske folket. De andre

¹⁷ Forsamlingene var sosialt rom som ble etablert av Peter 1 gjennom dekret. Den ble satt til kveldstid og la opp til å være et sosialt og politisk diskusjonsrom for adelen.

¹⁸ Det russiske språket skiller mellom etnisk og borgerlig statstilhørighet. Det betyr at en som identifiserer seg som, for eksempel tsjetsjener, også kan identifisere seg som en borger av den russiske staten (rossijanin).

¹⁹ Begrepet «russkij» forekommer 42 ganger hos Netsjkina og 85 ganger hos Rybakov.

folkegruppene blir vevd inn i historien gjennom deres relasjon til den russiske staten og det russiske folket. De andre nasjonene inkluderes gjennom et skjebnefellesskap og en forståelse av et gjensidig vennskap.

Det etableres her en todelt grensemarkering. Den første markeringen er bygd rundt ukrainerne, russerne og hviterusserne som forestilles et felles østslavisk opphav, et opphav som stammer fra folkevandringene og som blir forsterket gjennom etableringen av Kiev-riket. De tre grupperingene står som nært beslektet ved at de har en felles språklig, kulturell og historisk bakgrunn. Dette fellesskapet etableres allerede i Netsjkinas innledning der hun forteller at «Forfedrene til de russiske, ukrainske og hviterussiske folkene førte i århundrer en heroisk kamp mot Østens nomadestammer - khazarene, petsjenegene og kumanerne» (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 3). Det skaper et bilde av et evig brorskap mellom dem, der de gjennom historien har stått sammen mot ytre fiender.

I kapittelet om Peter 1 er det relasjonen mellom Russland og Ukraina som kommer i fokus og som gir et bilde av at det eksisterer et spesielt forhold mellom dem²⁰. Dette blir tydeligst markert i beskrivelsen av folkets trofasthet til Russland da Mazepa går over på svensk side i Den nordiske krigen. Dette utdraget må forstås ut i fra det foregående kapittelets beskrivelse av foreningen mellom Ukraina og Russland. Den ukrainske innlemmelsen i den russiske staten blir der fremstilt som et selvvalgt ønske.

Mazepa forrådte Peter og planla å løsrive Ukraina fra Russland. Karl XII inngikk en avtale med Mazepa. Det ukrainske folket gikk ikke med på forræderiet og forble trofast mot eden om det evige vennskapet og foreningen (jedinstvo) med det russiske folket gitt i Perejaslavrådet [...]. I hele Ukraina førte (razvertyvatsja) folket en kamp mot inntrengerne, opprettet partisansgrupper som heroisk beskyttet de ukrainske byene. De hviterussiske og ukrainske folkemassenes støtte til den russiske hæren spilte en stor rolle i Russlands seier over de svenske inntrengerne. (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 180-1)

Rybakovs beskrivelse av Mazepas handlinger understreker hans manglende støtte hos folket.

Det ble på dette tidspunktet kjent at den ukrainske hetmanen Ivan Mazepa, som lenge hadde holdt hemmelige forhandlinger med fienden, gikk åpent over på Karl XII sin side. Han forrådte sitt folk og Russland. Svenskene ble lovet en kosakkhær på 50.000, rikelig forråd av mat og varme vinterinnkvarteringer. Karl XII vendte seg mot Ukraina, men der ventet det ham en skuffelse. Kun en liten gruppe av Mazepas undersåtter kom. Det ukrainske folket aviste med forakt forræderne og forble tro til Russland. Byer og landsbyer tok ofte opp kampen (Rybakov et al., 1987: 198)

Det etableres et klart solidaritetsforhold mellom det russiske og ukrainske folket i begge disse beskrivelsene. Et solidaritetsforhold som gjør at det ukrainske folket kjemper for en fortsatt

²⁰ De hviterussiske territoriene var på dette tidspunktet inkludert i Polen-Litauen og faller dermed utenfor den russiske staten.

union med Russland. Det nære forholdet blir understreket i lidelseshistorien. Det skapes et bilde av at det ukrainske og russiske folket sammen bærer den tunge børen reformene krevde og kjemper hånd i hånd mot undertrykkelsen og for en felles union. Den spesielle posisjonen til Ukraina blir videre tydeliggjort ved at boken definerer den russiske staten som et imperium først da området rundt Østersjøen blir innlemmet i den russiske staten. I dette ligger det et signal om at Ukraina sin plass i det russiske og sovjetiske riket er naturlig. Det er en union basert på enighet, samhold og vennskap mellom de østslaviske folkene.

I motsetning til unionen med Ukraina fremstilles innlemmelsen av Baltikum som en militær erobring. Et klart paradoks da læreboken kritiserer de europeiske landene for deres erobringer, samtidig som Russlands egen annektering av Baltikum opphøyes. Det brukes mye plass i læreboken for å rettferdiggjøre denne handlingen. En handling som til dels blir begrunnet med at det var en gjenerobring av de opprinnelige områdene til Novgorod (Novgorod Rus), et svar på svensk aggresjon og et ønskelig og nødvendig mål for den russiske staten. Netsjkina formulerer det på følgende måte:

En del var områder, som i lang tid hadde tilhørt Novgorod. Breddene av Finskebukten inngikk før i sammensetningen av territoriene til Stor-Novgorod. Senere så ble [disse] områdene erobret av den Livlandske Orden. Under Ivan 4, som du husker, så ble det ført en 25 år lang krig for utgangen til Østersjøen. Men oppgaven ble da ikke løst. I begynnelsen av det 17. århundre styrket svenske føydalherrer, som brukte Russlands svake stilling til sin fordel, sitt herrevelde der. Men det var ikke nok: de gikk til en ny krig mot Russland, hadde en plan om å erobre Novgorod, Pskov og Arkhangelsk, de ønsket fullstendig å isolere Russland fra havveiene. Russland kunne ikke overlate finskegulfen i hendene på de svenske føydalherrene. Utgangen til Østersjøen var helt uunnværlig for landet, der de vidstrakte landområdene var så nære dens bredder (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 178-9).

På tross av at det var Russland som dannet alliansen mot Sverige blir den svenske staten fremstilt som den aggressive parten i konflikten. Rybakov siterer her Gustav-Adolf sitt utsagn om at «uten vår tillatelse kan ikke [Russland] sjøsette et eneste skip i Østersjøen ... Russland har blitt fratatt havet» (Rybakov et al., 1987: 200). Baltikum blir med dette forstått som en naturlig del av den "vidstrakte" russiske staten. Peter oppfyller en langvarig historisk målsetning og realiserer samlingen av de russiske territoriene som ble frarøvet fra dem.

Befolkningen i Baltikum skrives ikke ut av beretningen, men kommer først til syne under krigens gang. De forskjellige folkegruppene blir fremstilt gjennom deres støtte til den russiske krigsinnsatsen, noe Netsjkina beskriver slik; «Under operasjonen i Baltikum fikk de russiske troppene hjelp av lokalbefolkningen – kareler, latviere, estere og litauere. De trappet opp sin kamp mot den svenske makten, drev de fremmede godseierne fra sine gods og ga ikke de svenske troppene forsyninger» (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 179). Den russiske erobringen av Baltikum blir fremstilt i mindre grad som en kolonial erobring og fremstår

heller som en positiv frigjøringskrig der Russerne hjelper befolkningen med å kvitte seg med de fremmede føydalherrene. Denne øyensynlige logiske bristen må forstås i framtidsrettet historisk perspektiv, der de russiske erobringene blir legitimert ut i fra den endelige etableringen av Sovjetstaten. Rybakov beskriver det slik «Estland og Livland (det vil si territoriene til dagens Estland og en del av Latvia) ble frigjort fra svenskemakten, noe som hadde stor betydning for deres fremtidige historiske vekst» (Rybakov et al., 1987: 201).

Felles for både den ukrainske og baltiske innskrivingen i den russiske beretningen er at det fremstilles som det foregår en forbrødring og tilnærming (sblizjenie) mellom folkegruppene. Det forklares med at det lenge har eksistert et solidaritetsforhold mellom de ubemidlede massene over landegrensene og de etniske skillelinjene. Denne solidariteten er knyttet til en anakronistisk forståelse av en statisk og vedvarende klasseidentitet. Det er imidlertid russerne som står i sentrum av imperiet der de andre gruppene nærmer seg dem gjennom et naturlig og historisk skjebnefellesskap. Dette skaper en hierarkisk identitetsmaking gitt ut i fra nærheten til og kultur likhet i forhold til det russiske sentrumet. Den siste delen i min analyse av de sovjetiske lærebøkene beveger seg vekk fra identitetskonnotasjonene i lærebøkene og vil fokusere på bildet av staten.

3.4.3 Staten og lederens primat

Som det fremkom av den tidligere drøftingen er identitet i sett i sammenheng med den positive utviklingen og imperiets bragder. Staten er allestedsnærværende og moderniseringshistorien er knyttet opp til styrkingen av statens økonomisk og militær makt og dens økte internasjonale prestisje. En sterk stat fremstår som en viktig garantist for landets velferd. Dens militære og økonomiske styrke er viktige forutsetninger for landets utvikling og vekst.

Staten blir i dette perspektivet både et verktøy for modernisering og et mål i seg selv. Det er staten som finansierer de nye fabrikkene, som legger til rette for bygging av hæren og flåten, som etablerer de nye kulturelle institusjonene og som omstrukturerer landet. Det etableres en forståelse av at det er staten som konstituerer samfunnet og ikke samfunnet som konstituerer staten. Dette gjenspeiler seg i den betydningen som blir tilskrevet Peter 1 i beretningene.

De storstilte omveltningene på slutten av det 17. århundre og fram til den første kvartsekelet av det 18. århundre skyldes den utpregede rollen til Peter, hans dyptgående og fremsende statsforståelse, hans engasjement, besluttsomhet og viljestyrke. Peters statsvirke var ekstraordinær i størrelse og altomfattende av karakter. Peter viet seg til Russland, trodde på hennes enorme muligheter, og fordi han ikke var redd så kunne ikke tilbakeslag

(neudatsji) stoppe ham. Det kanskje mest slående trekket ved hans personlighet var en forbløffende kjærlighet til arbeid som manifesterte seg i alt. Det er ikke rart at Pusjkin kalte Peter "den evige arbeideren" Like bemerkelsesverdig var Peters konstante sug etter kunnskap og etter å lære den bort til andre, noe som var så nødvendig for Russland på den tiden. Peter regjerte (vladet) over 14 håndverksbedrifter, i Nederland fikk han tittelen (zvaniie) skipsbygger (korabelnyj plotnik), i England ble han ingeniør, det franske vitenskapsakademiet valgte han til medlem. Til land og til havs var Peter en førsteklasses feltherre og admiral (flotovodetsj), grunnet hans personlig mot, kombinert med forsiktighet, tilpasningsdyktighet, framsynthet, og handlekraft på riktig tidspunkt. I den vanskelige internasjonale situasjonen viste Peter seg som en fremragende diplomat (Rybakov et al., 1987: 223).

Jeg har valgt å inkludere dette lange utdraget fra Rybakov for å vise den enorme rollen som tillegges Peter 1 i lærebøkene. Fremhevingen av enkeltpersonens rolle bryter med den opprinnelige marxistiske vektleggingen av kollektiver og historiske krefters betydning for historiens utvikling. Peter framstår som den viktigste drivkraften til landets utvikling. Beskrivelsen av ham grenser opp mot en personkult. Elevene blir presentert for bildet av den progressive lederen som bringer landet fremover. Et idealbilde som ikke bare legitimerer betydningen av en sterk leder i samtiden, men også gir føringer på hvilke verdier som verdsettes hos en leder og i forlengelse av dette hos elevens selv.

De normative føringene er påfallende og mangesidige, idealer som arbeidsomhet, mot, framsynthet, kunnskapstørste, handlekraft og tilpasningsdyktighet er kun noen av de verdiene elever møter i det relative korte tekstutdraget. Denne idoliseringen av Peter er ikke kun knyttet til hans gjerninger, men manifesterer seg også i fremstillingen av fysikken hans. Peter var, sant nok, sterk og usedvanlig høy, men læreboken understreker og til en viss grad overdriver dette. Netsjkina beskriver hvordan Peter 1 rullet med letthet en sølvtallerken om til rør, retter ut en hestesko med hendene og at et vennligsinnet klapp på skuldrene gjorde at man «stønnet lenge etterpå av tsarens oppmerksomhet» (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 194).

Peters rolle som legemliggjørelse av staten fremgår ved at han er det grammatikalske subjektet bak så å si alle de statlige handlingene; det er Peter som «inngikk i union med Polen og Danmark», som «bestemte å grunnlegge statens nye hovedstad» og som «ledet da selv motangrepet til andre-linje bataljonen» (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 180; Rybakov et al., 1987: 192, 199). Det gis et bilde av ham som den enerådende arkitekten bak det nye samfunnet og en forståelse av at den sterke lederen er en nødvendig historisk drivkraft for at Russland skulle kjempe seg ut av tilbakeligheten. Hos Netsjkina blir bildet like dualistisk som den perioden han regjerte under. Hun fremhever og idoliserer hans progressive side, men karakteriserer han samtidig som en del av den tidligere undertrykkende samfunnsordenen.

Peter var landeierne og kjøpmennenes tsar. Han slo hardhendt ned folkelige opprør og hadde karaktertrekkene (tsjerti) til en despotisk landeier. Pusjkin uttalte ganske riktig at

noen av dekretene hans kunne vært «skrevet med knutt» (Lejbengrub og Netsjkina 1971:194).

Rybakov isolerer Peter 1 i større grad fra de negative aspektene ved hans regentsperiode. Han fremstår i stor grad avsondret fra adelssamfunnet, som den hardtarbeidende tsaren som ofrer seg for landet sitt, omgikk «vanlige mennesker» (prostye ljudi), var ikke glad i å «sløse tiden på hoffseremonier», «var upretensiøs og likte ikke luksus» (Rybakov et al., 1987: 223).

Det store fokuset på Peter gjør at det gis liten plass til andre aktører i beretningen. Han står alene og styrer over et samfunn som er redusert til brede abstraksjoner. Dette er særlig tydelig hos Netsjkina. Peter støtter seg på adelen og nyter godt av folkets iherdige arbeid, men bonden Igor som jobber på jordet eller flåteadmiral Apraksin som leder kampen ved Hangö får ikke spillerom i hennes fortelling. De blir overskygget av Peter nærmeste overmenneskelige fremtreden i lærebøkene og forsvinner i dragsuget av hennes store og klassebaserte kategorier. Selv om beretningen graviterer rundt Peter understreker hun at staten er underlagt adelens interesser.

Antall tjenestemenn i staten vokste stadig gradvis og det ble dannet flere etater innad i byråkrati, m.a.o. så styrtes staten gjennom en rekke tjenestemenn som handlet på ordre fra høyere myndigheter og ikke ut i fra folkets interesser. Hovedmålet med dette apparatet var å bevare og styrke den dominerende posisjonen til adelen (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 189).

Hun kommer imidlertid aldri inn på hvordan adelsinteressene begrenser eller påvirker den storstilte moderniseringsprosessen. De kommer kun til synet gjennom beskrivelsen av deres utnyttelse av arbeiderne og bøndene og gjennom deres økte privilegier. Adelen blir dermed stående som årsaken til de negative aspektene ved tsarstaten, mens de blir avsondret fra den positive moderniseringen under Peter. På denne måten opprettholder Netsjkina et bilde av at utviklingen og styrkingen av staten som noe ensidig positivt som står over klasseinteresser, samtidig som hun skaper et tydelig skille mellom den undertrykkende tsarstaten og den sovjetiske folkestaten.

Hos Rybakov betyr nedtoning av klassemotsetningene at adelen får et større spillerom i moderniseringsberetningen. I dette blir Peters medhjelpere synlige aktører i beretningen.

I sin utrettelige og mangefasetterte handlinger greide han å velge ut dyktige og trofaste hjelpere – «fugleungene i Peters rede» (ptentsov gnezda Petra). Blant disse var A. D. Mensjikov – general og statsmann, G. I. Golovkin – Kansler og lederen for ambassadetjenesten (posolskoj sluzjby), P. P. Safirov – subtil politiker og diplomat, A.K. Nartov – en bemerkelsesverdig ingeniør og oppfinner og mange andre (Rybakov et al., 1987: 223).

De inkluderes flere steder i teksten gjennom sin deltakelse i den store ambassadereisen, felttogene og i statsvirket. Deres tilstedeværelse bidrar til å bryte med Netsjkina sitt bilde av

Peter som raver over samfunnet i ensom majestet. Deres rolle er imidlertid svært begrenset, som oftest blir de fremstilt som passive deltakere og som kulisser i den historiske utviklingen. Rybakov trekker i tillegg fram hvordan det nye byråkratiske systemet ga rom for en mer strømlinjeformet og effektiv administrasjon. Han fokuserer heriblant på kollegiets plenumsdiskusjoner som et eksempel på en økende åpenhet:

Den store fordelene med kollegiet bestod i at de var ansvarlig for veldefinerte deler av den statlige styringen og utvidet sin virksomhet til alle landets territorier. Kollegiet var ledet av en president, under ham var rådgivere og andre tjenestemenn (dolzjnostnye litsa). Prinsippet om at aktuelle temaer skulle diskuteres i plenum (innad i kollegiet) karakteriserte også de nye sentraliserte institusjonene. Peter minnet gjentatte ganger om at avgjørelsene tatt i kollegiet måtte samsvare med «det allmenne rådet (sovet)» (Rybakov et al., 1987: 212).

Den største kritikken mot det nye byråkratiske systemet gjaldt ikke adelen i seg selv, men den manglende representasjonen av vanlige folk i statssystemet. I beskrivelsen av byadministrasjon skriver Rybakov blant annet at «Den ledende rolle innenfor disse organene tilhørte det øvre samfunnslaget. De ubemidlede var praktisk talt avskåret fra å delta i byadministrasjonens (magistraty) virksomheter» (Rybakov et al., 1987: 215).

Felles for Netsjkina og Rybakov er at de understreker at folket var fullstendig avskåret fra den politiske virkeligheten i landet. Deres plass i den russiske historien blir med dette begrenset til deres arbeid og lidelse for fedrelandet og opprør mot den undertrykkende politiske virkeligheten de befinner seg i. Dette opprøret fører ingen steder, kun til at klassemotsetningene øker. På den andre siden fremstilles deres harde arbeid under de vanskelige kårene og undertrykkende forholdene som deres reelle påvirkning på historien. I dette ligger det et motsetningsfullt forhold mellom arbeid og tvang i begge lærebøkene. På den ene siden blir arbeid sett på som påtvungen av overklassen som i liten grad kommer folket selv til gode, mens den på den andre siden blir det fremstilt som en dyd som bidrar til progressive framskritt. Framskritt som muligens ikke er synlige og opplagte for arbeideren selv, men som fortsatt har hatt en positiv påvirkning på den russiske historien. Dette kommer tydelig fram hos Netsjkina sin beskrivelse av byggingen av Petersburg.

Hovedstaden ble bygd for hånd av mange tusen av Russlands livegne bønder: russere, ukrainere og hviterussere. I kulde og gjørme, til knes i vannet, kjempende med den flytende og myrlendte grunnen, bygde det arbeidende folket statens nye hovedstad. Flere ganger er skjelettene til de til arbeidere som døde av sykdom, sult eller kulde blitt funnet. Petersburg ble bygd med stor og ihrdig innsats av bøndene og arbeiderne. Byggingen av St. Petersburg var en sak av enorm betydning: Russland fikk hovedstaden ved havet, den viktigste handelshavnen i riket. «Vinduet mot Europa» ble slått opp» (Netsjkina & Lejbengrub, 1971: 180)

Netsjkina går ikke av veien for å vise i detalj det harde arbeidet og ofrene til Russlands arbeidende klasser, men legitimerer det ut i fra dets enorme betydning for den russiske staten.

Lidelsen og tvang går hånd i hånd med framskrittet. Det harde arbeidet legitimeres og blir oppfattet som en viktig sosial praksis og en nødvendig oppofrelse for fedrelandet.

Dette idealet om arbeid blir eksplisitt beskrevet i Lejbengrub sin metodebok for den nye læreplanen (novij kurs) fra 1960.

I dette ligger en av de sentrale verdiene som fremstilles gjennom læreboken, verdien av hardt arbeid for framgang og suksess. De konkrete faktaene skal lede studentene til en forståelse av at arbeidet spiller en avgjørende rolle i tilblivelsen og veksten til menneskeheten og skaper all rikdommen på jorden. Gjennom studiet av antagonistiske samfunnsdannelser (formatsii) vises det ikke bare for studentene de generelt harde kårerne til arbeidermassen i tiden under slavesamfunnet, føydalismen og kapitalismen, men og den avgjørende rollen som det produktive arbeidet til millioner av arbeidere hadde for veksten til vårt fedreland og de utenlandske landene (Lejbengrub, 1962: 6).²¹

Som det fremgår av dette utdraget blir arbeid forstått som den sentrale drivkraften bak menneskelig framgang. Det formidles et ideal om en felles og uselvvisk innsats for fellesskapet. Individualisme er dermed i liten grad vektlagt i teksten og er i stedet erstattet av en klar opphøyelse av kollektive verdier.

3.5 Oppsummering

Gjennom analysen og sammenligningen av de to lærebøkene kommer det fram klare likheter og forskjeller i hvordan de forestiller seg fortiden. Ved første øyekast er likhetene påfallende, de to bøkene er strukturert ut i fra samme kapittel og temainndelingen. Begge lærebøkene beretter den samme historien om Peter 1, en historie som er gitt ut i fra samme todelte narrative skjema, modernisering og lidelse. Disse to handlingsgangene står i et uforløst motsetningsforhold. Gjennom denne polariserte beretningen fremstilles Peter og statens gjerninger på den ene siden som nødvendige og nærmest forutbestemte historiske mål, mens den på den andre siden blir fremstilt som nedverdiggende overgrep mot folket. For å sammenføre disse to motsetningene skjer det en temporal forskyvning i lærebokens virkelighetsbilde, der den historiske virkeligheten under Peter 1 blir forstått ut i fra et idealisert bilde av hva som vil komme. Det har imidlertid skjedd en tydelig dreining mellom de to lærebøkene i hva dette innebærer.

Hos Netsjkina er den kommunistiske og revolusjonære gløden fortsatt til stede. Oktoberrevolusjonen fremstår som et fundamentalt skifte i menneskes historie, der det dialektiske motsetningsforholdet mellom de som har og de som ikke har blir opphevet.

²¹ Netsjkina er oppført som redaktør for metodeboken.

Rybakov sin lærebok, som kom ut det samme året som Gorbatsjov overtok rollen som generalsekretær, fokuserer ikke like mye på det kommunistiske idealsamfunnet. Her står nasjonens og fellesskapets store styrkeprøve, andre verdenskrig, som den sentrale historiske hendelsen. Rybakov signaliserer en dreining mot en mer rendyrket fedrelandshistorie. Dette gir seg tydelige utslag i de konnotasjonene som beretningen om den petriner perioden bringer med seg. Grensene mellom adelen og folket er mindre uoverstigelige, lidelsen og overgrepene er nedtonet og gjort mindre direkte. Folkeopprøret under Bulavin fremstilles som fånyttet, der de negative konsekvensene blir tydeligere understreket.

Netsjkina er i større grad tro mot den materialistiske og marxistiske historieforståelsen, noe som gjenspeiler seg i konseptualisering og forklaringsmåte. De revolusjonære idealene er tydelig til stedet i læreboken. Det formidles en glødende og utopisk framtidstro, der mennesket til slutt vil frigjøre seg fra det korruperende klassesamfunnet og bygge det kommunistiske idealsamfunnet. Menneskets gang gjennom historien er ikke en mekanisk prosess. Viljen og den ledende rollen til enkeltmennesker gir mulighet til å påvirke historien, påskynde eller bremse utviklingen. Russland, som den første staten i verden, greide å innføre sosialismen, og bevisst tilstrebe den fullverdige kommunismen. Netsjkina inntar det Hayden White kaller en liberal posisjon. Hun ser på det som en fremtidig mulighet, om ikke uunngåeligheten, av å etablere det perfekte og fullbyrdede kommunistiske samfunnet, men oppfatter dette som et fjernt mål som man gradvis vil nærme seg. De radikale omveltningene hører fortiden til og man skal opprette det fremtidige idealsamfunnet gjennom en gradvis byggeprosess.

Rybakov er mindre formalistisk i sin historiefremstilling. Der Netsjkina benytter seg av store og omfattende abstraksjoner, knyttet til marxistisk terminologi, kommer mangfoldet i større grad fram hos Rybakov. Kategoriene hans er ikke like kontrastfulle og den materialistiske determinismen er nedtonet. Det legges vekt på en patriotisk idealisering av fortiden, der utviklingen er preget mer av en organisk utvikling enn av skarpe brudd. Det signaliseres en større grad av konservatisme og et forsvar av den samtidige samfunnsordningen. Med en parafisering av White kan man si at Rybakov oppfatter det nåværende samfunnet som den beste mulige forordningen som mennesket reelt sett kan håpe på (White, 1973: 25). Et samfunn som er skapt gjennom en langvarig historisk prosess og kjennetegnes av en symbiotisk og patriotisk nasjonal samhörighet.

4 Nittitallet: Brudd og kontinuitet

Omskrivingen av historien var allerede godt i gang under glasnostperioden. De store «hvite flekkene» i den sovjetiske historien ble gradvis fylt med innhold som viste i klartekst den umenneskelige skyggesiden til den sovjetiske statsdannelsen. Historierevisjonen bidro til å rive ned den marxistiske overbygningen og ble som følge politisert. Sovjetstatens oppløsning ble sammenvevd med oppløsningen av den statlige ideologien og den tilknyttede ideologiske identitetsformuleringen. Det nye Russland måtte forholde seg til at den sosialistiske drømmen hadde vist seg som et luftslott, at imperiet skrumpet sammen og at det var et påtrengende behov for å rekonstruere det russiske fellesskapet. Mange av de etablerte sannhetene ble åpnet for gransking og forsøk reformulert. Lærebøkene ble del av et pågående forsøk på å redefinere den russiske statshistorien og det nasjonale fellesskapet.

Den russiske føderasjonen ble definert som det juridiske, og i forlengelse av dette det moralske, arvtakerlandet (strana-naslednik) til Sovjetunionen (Kolstø, 1999: 277). Et faktum som kompliserte forsøket på å redefinere statsdannelsen og det nasjonale fellesskapet.

Kathleen Smith (2002: 178-181) argumenterer for at dette viste seg i Jeltsin-administrasjons historiepolitikk som hun beskriver som vakkende. Smith viser hvordan Jeltsin forsøkte å trekke på deler av den tsaristiske historien, men at den autokratiske arven var vanskelig å forene med de liberale verdiene som Jeltsin forsøkte å bygge opp under. Hun konkluderer med at Jeltsin ikke greide å bygge opp en samlende beretning om fortiden eller en konsensus rundt de nye statssymbolene i løpet av sine presidentperioder (Smith, 2002: 181). En annen kompliserende faktor var kontinuiteten innenfor det historiske fagmiljøet. Et fagmiljø hvis forskning og posisjon i stor grad hadde vært bestemt av deres evne til å manøvrere innenfor de etablerte ideologiske rammene under Sovjetunionen og som kun hadde tatt et begrenset oppgjør med sin ideologisk befestede historieforskning under glasnost (Kolstø, 1989: 58).

Dette spenningsforholdet mellom kontinuitet og brudd preger læreboken jeg analyserer i dette kapitlet. Boken er skrevet av to av de samme forfatterne som den sovjetiske læreboken og kan sees på som det første forsøket på å tilpasse den etablerte historiearven etter Sovjetunionens fall.

4.1 Det nye historiefaget

Etter Sovjetunionens fall var det et omgripende forsøk på å desentralisere og privatisere sentrale deler ved skolesystemet. Hovedmålet var å bryte ned den monolittiske

sovjetmodellen. Det ble utarbeidet en ambisiøs reformplan som hadde som formål å fjerne ideologien fra pensumet, demokratisere institusjonene og tilrettelegge for pluralisme i både innhold og metode²². For å sikre dette ble det etablert en ny «basislæreplanen» (bazisnyj utsjebnyj plan) juni 1993. Den stipulerte en tredeling av pensumsoppbyggingen; 60% var øremerket de føderale kjerne-fagene som russisk, matte og IKT, 30% ble bestemt av føderasjonssubjektene og de siste 10% fikk de enkelte skolene råderett over (Organization for Economic Co-operation and Development, 1998: 88). Grunntanken var et skolesystem der føderasjonssentrumet hadde ansvaret for politikkkutforming og for å etablere felles retningslinjer for skolesystemet, samtidig som det skulle være et betydelig regionalt og lokalt spillerom innenfor disse rammene. Den nye læreplanen åpnet opp for genuin pluralisme. Det ble gitt rom for at den enkelte lærer og skole kunne tilpasse pensumsinnholdet og metodologien som ble benyttet i klasserommet. Private lærebokforlag ble tillatt og det ble utgitt mange og til dels svært forskjellige lærebøker (Karpov & Lisovskaya, 2005: 39).

Ulike forhold førte til en større grad av kontinuitet enn hva de omgripende forandringene skulle tilsi. Budsjettoverføringene falt drastisk utover på nittitallet og det var for få ressurser til å kjøpe inn nye og eksperimentelle lærebøker og legge til rette for de omfattende reformene. De færreste av regionene hadde den nødvendige ekspertisen og ressursene til å følge opp kravet om lokal læreplanutvikling eller til å etterutdanne og kurse den eksisterende lærerstaben i de nye innholdsmessige og pedagogiske kravene fra sentrum. I mange tilfeller lå overføringene under skolens driftsminimum og fokuset lå ofte på å opprettholde den daglige driften. Karpov og Lisovskaya (2005: 39-42) peker på at skolene opererte i stadig større grad utenfor de normative rammene og at i mange klasserom ble undervisning holdt på samme måte og med de samme læreverkene som i Sovjettiden. Staten mistet mye av grepet på skolesystemet, men ikke på den måten som var tiltenkt i reformprogrammet. Det enhetlige utdanningsrommet ble erstattet med en fragmentering og regionalisering av skolevesenet og forsøket på å innføre pluralisme hadde istedenfor ledet til økende sosiale forskjeller i utdanningstilbudet. Lærerprofesjonen fant det vanskelig å tilpasse seg de nye føringene fra utdanningsministeriet og stod i større og større grad i opposisjon til det ambisiøse forsøket på å reformere skolesystemet. Fra midten av nittitallet formulerte

²² Vera Kaplan (2005) påpeker at ideologibegrepet på dette tidspunktet i all hovedsak var forstått som den marxistiske ideologien.

lærerne og deres fagforeninger et ønske om å vende tilbake til de sikre økonomiske og pedagogiske rammene fra før glasnost (Eklof & Seregny, 2005: 216).

I mange henseender fulgte utviklingen av historiefaget den generelle utviklingen innenfor skolesystemet. På begynnelsen av nittitallet ble det fremmet et klart politisk ønske om å «avideologisere» historiepensumet og bryte ned den monolittiske historieforståelsen fra Sovjetunionen (Zajda, 2001: 130). Det skjedde imidlertid en tydelig dreining ved etableringen av Den russiske føderasjonen i 1992. Historiefaget ble igjen tiltenkt en nasjonsbyggende rolle. Det skulle formidles en kontinuitet med den tsaristiske historien og den nye russiske statsoppbyggingen. På samme tid gikk man vekk fra målet om å fjerne ideologien fra historieskrivingen og vektla heller at lærebøkene skulle legge opp til en pluralisme av verdsett.²³ Tanken var at en konkurranse mellom lærebøkene var viktig for å velge ut en ny nasjonalidentitet passende for Russland (Kaplan, 2005: 254).

For å legge til rette for en økt pluralisme i historieundervisningen ble statens kontroll over pensumsinnholdet og oppbyggingen av faget betydelig innskrenket. I den nye «Grunnleggende læreplanen» fra mars 1993 ble faget stående som del av en større fagkrets som gikk under navnet «samfunnsdisiplinene» (obsjtsjestvennye distsipliny) (1993). Historiefaget ble delt inn i en regional og føderal komponent. Den føderale delen skulle fokusere på statshistorien, men dens regionale komponenten ga rom til regional- og lokalhistorien. Historieundervisningen skulle ut i fra dette bygge opp under allmennmenneskelige, nasjonale og etniskkulturelle verdier (Kaplan, 2005: 255). Kaplan peker på at dette fikk den utilsiktede konsekvens at mange lærebøker behandlet nasjonalhistorien ut i fra et etnisk-russisk perspektiv der de andre minoritetene i liten grad kom til synet i beretningen. Dette ble ofte begrunnet med at minoritetshistorien ble dekket i fagets regionale og lokale komponent.

På slutten av nittitallet skjedde det en gradvis skjerping av den statlige kontrollen over historiefaget. I 1999 ble det innført minimumskrav for pensumsoppbygging (Ministerstvo obrazovaniya Rossijskoj Federatsii, 1999). Disse faglige minimumskravene var vide og la opp til stor grad av tolkningsrom. Eksempelvis var ett av målene at elevene skulle lære om «Etableringen av den sentraliserte staten» (ibid). Den nye læreplanen var imidlertid et viktig skritt for å standardisere historieundervisningen. Listen over godkjente lærebøker (komplekt)

²³ Ifølge Kaplan (2005: 254) bunner dette i en redefinering av ideologibegrepet. Under glasnost var ideologibegrepet ble ideologi forstått som en dogma knyttet til den marxistiske verdensforståelsen, men det ble nå forstått som verdier og interesser som lå iboende i enhver historiefermstillingen.

ble delt inn i to deler; de som oppfylte minimumskravene og de som ikke gjorde det. Det var ikke et formelt krav om at skolene måtte benytte seg av disse lærebøkene, men det ga insentiver for en større ensretting av lærebøkene (Kaplan, 2005: 262).

4.2 Læreboken *Istorija Otetsjestva*

Prosvesjtsjenije ga på nittitallet kun ut et nytt læreverk for grunnskolen som omhandler den petrine perioden; *Istorija Otetsjestva* (Fedrelandshistorien). Boken ble utgitt for første gang i 1993 og brukt på det 8. trinnet i skolen. På omslaget til boken defineres den som en bearbeidet utgave av *Istorija SSSR*, den samme boken som jeg analyserte i det forrige kapittelet. Dette bærer den tydelig preg av. Store deler av tekstinnholdet er direkte overført og mye av det samme virkelighetsbildet formidles til elevene. På den andre siden er flere aspekter ved boken tydelig bearbeidet. To av de tidligere lærebokforfatterne, Rybakov og Preobrazjenskij, hadde ansvar for dette. Rybakov skrev om kapitlene som omhandler middelalderhistorien fram til 1200-tallet og Preobrazjenskij omarbeidet perioden etter dette. Det er ifølge dem gjort forandringer for å tilpasse det sovjetiske læreverket til den nye politiske og sosiale konteksten. Forfatterne forklarer dette på følgende måte i bokens innledning.

I denne nye utgaven av læreboken har forfatterne forsøkt å ta hensyn til den økte interessen for fortidens kultur og det åndelige samfunnslivet, inkludert spørsmål om religion og kirke. Utviklingen i de siste årene innenfor forskjellige områder av den historiske vitenskapen har krevd en avklaring og tilføyning innenfor bestemte emner og læreboken har gjort flere utvidelser av pensumet som omhandler Russlands utenrikspolitiske forhold (Preobrazjenskij & Rybakov, 1993: 8).

Dette nye fokuset på kultur og religion er til dels tydelig i boken og er et av temaene jeg behandler i min analyse av bøkene. Det er i tillegg gjort noen forandringer i fremstillingen av de utenrikspolitiske forholdene og i beskrivelsen av erobringene under Peter 1.

Som en konsekvens av historiefagets nye oppbygging ble boken i 1996 gjort om til en felles lærebok for det sjette og syvende trinnet. Denne utgaven ble kun i mindre grad forandret og bringer ikke med seg større endringer i det historiske virkelighetsbildet. I min analyse henviser jeg til denne utgaven fra 1996 og ikke 8. klasseboken fra 1993. Fordi de to utgavene er så like påvirker dette i liten grad analysen. Boken beholdt sin sentrale posisjon i markedet etter at lærebokmonopolet ble opphevet. I perioden fra 1996 og 2000 ble boken trykket opp i over to millioner eksemplarer. Et betydelig antall sett i lys av det åpne lærebokmarkedet. I 2001 ble boken atter en gang revidert. Flere av kapitlene, heriblant teksten om Peter 1, ble skrevet om. Den reviderte utgaven har en ny språkdrakt og bringer med seg noen større forandringer. Samtidig er mange elementer og vurderinger sammenfallende med

de foregående bøkene. Ved å følge utviklingen av *Istorija Otetsjestva* er det mulig å spore utviklingen og vridningene innenfor ett og samme læreverk fra slutten av sovjetperioden og gjennom nittitallet. Det er disse vridningene jeg kommer til å fokusere på i min analyse, der jeg ønsker å fremheve hvilke forandringer som finnes mellom den sovjetiske og den nye russiske læreboken på nittitallet. Hovedfokuset vil ligge på utgaven fra 1996, men jeg vil i tillegg peke på de forandringene som den reviderte utgaven fra 2001 bringer med seg.

En av de første forandringene som møter leseren er et omgripende begreppskifte. Denne forandringen viser seg tydelig allerede i bokens innholdsregister. Periodeinndelingen beveger seg vekk fra betegnelse knyttet til materielle utviklingsstadier og er hovedsakelig gitt ut i fra konkrete temaer og perioder fra den russiske historien. Betegnelser som «det primitive samfunnet» (pervobytnoje obsjtjestvo), «starten på den føydale perioden» er fjernet og det benyttes istedenfor nasjonalhistoriske betegnelser som «Kiev-Rus», «Moskva-Rus» og «Urotiden (smutnoje vremja) (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 3-4). Dette begreppskiftet gjør at boken fremstår som en mer renskåret fedrelandshistorie. Den konkrete kronologiske inndeling er imidlertid i liten grad forandret. Denne kontinuiteten kommer tydelig frem i kapittelet om Peter 1. Kapittelet er nå kalt «Dannelsen av det russiske (rossijskoje) imperiet» og er strukturert på samme måte som før. Den følger den samme handlingsgangen som den sovjetiske boken og har beholdt de samme tematiske underdelene. Den todelte beretningsstrukturen er opprettholdt og fokuserer som før på statsutviklingen og folkets lidelse

4.2.1 Moderniseringshistorien: Et nytt lag med maling

I likhet med de sovjetiske lærebøkene er moderniseringen av Russland fremstilt som Peters innsats for å tette igjen makt- og utviklingsgapet med Vesten. I dette er den fortsatt innplottet som en oppadgående komedie og fokuserer på Russlands forsøk på å etablere seg som en likemann i Europa. Den russiske staten, legemliggjort av Peter, forblir den klare protagonisten, mens Sverige og Karl 12 på den andre siden fremstår som tydelige antagonister i beretningen. Det tidligere nevnte begreppskiftet og noen mer omfattende omskrivninger bidrar til at den russiske tilbakeligheten og konflikten med Sverige fremstår noe annerledes. Russlands tilbakeligheten er ikke lenger definert ut i fra den «føydale» (feodnalkrepostnitsjeskaja) samfunnsoppbyggingen, men ut ifra en sammenligning av landenes produksjonstill. Det samme fraværet av marxistiske merkelapper finner man i beskrivelsen av de andre landene i beretningen som nå ikke lenger karakteriseres som «kapitalistiske», «borgerlige» eller «føydale». Begreppskiftet fremstår som en reaksjon på den diskrediterte

marxistiske historieforståelsen og bidrar til at den russiske tilbakeliggenhet ikke blir like skarpt betont og til at de ideologiske skillelinjene mellom Russland og de andre landene i teksten brytes ned. Det klareste eksempelet på substansielle omskrivninger finner man i beskrivelsen av opptakten til Den store nordiske krigen der Sverige fremstår som mindre aggressivt og fiendtlig innstilt til Russland. Beskrivelsene av at Sverige hadde erobret gamle russiske landområder og benyttet seg av Russlands svekkede stilling under urotiden tatt ut av beretningen, likeledes siteres ikke lenger Gustav-Adolf på at «Sverige fratok Russland havet». Krigen framstår som en mer gjensidig maktpolitisk konflikt der begge parter forsøker å styrke sin posisjon i Europa.

Den følgende handlingsgangen ligger bortsett fra dette tett opp til den tidligere læreboken. Det er en like tydelig patriotisk betoning av den russiske selvoppofrelsen og heroiske innsatsen for fedrelandet. Krigen og erobringen av østersjøområdene blir stående som rettmessige og nødvendige mål for den russiske utviklingen og et symbol på at Russland greide å ta et oppgjør med sin tidligere tilbakeliggenhet.

4.2.2 Lidelseshistorien: Fra klassekamp til bevegelse mot styringsmaktene

I likhet med moderniseringsberetningen er mesteparten av tekstinnholdet overført direkte fra den sovjetiske boken. Lidelseshistorien er en tragedie som viser at undertrykkelsen og motsetningsforholdet i landet øker. Alle henvisningene til folkets undertrykkelse er kopiert ordrett. Bildet av at de lavere samfunnslagene kjemper en rettferdig kamp mot urettferdigheten opprettholdes. Det er en klar kontinuitet i både hvordan beretningen fortelles og hvilke funksjon den har i læreboken. På tross av at den materielle lidelsen fortsatt er hovedtema for beretningen forekommer det visse nyanseforskjeller i aktørperspektivet.

Det er en vridning vekk fra det ideologiske klassekampsperspektivet i teksten. Denne forandringen er synlig allerede i beretningens overskrifter. De tidligere benevnte «folkeopprørene» (narodnyje vosstaniija) og «bondekrigen» omtales nå istedenfor som «Det astrakhanske opprøret» og «Opprøret under lederskap av K. A. Bulavin» (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 215-6). Begrepsskiftet blir fulgt av en lignende forandring i forståelsens av hvem opprørerne var og hvem de gjorde opprør mot. Bulavin henvender seg ikke lenger til «det arbeidende folket», men til en bredere gruppe som nå defineres som de «misfornøyde» (nedovolnyje) (ibid). Denne gruppen inkluderer, som før fattige bønder og arbeidere, men nå også de religiøse gammeltroende. På samme tid er henvisningene om at Bulavin rettet

angrepet mot «prinsene, bojarene og adelen, tsarens guvernører og andre utbyttere av folket» fjernet.

Denne rollen er i all hovedsak erstattet av den upersonlige og autokratiske sentralstaten. Dette kommer tydelig fram om man sammenligner avslutningen på lidelsesberetningen i den sovjetiske og den russiske læreboken.

I møte med de økende klassemotsetningene tok styringsmaktene skritt for videre styrking av maktapparatet for å beskytte interessene til den føydale staten, adelen og de store kjøpmennene (Rybakov et al., 1987: 212)

I møte med de økende motsetningene tok styringsmaktene skritt for å styrke maktapparatet» (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:217).

Både den sovjetiske og russiske læreboken vektlegger at opprørene førte til økende undertrykkelse og motsetning i samfunnet, men forskjellen i aktørperspektivet gir en helt ny mening. De øvre samfunnslagene er ikke lenger direkte knyttet undertrykkelsen i og det er nå kun den autoritære styringsmakten fingeren rettes mot. Dette nye fokuset blir ytterligere understreket i beretningens avslutning. Det er lagt til et nytt moment i handlingsgangen der boken følger de gjenværende «gammeltroende-opprørerne» til det «tyrkiskstyrte Kuban». Forfatterne fremhever nå at «Der bestod i lang tid et eget kosakksamfunn» (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:217). Denne innskrivingen gjør at den direkte tilknyttingen til kosakkene og deres ønske om autonomi kommer tydeligere fram i teksten. Inkluderingen av de gammeltroende fører til at den den materielle konfliktlinjen blir fulgt av en større vektlegging av ønsket om en personlige og religiøs frihet.

Denne vridningen tydeliggjøres i den reviderte utgaven fra 2001. Her er opprørene eksplisitt definert som «bevegelser mot styringsmaktene» (antipravitelstvennyje dvizjenija). På samme tid understrekes eksplisitt det regionale aspektet ved opprøret

Til Don dro de misfornøyde (nedovolnyje) fra forskjellige steder i Russland, der befant det seg flyktninger, gammeltroende og så videre. Det var en uskreven regel om at «det ikke var utlevering fra Don [området]», med andre ord så fikk folk sin frihet der. Styresmaktene tolererte dette fordi donkosakkene beskyttet landet mot angrep fra krimtatarene. Etter erobringen av Azov falt imidlertid den militære betydningen til Don (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 224).

Bulavin-opprøret blir tydeligere satt i rammen av en sentrum-periferikonflikt. Fokuset ligger på donkosakkenes forsøk på å beholde sin autonome stilling. Opprøret fremstår nå som et eksplisitt motsvar på sentralmaktens forsøk på å legge Don-området under sentralstatens jurisdiksjon.

Den største forskjellen fra den sovjetiske læreboken er at den beveger seg vekk fra den marxistiske overbyggingen og i større grad former beretningen innenfor rammene av en «fedrelandshistorie». Denne forandringen er flere steder overflatisk og inngir en tilsvarende forståelse av den dyptgående kløften i samfunnet. *Istorija Otetsjestva* viser en tydelig empati med folkets lidelse. Selv om det er gjort få endringer i beretningsstrukturen fører vridningen mot en mer tradisjonell fedrelandshistorie til forandringer i hvordan læreboken fremstiller det russiske fellesskapet. Det er en tydelig forandring i fremstillingen av den ortodokse kirke og hvordan erobringene under Peter 1 blir fremstilt. Dette er sentrale poeng når jeg i den følgende delen analyserer de nye identitetskonnotasjonene i *Istorija Otetsjestva*.

4.3 Identitetskonnotasjonene i *Istorija Otetsjestva*

Et av de store spørsmålene etter Sovjetunionens fall var «hvem er så vi»? Som Pål Kolstø peker på i sin bok *Nasjonsbygging: Russland og de nye statene i øst* (1999: 279) var det en dyptgående uenighet om de mest grunnleggende spørsmålene i den russiske nasjonaldebatten. Hvordan defineres nasjonen, hvor går grensene for staten og hvordan skal Russland forholde seg til de tidligere sovjetrepublikkene var og er til en viss grad fortsatt, omdiskuterte og betente spørsmål. I *Istorija Otetsjestva* finner man et første forsøk på å besvare noen av disse.

Som i analysen av de sovjetiske lærebøkene støtter jeg meg på Korostelinas (2013) metodologiske apparat. For å få fram likhetene og forskjellene mellom lærebøkene ser jeg på konkrete inngruppe- og utgruppemarkører som finnes i teksten, samt hvilke normer og sosial praksis som legitimeres. Fordi boken er en revidering av den sovjetiske boken er det imidlertid flere punkter som forblir uforandret. Dette gjelder særlig beskrivelsen av og rollen til Vesten, den statspatriotiske identitetsformuleringen og bildet av staten og lederens betydning for utviklingen. For å unngå unødvendige gjentakelser, har jeg valgt å ikke analysere dette på nytt. I stedet vil jeg fokusere på bokens nye historiefaglige utgangspunkt, rehabiliteringen av overklassen og kirkevesenet og hvordan forfatterne forestiller seg det nasjonale fellesskapet.

4.3.1 Historiefagets kulturbærende rolle

I motsetning til de sovjetiske lærebøkene etablerer ikke *Istorija Otetsjestva* et klart definert mål som historien leder mot. I stedet blir nasjonalhistorien definert som «folkets hukommelse» og «livets lærer» (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 5). Forfatterne understreker det kulturelle fellesskapet i landet og peker på at elevene er omkranset av

historien. I sin begrunnelse peker de på at feiringen av nyttår og pyntingen av juletrær ble innført under Peter 1, at «tusener på tusener av ord som elevene bruker i dag ble for første gang ytret hundrede år siden» og at de møter levninger fra historien når de går nedover gaten (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 5).

Tenk bare på hvordan vi er omringet av historien. La oss gå på gatene i de gamle byene. Den gylne porten i Vladimir, Moskvas Kreml, den eventyrlige Suzdal, St. Petersburgs majestetiske og rette (strogije) avenyer og treskjæringene i de gamle og sjarmerende husene i Tomsks, samt Smolensk og Pskovs mektige slottsmurer (krepostnyje steny) (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 5).

Elevene er en del av historien og er selv et historisk produkt; «Historien er ikke bare alltid med oss, ikke bare rundt oss, men og i oss selv» (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 5)

Forståelsen av at menneskene er påvirket av og lever innenfor en historisk virkelighet blir fulgt av et tydelig forsvar for fortiden. Denne apologien fremstår som et svar på de mange og sjokkerende overgrepene som kom ut i offentligheten da sovjetarkivene ble åpnet.

Forfatterne peker på at det er lett å bli «[...] fanget av en arrogant eller avvisende holdning til menneskene i fortiden» som følge av «[...] den raske, sågar lynsnare (stremitelnoje) utvikling av teknologien, vitenskapen og samfunnet» (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 5). I lys av dette fremstilles ikke lenger samfunnsutviklingen som preget av dialektiske brudd, men heller som en gradvis utvikling av samfunnet som helhet.

Preobrazjenskij og Rybakov forklarer dette med at normene, vanene og verdensutsynet er blitt forandret gjennom en kontinuerlig og pågående utvikling. Dette konkretiseres ved å peke på at forhold som i dag fremstår som «barbariske» før var den vanlige praksisen i samfunnet. Her nevnes blant annet tradisjonen med «å gravlegge den avdøde mannen sammen med sin levende kone», «bruken av tortur i retten» og «stokken som et pedagogisk redskap» (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:6). «De [fortidens mennesker] kunne og visste mindre enn vi, de levde uten den kunnskapen (nevedenije) som nå er tilgjengelig for unge skolelever» (1996:6). Forfatterne konkluderer med at man må akseptere fortiden som den var og dømme den ut i fra datidens samfunnsmessige og kulturelle forutsetninger: «Grusomt? Umoralsk? Selvfølgelig, men slik var det. Men vil ikke noe av våre nåtidige handlinger eller vaner virke grusomme og umoralske for våre etterkommere? (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:6).

På tross av at innledningen fremhever historiefagets kulturbærende betydning er statsutviklingen forstått som «kjernen (sterzjen) i fedrelandshistorien». Dette blir begrunnet med at «hvis du ikke kjenner til den, så er det ikke mulig å ha en fullstendig forestilling av fortiden» (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:7). Forståelsen av at landets historiske utvikling er intimt bundet opp til styrkingen av den russiske stat videreføres. En forståelse som bærer

tydelig likheter med den sovjetiske statspatriotiske fedrelandshistorie. Hovedargumentet er at dagens Russland er et resultat av en langvarig og strabasiøs innsats for å komme til det stedet de er i dag.

Se på kartet over landet vårt. Det har krevd mange århundrer å befolke (naselit), tilegne (osvoit) og beskytte mot utenlandske fiender. Er det mulig å forbli likegyldig når man forestiller seg hvor mye arbeid, svette og blod, glede og lidelse som har tilfalt vårt lodd (vypalo na dolju) gjennom århundrene» (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 7)

Det bygges fortsatt opp under et ideal om å arbeide for og å beskytte fedrelandet, og landets ekspansjoner er gitt med positivt fortegn.

På den andre siden er denne statspatriotiske formuleringen ikke like aggressiv som i de sovjetiske lærebøkene. Selv om fokuset ligger på innsatsen for fedrelandet etableres det ikke et direkte ytre fiendebilde. Russlands historiske utvikling blir istedenfor satt i et globalt perspektiv og beskrevet som en prosess tuftet på allmennmenneskelig verdier:

Allslags folkeslag arbeidet og beskyttet sine landområder (zemli) fra inntrengere, kjempet for frihet og skapte (sozdat) samfunnets materielle og åndelige kultur. I dette vises den globale historiske prosessen. Det finnes universelle (obsjtsjetsjelovetsjeskije) verdier, skapt gjennom århundrene og millenniene. Ta vare på og utvikle dem – det er den nye generasjonens oppgave, deres oppgave (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:7)

Den russiske utviklingen blir normalisert og preget av de samme underliggende mekanismene som resten av verden.

Den reviderte utgaven fra 2001 bringer med seg et tydelig toneskifte. Den fremhever fortsatt at historien er «folkets hukommelse» og «livets lærer», men den apologetiske tonen er lagt til siden. Historien fremstilles nå ikke som en gradvis utvikling, men som en kamp mellom kontrasterende moralske motpoler. Elevene får vite at de i boken «kommer til å bli kjent med seiersgleden og nederlagets bitterhet, med den uselviske tjenesten for landet og svik, med udødelige skaperverk og uerstattelige tap (Preobrazjenskij & Rybakov, 2001: 5). I forlengelse av dette blir historiefagets formål å lære å elske fedrelandet.

Det aller viktigste i studiet av sitt hjemland (rodina) er å lære å elske det. Å elske fedrelandet - det betyr å elske sin egn (kraj), det geografiske området hvor mennesket ble født, mottok sine første livserfaringer, opplevde de første gledene og sorgene. Å elske fedrelandet - det betyr å elske sitt folk, dets skikker, vaner, dets kultur og morsmål. Å elske fedrelandet - det betyr å streve for sitt lands velstand (protsvetanije) og samvittighetsfullt utføre sine plikter mot det (Preobrazjenskij & Rybakov, 2001: 5)

Det er påfallende at det å erverve seg en patriotiske kjærighet til landet blir beskrevet som «det aller viktigste i studiet». Det oppdragende statspatriotiske mandatet blir med dette opphøyet over fagets vitenskapelige ideal.

Den kontrastfulle mentalitetsskifte mellom de to innledningene må trolig ses på som et resultat av utviklingen på nittitallet. Den opprinnelige fremhevingen av «universelle verdier» kan tilskrives jernteppets fall og troen på en rask overgang til et normalisert, markedsliberalt demokrati. En tro som i liten grad var gjeldende når boken ble revidert i 2001. Denne forskjellen kommer til dels til syne i det konkrete tekstmaterialet. På tross av at de fleste evalueringene og beskrivelsene ligger tett opp til hverandre i tid, er 2001 utgaven mer konfronterende i sitt språkvalg og konstruerer ofte større motsetningsforhold mellom inngruppen og utgruppen i beretningen.

Endringene er imidlertid ikke så store som forskjellene i innledningen skulle tilsi. I begge bøkene står fedrelandskjærlighet og oppofrelse for fedrelandet sentralt og på flere områder formidler de et sammenfallende virkelighetsbilde. På tross av at innledningen vektlegger historiefagets kulturbærende rolle gjenspeiler dette seg i liten grad i boken. I stedet bygges det opp under en tilsvarende mobiliserende identitetsformuleringen som i den sovjetiske læreboken.

4.3.2 Folket og adelen

Relasjonen mellom folket og adelen er ikke lenger reflektert ut fra marxistisk ideologi og vi ser en tydelige vridning i forhold til de sovjetiske lærebøkene. Som jeg kom inn på i min beretningsanalyse er adelsklassen ikke lenger den tydelige antagonist i lidelseshistorien. Overklassen blir som følger ikke stående som en utgruppe i beretningen, men blir inkludert i det nasjonale fellesskapet. Det er imidlertid ikke snakk om en helomvending vekk fra den sovjetiske virkelighetsforståelsen. Skillet mellom det avpolitisererte og økonomiske undertrykte *folket* og den privilegerte overklassen ligger fortsatt som et bakteppe. Overklassen unnslipper ikke fullstendig rollen som undertrykkere i beretningen. Det er fortsatt Dolgorukij som søker etter flyktende bønder i Don-området, godseierne som undertrykker bøndene og fabrikkereiere som utnytter arbeiderne.

På samme tid er det lagt til et nytt kulturelt motsetningsforhold mellom dem. Læreboken problematiserer nå i større grad vestliggjøringen av overklassen og beskriver at det førte til et kulturelt gap mellom dem og bøndene. Denne forståelsen, som til dels trekker på det slavofile tankegodset fra 1800-tallet, forestiller seg at det russiske folket forblir tilnærmet uberørt av de nye vestlige tradisjonene. Den vestliggjorte adelen, med sine nye klær, manglende skjeggpyrd og nye skikker fremstår som fremmedgjort fra den store massen i landet. Preobrazjenskij og Rybakov beskriver dette på følgende måte:

Slike hverdagslige nyvinninger hadde en overflatisk karakter, brøyt ikke med de eldgamle tradisjonene til millioner av mennesker og berørte (zatragivat) i liten grad bøndene. Sammen med dette økte disse nyvinningene gapet mellom de øvre og nedre samfunnslag (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:226)

Denne kulturelle konfliktlinjen er imidlertid begrenset til en kortfattet tematisk del i boken. Boken går ikke dypere inn i problemstillingen og underbygger ikke denne uttalte dissonansen mellom det øvre og nedre samfunnslagene videre. Som konsekvens blir kritikken av vestliggjøringen begrenset og overskygget av den overordnede heroiske fremstillingen av Peters økonomiske, militære og statlige reformer. I kapittelets avslutning nedtones samtidig den petriner epokens brudd med det fortidige. Forfatteren anerkjenner de mange «lånene» som perioden brakte med seg, men understreker at dette var del av en lengre utvikling som kun ble forsterket og fremskyndt under Peter 1.

Oftest fremkommer spørsmålet: Forandret ikke Peter den Stores reformer Russlands historiske vei? Et dekkende svar er at reformene startet med hans forgjengere. Peter gikk bare lengre og mer energisk frem. De «utenlandske klærne» som ble tatt på under de petriner reformene fremkommer som kun en ytre side av saken. Selvfølgelig er det vanskelig å ikke anerkjenne (priznat) alle de utenlandske lånene, for eksempel de mange ord som ble innført i tiden under tsar-reformatoren (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 228).

Den økte sensitiviteten ovenfor vestliggjøringen fremstår som et forsøk på bygge opp under et bilde av en kulturell kontinuitet og av landets kulturelle egenart. Selv om Peter innførte mange nye ytre vestlige trekk blir den tradisjonelle russiske kulturen beholdt og videreført.

4.3.3 Rehabilitering av den ortodokse kirken

I likhet med overklassen ble de religiøse institusjonene i Sovjetunionen fremstilt som del av den undertrykkende og klassefiendtlige strukturen. Under glasnost og etter Sovjetunionens fall ble kirken imidlertid fullstendig rehabilitert og fikk en viktig posisjon i det russiske samfunnet. Ifølge Vera Tolz (2001: 263) viste en undersøkelse fra 1996 at over 60% av befolkningen oppfattet den russiske kirke som en essensiell del av den russiske identiteten. Alle de negative beskrivelsene av kirkevesenet, slik som at presteskapet brukte livegne bønder, at deres «enorme rikdom» ikke «bidro til staten» og beskrivelsen av dem som «parasitter» er fullstendig fjernet fra den postsovjetiske læreboken (Rybakov et al., 1987: 227). Den ortodokse kirken blir istedenfor fremstilt som en viktig kulturell institusjon og vevd inn i den statspatriotiske formuleringen.

Petersburgs hovedgate – Nevskij Prospekt – starter ved Nevaen og slutter ved Aleksandr-Nevskij klosteret som ble grunnlagt på Peters ordre. På disse områdene ble det i 1240 utkjempet en kamp mot Sverige. Tsaren bestemte selv hvor klosteret skulle være, valgte ut munkene og sørget for den økonomiske støtten til klosteret. Den hellige prinsens relikvier

ble overført fra Vladimir til klosteret som i Petersburg bar hans navn. Peter deltok i denne seremonien (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:201).

Gjennom denne sammenkoblingen av klosterets beliggenhet og den heroiske myten om Aleksandr Nevskij etableres det et klart bindeledd mellom den ortodokse troen, staten og heroiske fedrelandshistorien. En sammenkobling som senere blir understreket med henvisningen til Peters tale før slaget ved Poltava. I talen til soldatene understreker Peter at de ikke kjemper for ham, men for «staten [...], for sitt folk, for fedrelandet, for vår ortodokse tro og kirke». Et utsagn som blir fulgt opp av en oppfordring om at soldatene skal «Ha for øye (pered otsjami) under slaget at rettferdigheten (pravda) og gud kjemper på deres side (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:203-204). I dette støtter boken seg direkte på Peters egen statspatriotiske retorikk og forsterker den ved å peke på «Den russiske hærs høye moral (moralnyj dukh) under slaget.

Den store betydningen som tillegges den ortodokse kirken i beretningen fører til at Peters hardhendte statlige innlemmelse av kirkevesenet fremstår som et mer problematisk aspekt ved Peters moderniseringsprosjekt.

Tsaren og hans omgangskrets var troende. Peter deltok i gudstjenester og kjente til den teologisk litteraturen. Han stod imidlertid på den verdslige makts side. I 1721 utstedte han et dekret om å opprette det åndelige kollegiet, eller synoden, under ledelse av en verdslig representant (litsom). Den statlige underkastelsen av kirken og dens omgjøring til en del av statsapparatet var et viktig skritt for å styrke tsarens eneveldige makt. Regjeringens (pravitelstvo) politikk fremkalte en sterk misnøye hos en stor del av geistligheten og tsaren ble kalt for Antikristi av de gammeltroende (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:221)

I dette sitatet finner man en merkbar dreining fra det nærmest hoverende tonefallet i den sovjetiske boken der geistlighetens motstand ble beskrevet som en «intrige mot alle av Peters nyvinninger» (Rybakov et al., 1987: 215). Gjennom sin understreking av Peters og hans medhjelperes religiøsitet fremstår boken nærmest som unnskyldende. Det kan samtidig påpekes at Peters personlige religiøsitet er omstridt og at hans kjennskap til den teologiske litteraturen fremstår som overdreven²⁴.

For å oppsummere blir den ortodokse tro og kirke stående som en av de sentrale fellesskapsmarkørene i teksten. Den blir ukritisk flettet inn i bokens statspatriotiske formuleringer og knyttes opp til den heroiske fedrelandsarven. Den ortodokse kirken blir til dels stående som et substitutt for den marxistiske fellesskapsformuleringen.

²⁴ Se, for eksempel, Anisimovs (1993: 26) drøfting av Peter 1s religiøsitet.

4.3.4 Mellom nasjonalstat og imperium

Et av de viktige spørsmålene etter Sovjetunionens fall var hvordan man skulle redefinere den russiske nasjonen. Den sovjetiske forestillingen av separate og distinkte etniske grupper holdt sammen av et overnasjonalt og ideologisk betinget solidaritetsbånd hadde vist seg som smertelig mangelfull. På nittitallet ble det ført en opphetet debatt om hvorvidt nasjonen skulle konstrueres som en etnisk-russisk nasjonalstat, som en flerkulturell føderasjon eller som en politisk og medborgerlig fellesskap (Tishkov, 1997; Tolz, 2001). Svaret som gis i *Istorija Otetsjestva* fremstår som til dels et uforløst motsetningsforhold mellom en forestilling av Russland som en etnisk-russisk nasjonalstat og et flernasjonalt imperium.

I likhet med den sovjetiske læreboken bygges det opp under et bilde av stabile og separate etniske nasjonaliteter. Det russisk-etniske sentrumet fremstår imidlertid som enda tydeligere artikulert. Som innledningen pekte på bygges det opp under kulturelle markører som språket, merkedager og folkekultur. Det østslaviske opphavet blir i større grad understreket ved at det er lagt til en ny del i innledningen som drøfter dette ut i fra Nestor-krønikene. Læreboken trekker selektivt på den russiske opprinnelsesmyten for å vise den russiske stats forankring til Kiev-staten og den østslaviske poljanerstammen som bosatte seg i området rundt eleven Dnepr²⁵. Det gis et opphøyet bilde av poljanerne som forfatterne beskriver som «vise og fornuftige (smyslennyje)». De konkluderer med at «Nestor vurderte situasjonen helt riktig [...] Poljanerne var langt mer utviklede enn de andre østslaviske stammene. Dette har blitt bekreftet av mange arkeologiske funn i poljanernes land (zemlja) (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:10-11).

I beretningen om Peter 1 blir den etniske betegnelsen på russerne «russkij» brukt med høy frekvens og knyttet til konsepter som «den russiske hæren og flåten», «det russiske folket», «den russiske kulturen» og så videre (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 192-205)²⁶. Denne etniske tilknytningen til staten blir på lignende måte understreket av den store rollen som den ortodokse kirke bli gitt i beretningen. Det er ingen referanser til andre trossamfunn,

²⁵ Rybakov og Preobrazjenskij argumenterer for at det opprinnelige opphavet til poljanerstammene er en urslavisk gruppe ved Svartehavet som etablerte relasjoner til den «[...] rike og høykulturelle antikke verden». Forfatterne understreker at denne perioden etablerte forutsetningen (predposylka) for den «russiske staten med senter i Kiev». (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 13) De kommer samtidig med en polemikk mot normanner-teorien og dens forståelsen av at den russiske staten knyttes til Novgorod og de skandinaviske Rurik-vikingene. De argumenterer for at poljanerne var langt mer avanserte enn stammene i nord og siterer Nestor-krønikenes beskrivelse av de nordlige samfunnsdannelsene som «dyriske» (zverinskij).

²⁶ Termen «russkij» brukes 87 ganger i løpet av den 36 sider lange teksten.

kulturer eller skikker i boken. De andre folkegruppene i det russiske imperiet er stemmeløse, det gis ingen beskrivelser av deres påvirkning på den økonomiske, kulturelle eller religiøse oppbyggingen av landet. I beretningene er deres rolle gitt enten som fiender av Russland eller som passive støttespillere i den russiske krigsinnsatsen og territoriale ekspansjonen.

Et tydeligere artikulert østslavisk fellesskap

Boken viderefører den samme todelte grensemarkeringen som i de sovjetiske bøkene der det formidles et spesielt nært bånd til ukrainerne og hviterusserne. De religiøse fellesskapet mellom dem blir nå også vektlagt. Fellesskapet understrekes tydelig i beskrivelsen av «Ukrainas gjenforening (vossojedinenje) med Russland» på midten av 1600-tallet. Som begrepet gjenforening peker på blir Ukrainas innlemmelse fremstilt som naturlig. Det blir stående som en frivillig valgt union og forklart med «minnet om en felles opprinnelse [i Rus] aldri hadde forlatt folket» og at ukrainerne og hviterusserne opplevde en «nasjonal-religiøs undertrykkelse» under Polen-Litauen (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 170). Den religiøse undertrykkelsen blir senere understreket ved at boken siterer Bogdan Khmel'nitskij på at «De allerede hadde kjempet 6 år mot fiendene, som ønsker å ødelegge Guds kirke, slik at det russiske (russkoje) navnet ikke vil bli husket i våre land (zemlja)» (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 172). Preobrazjenskij og Rybakov lar likhetstegnet mellom den ortodokse troen og termen «russkij» stå uforklart og bryter ned skillet mellom russerne, ukrainerne, hviterusserne. Dette bildet forsterkes ved at de til Ukraina med den foreldete betegnelsen «Lille-Russland» (Malaja Rossija) (1996:172).

Fellesskapet mellom russerne, ukrainere og hviterusserne gjenspeiles også tydelig i beretningen om Peter 1. Dette kommer som før til syne ved at det ukrainske og hviterussiske folket kjemper på russisk side i kampen mot Sverige. Utgaven fra 1996 overfører ordrett flere av beskrivelsene fra den sovjetiske boken. Heriblant blir det forklart at svenskene «møtte i Hviterussland motstand fra bønder og byfolk som ikke ønsket å forsones seg (miritsia) med vilkårligheten og hardheten til Karl 12s soldater. De dro ut i skogene og opprettet partisaner» (1996:201). Mazepas støtte til Karl 12 blir på lik linje fremstilt som et svik uten folkelig støtte blant befolkningen. Det understrekes at ukrainske «Byer og landsbyer ofte tok opp kampen» mot hetmanen og svenskene. Fremstillingen er imidlertid ikke like fiendtlig som i den sovjetiske boken. Beskrivelser som at «[han] hadde lenge holdt hemmelige forhandlinger med fienden», «Han forrædde sitt folk og Russland» og «Det ukrainske folket aviste med forakt forræderne og forble tro til Russland» er fjernet fra teksten (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 202; Rybakov et al., 1987: 198).

Den reviderte utgaven fra 2001 skriver, i en interessant helomvending, inn igjen disse utelatte tekstdelene og har samtidig lagt til ny tekst som understreker i enda større grad ukrainernes lojalitet til Russland. Disse nye tekstene lyder som følger «Peter mottok fra alle de ukrainske regimentene skriftlige fordømmelser (osuzjdenija) av Mazepa og bekreftelser på unionen (jedinstvo) mellom Russland og Ukraina i denne avgjørende time» og blir fulgt av en beskrivelse om at «Krigerne og innbyggerne i den lille byen Veprika viste en utrolig (tsjudesa) heroisme da de under kritiske forhold forsvarte seg heltmodig (muzjestvo) mot erobrerne (Preobrazjenskij & Rybakov, 2001: 208)

Det russiske imperiet

Det økte fokuset på det etniske-russiske og det østslaviske fellesskapet gjør at avstanden mellom «russerne» og de andre gruppene kommer tydeligere frem. Dette forsterkes ved at den marxistiske fellesskapsforståelsen ikke fylles med nytt innhold. Det blir dermed uklart hvilke tilknytning de andre folkegruppene har til den russiske staten. Beskrivelsen av de imperiale ekspansjonene er fremstilt til dels forskjellig i de to utgavene av *Istorija Otetsjestva*. Jeg kommer derfor til å skille behandlingen av dem i større grad fra hverandre.

I utgaven fra 1996 nedtones solidaritetsforholdet mellom russerne og de andre folkeslagene. Preobrazjenskij og Rybakov har fjernet de tidligere beskrivelsene av at det etableres nære relasjoner til lokalbefolkningen. Et tydelig eksempel finner man i omskrivningen av Den russisk-persiske krigen (1722-1723). Mesteparten av tekstinnholdet er overført ordrett fra den sovjetiske boken, men beskrivelsen av at «Hans [Peter 1s] tropper ble møtt med glede av innbyggerne i Derbent. Befolkningen i Baku hjalp de russiske troppene med å erobre byen.» er fjernet (Rybakov et al., 1987: 205). Som følger av dette nedtones den tette og broderlige relasjonen til lokalbefolkningen.

De russiske ekspansjonene blir imidlertid fortsatt legitimert i teksten og blir fremstilt i et positivt lys. Nødvendigheten av erobringene blir begrunnet både ut i fra et behov for å sikre landets realpolitiske interesser og at russerne handlet etter et ønske fra lokalbefolkningen (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 193). I beskrivelsen av det kaspiske felttoget overføres ordrett beskrivelsen av at Russland «sympatiserte med de kaukasiske folks frigjøringskamp mot undertrykkerne» og at de «kaukasiske folkene håpet på Russlands hjelp» fra den sovjetiske boken (Preobrazjenskij & Rybakov, 1996: 210).

En lignende forandring finner man i fremstillingen av de baltiske erobringene.

Argumentasjonen er sammenfallende med den sovjetiske boken der det fremstår som Baltikum blir befridd fra svenske, men aktørperspektivet er nå snudd på hodet. Beretningen

vektlegger nå de adelige baltertyskerne, og ikke folkets, ønske om å frigjøre seg fra svenskemakten.

Estland og Livland ble befridd fra det svenske herredømme (vlast). De regjerende tyske adelsmennene (baltertyskerne) hadde lenge drømt om dette. De var allerede på 1600-tallet i konflikt med de svenske styresmaktene (pravitelstvo). Balttyskerne sverget troskap til den russiske (russkij) tsaren. Styresettet (porjadok upravlenija) forble som før i de nye provinsene (Preobrazjenskij og Rybakov 1996:205).

Denne formuleringen er interessant både fordi viser den tydelige dreining vekk fra klassekampsperspektivet i teksten, men også fordi den eksplisitt understreker Baltikums autonome stilling.

Helhetsbildet i utgaven fra 1996 er at den underbygger den samme imperiale identiteten som i Sovjetbøkene, men begrunner og legitimerer den på en annen måte. Russland fremstår i større grad som sentrum for en løsreven føderasjon der de andre føderasjonssubjektene har en stor grad av autonomi. De russiske ekspansjonene blir i beretningen på mange måter legitimert ut i fra en forståelse av at det er det minste av to onder.

I utgaven fra 2001 er det skjedd en merkbar forandring i hvordan de imperiale ekspansjonene forklares i teksten. Det ikke lenger noen henvisninger til baltertyskernes ønske om å frigjøre seg fra svenskemakten. Erobringen av Baltikum blir kun begrunnet ut fra Russlands realpolitiske interesser. På samme tid reetableres forestillingen om et solidaritetsbånd mot de østlige statene. Den nye utgaven fremstiller igjen at russerne ble «møtt med glede av innbyggerne i Derbent, Baku og andre byer». Dette solidaritetsforholdet er imidlertid begrunnet på en noe annen måte enn i de sovjetiske bøkene. Det bygges opp under en kristent tilhørighet ved at læreboken understreker at «spesielt i det kristne Georgia og Armenia næret de et håp om Russlands hjelp. Peter ønsket (immet v vidy) med ‘alle midler å omfavne (prilaskat) armenerne’ som kom med sendebud til Russland» (Preobrazjenskij & Rybakov, 2001: 218).

4.4 Oppsummering

Sovjetunionens oppløsning førte med seg store forandringer for Russland. Statsgrensene ble radikalt forandret, nye og til dels fremmede samfunnsmessige og politiske idealer ble fremmet og det var et behov for å gi det nasjonale fellesskapet et nytt innhold. I Istorija Otetsjestva finner man et forsøk på å tilpasse læreboken til disse nye forholdene. Boken er imidlertid

preget av at den er skrevet i overgangen mellom Sovjetunionen og det nye Russland. Resultatet er et noe usammenhengende bilde som peker i til dels forskjellige retninger.

Den mest overgripende forandringen er fraværet av den marxistiske overbyggingen. Den ideologiske betingede identitetsformuleringen blir forsøkt erstattet med nytt kulturelt innhold. Det er en økt vektlegging av det russiske opphavet og kulturelle markører som språk og tradisjoner. Dette medfører få konkrete forandringer i beretningen om Peter 1. Læreboken opprettholder den statssentrerte fortellingen, den sentrale handlingsgangen og innplottingen fra de sovjetiske bøkene.

Den største forskjellen finner man i begrepsskiftet, forandringene i aktørperspektivet og ikke minst i den nye rollen som den ortodokse kirke får i beretningen. Den nye rollen til den ortodokse kirken fyller på mange måter mye av vakuemet etter den marxistiske ideologien. Den understøtter bokens statspatriotiske formuleringer og understreker kontinuiteten i den russiske historien. I kampen ved Poltava ble den brukt til å markere avstanden mellom russerne og den svenske fienden og blir stående som en tydelig inngruppemarkør i beretningen. Den ortodokse kirken blir samtidig brukt for å underbygge det tette forhold til ukrainerne og hviterusserne. Et fellesskap som nå blir markert både ut i fra et felles opphav i Kiev-staten og en delt tro.

I motsetningen til den marxistiske ideologien bygger denne markøren opp under en snevrere og mer ekskluderende fellesskapsforståelse knyttet opp til den russiske titulærgruppen. Det skapes et bilde av at de russiske territoriale ekspansjonene var frivillige og at Russland tok del i andre folks frigjøringskriger. Et mønster som kommer tydelig til syne i både erobringen av Baltikum og den russisk-tyrkiske krigen.

5 Totusentallet: Skjerpet historiepolitikk

Da Putin overtok presidentembetet nyttårsaften 1999 var det en voksende frustrasjon og økende protest mot de oppskakende reformene på nittitallet. Kritikken favnet bredt, men tapet av de omfattende velferdsordningene og økende sosial ulikhet var spesielt betente spørsmål. Putins politikk og personlighet stod i sterk kontrast til Jeltsin. Han bygde et bilde av seg som en sterk og patriotisk leder og fundamenterte sin politiske plattform rundt politisk stabilitet, styrking av staten og økonomisk vekst (Liñán, 2010: 167). Politikkskiftet ble fulgt av en aktiv og målrettet statlig historiepolitikk som formidlet sammenfallende verdier. Et sentralt fokus var å fremme et positivt bilde av landets historie for å nære opp under en patriotisk stolthet over fedrelandet. Dette målet kommer eksplisitt fram gjennom de statlige femårsplanene for «patriotisk oppdragelse (vospitanije)» (*postanovlenije...*, 2001). Ifølge den første femårsplanen fra 2001 var målet å øke den «patriotiske bevisstheten og borgerfølelsen» i Russland²⁷. Et av virkemidlene som blir foreskrevet er et økt fokus på nasjonalhistorien og de «[heroiske] hendelsene i fedrelandshistorien», samt vektlegging av «Russlands viktige rolle i verdens skjebne» (*postanovlenije...* : *ibid*). Johannes Due Enstad (2011: 327) peker på at formuleringene i dokumentet «[...] harmonerer med den nasjonalpatriotiske fortidstilnærmingen» til kommunistpartiet og Zjirinovskijs liberaldemokratiske parti.

Et annet viktig og tilknyttet aspekt er forsøket på å skape en enhetlig og samlende beretning om fortiden. I Putins første år som president ble det innført eller ratifisert statssymboler knyttet både til den tsaristiske og den sovjetiske historien. De mest kontroversielle av disse var gjeninnføringen av melodien fra den sovjetiske nasjonalsangen og hærens røde banner (Smith, 2002: 181). I tilknytning til dette var det klar tendens til å rehabilitere store deler av sovjetarven der tsartiden, sovjettiden og den nye post-kommunistiske staten ble bundet sammen i en felles fortelling. (Sherlock, 2007: 161). Historiefaget i skolen ble et av de viktigste instrumentene for å fremme denne forståelsen og den politiske kontrollen over skolevesenet og lærebokindustrien økte betraktelig i løpet av totusentallet.

²⁷ Nye femårsplanen for patriotisk oppdragelse ble utformet i 2006 og deretter i 2011.

5.1 Historiefaget på totusentallet

Det har vært en klar sentralisering av skolesystemet og en ensretting av pensuminnholdet i løpet av totusentallet. Denne prosessen, som startet på slutten av Jeltsin-perioden, akselererte betydelig etter at Putin ble president. I 2001 ble strategidokumentet «Konsepter for moderniseringen av den russiske skolen» lagt fram. Reformbegrepet ble satt til side og målsetningen var å heve kvaliteten og tilgangen til skolesystemet. Den økende føderale kontrollen over skolesystemet ble fulgt av store økonomiske overføringer. Dette bidro, ifølge Ben Eklof (2005: 16), til en stabilisering etter den turbulente perioden på nittitallet. Staten ble tiltenkt en større rolle i styring av skolevesenet og det var stipulert et ønske om et mer enhetlig utdanning innenfor Den russiske føderasjonen (Karpov & Lisovskaya, 2005: 44-45). Dette forsøket på å ensrette skolesystemet ble fulgt av en gradvis økende kontroll over pensumet. I 2004 ble det introdusert en ny læreplan med betydeligere klarere kriterier for de forskjellige fagkretsene. Denne planen ble igjen revidert og utvidet i 2010 (Aleksashkina & Zajda, 2015: 173). En annen viktig og omdiskutert forandring var at den regionale komponenten av pensumet ble fjernet med den nye utdanningsloven fra 2007. Dette medførte at de regionale myndighetene mistet sin tidligere kontroll over faginnholdet, men at de enkelte skolene ble gitt større fleksibilitet i tilpassing av pensumsinnholdet. Den offisielle begrunnelsen var at dette ville føre til større grad av variasjon og til en demokratisering av undervisningen. Den nye ordningen ble imidlertid møtt av høylytte protester fra de regionale maktsentrene, som kritiserte den for i realiteten å være rettet mot en økt sentralisert kontroll over skolesystemet (Shnirelman, 2009: 133)..

Den økte kontrollen over pensumet har vært tydelig innenfor historiefaget. I den nye læreplanen for femte til niende trinn fra 2004 ligger det et eksplisitt krav om at historiefaget skal bidra til «patriotisk oppdragelse, respekt for historien og tradisjonen til vårt folk (rodina), til lovene og menneskerettighetene (svoboda tsjeloveka) og til de demokratiske samfunnsprinsippene» (Ministerstvo obrazovaniya i nauki Rossijskoj federatsii, 2004). Dette mandatet gjenspeiler seg i et økt fokus på statsoppbygningen, den militære makten og den imperiale ekspansjonen i russisk historie. De konkrete læreplanmålene er fortsatt relativt åpne og skiller seg ikke i større grad fra det man eksempelvis ser innenfor den norske skolen. Det har imidlertid vært en klar tendens til at lærebøkene har blitt politisert og forsøkt styrt fra sentralt hold. Tydeligst er det i forhold til den nyere historien der det har vært gjennomført konkrete skritt for å forme en ny og mer positiv beretning om Sovjetperioden. I 2001 ble det holdt et møte i den russiske regjeringen som drøftet lærebøkene i nyere historie. I etterkant av

møtet kritiserte den daværende statsministeren Mikhail Kasjanov lærebøkene for ikke å være heroiske nok og at de ikke ga grunnlag for en følelse av stolthet. Kort tid etter ble en det lansert en konkurranse for en ny lærebok i nyere historie som skulle bidra til å skape en patriotisk bevissthet og en historisk optimisme hos elevene (Sokolov, 2008). Et forfatterkollektiv ledet av Nikita Zagladin vant konkurransen og i et intervju med det pedagogiske tidsskriftet «Pervoje Sentjabrja» forklarte han utgangspunktet for boken med at «historien må skape (*vospityvat*) en følelse av patriotisme og en borgerlig bevissthet», noe han begrunnet med at en fremstilling som kun dveler ved de negative aspektene fra historien vil skape en følelse av håpløshet og negativitet som ikke er forenelig med et aktivt sivilsamfunn (Averjusjkin, 2003). Putin-administrasjonen ytret samtidig et klart ønske om å begrense antallet lærebøker i historie og å opprette en enhetlig konseptualisering av fortiden (Kaplan, 2005: 264). Rammene for lærebøkene i historie ble betydelig innskrenket, men det var fortsatt rom for pluralisme i lærebokmarkedet under Putins to første presidentperioder.

Etter 2007 har det vært ytterligere forsøk på å ensrette historiefaget. Dette inkluderer publisering av en ny statsstøttet lærerveiledning og lærebok i nyere historie, men også et konkret forsøk på å etablere nye og mer omfattende føringer for historiefaget²⁸. I 2009 nedsatte den daværende president Dmitryj Medvedev en kommisjon ««for motvirkning av forsøk på historieforfalskning som er til skade for Russlands interesser»». Kommisjonen framsatte ingen konkrete juridiske eller politiske tiltak, men hadde på den andre siden en viktigere rolle som talerør for en mer aktiv statlig historiepolitikk. Etter den første samlingen ble en gjennomgang av skolepensumet og en gjenopplæring (rekvalifikatsija) av lærerne fremmet som den første målsetningen. Kommisjonens leder, Sergej Narysjkin uttalte «at det har kommet (postupilo) noen hundre lærebøker, mange av dem er av en svært tvilsom kvalitet, som nedvurderer rollen landet spilte i andre verdenskrig og inneholder faktafeil. Ofte makter ikke historielærerne å gi en tidsriktig (sovremennyj) gjennomgang av de historiske prosessene og frigjøre seg fra hinnen (nalot) av løgner og fordommer» (*Samigullina*, 2009). Kort tid etter dette fremmet Medvedev et ønske om å få «orden i læreboksituasjonen» der han

²⁸ Denne nye statsstøttede lærerveiledningen og læreboken er skrevet av Aleksander Phillipov og har møtt sterk kritikk både i Russland og i Vesten. Kritikken har vært rettet mot hans positive fremstilling av Stalin, men også bokens legitimering av Putin-administrasjon. Se blant annet Elena Zubkovas artikkel *The Filippov Syndrome* (2009), Thomas Sherlocks artikkel *Confronting the stalinist past: The politics of memory in Russia* (2011) og Miguel Liñáns artikkel *History as a propaganda tool in Putin's Russia* (2010)

karaktariserte situasjonen som forvirrende og hevdet at de motstridende tolkningene i lærebøkene kun «tåkelegger barnas sinn» (Samarina, 2009)²⁹.

Det var imidlertid først etter at Putin ble gjenvalgt som president i 2012 at konkrete skritt ble tatt for å innføre, det som ble karakterisert som, en «enhetlig lærebok» i historie. I 2013 ble foreningen «Det russiske historiesamfunnet», ledet av Duma-representanten Sergej Narysjkin, gitt i oppdrag å forme plattformen for den nye læreboken. Resultatet ble en ny og detaljert standard for lærebøkene, men det har ennå ikke blitt innført en enhetlig lærebok. Denne nye standarten medførte på den andre siden at mange av de etablerte lærebøkene forsvant skoleåret 2014-2015 (Aleksashkina & Zajda, 2015: 175; Bershidsky, 2014)

5.2 Istorija Rossii av Andrej Sakharov

Istorija Rossii. XVII-XVII veka (Russlands historie fra det 17. til det 19. århundre) kom for første gang ut i 2002 og er skrevet for syvende klasse³⁰. Andrej Nikolajevitsj Sakharov (1930) er oppført som eneforfatter. Han var i tidsrommet 1993-2010 leder for Det Russiske (rossijskje) Vitenskapsakademiets (RAN) fakultet for russisk historie³¹. I 2005 ble læreboken en del av en pedagogisk lærebokserie kalt «akademisk lærebok» (akademitsjeskij sjkolnyj utsjebnik) og fikk en formell anbefaling av det Russiske Vitenskapsakademiet og Det Russiske Utdanningsakademiet (RAO). Den tette tilknytningen til vitenskapsakademiene gjør boken til et interessant analyseobjekt. De to institusjonene beholdt sin prestisjefulle og autoritative stilling etter Sovjetunionens fall og legger tydelige føringer på den russiske vitenskapsagendaen.

Den tidsmessige rammen for boken starter med overgangen fra 1600-tallet og Urotiden (smutnoje vremja) via Katarina 2s regentsperiode og fram til slutten av 1700-tallet. Beretningen om Peter 1 er gitt i det tredje kapittelet i boken og går under tittelen «Peter 1s epoke». Som kapiteltittelen peker på legges det et stort fokus på Peter 1. Kapittelet er strukturert rundt hans liv og følger tsaren fra hans barndom og fram til «de siste årene av

²⁹ I et intervju på den nasjonale TV-kanalen «Rossija», august samme år gikk han langt i å rehabilitere den ideologiske kontrollen over historiefaget i Sovjetunionen: «En gang så studerte vi fra historielærebøker som ble godkjent på en tydelig måte (opredelennyj obraz), som gjennomgikk klare ideologiske føringer. Den overordnede linjen (na samom verxy), som det kalles, ble godkjent og ga sådan en helhetlig forestilling av fortiden» (Samarina, 2009)

³⁰ I min analyse tar jeg utgangspunkt i 6. utgaven fra 2010. Boken er oppført som et ekstraopplag på 10.000 eksemplarer.

³¹ Sakharov har i tillegg vært medlem av kommisjonen «for motvirkning av forsøk på historieforfalskning som er til skade for Russlands interesser» (Bytsjkova, 2009)

imperatorens liv» (Sakharov 2010:177). Læreboken opprettholder imidlertid den todelte beretningsstrukturen som i de tidligere bøkene.

5.2.1 Moderniseringshistorien: Den ambivalente arven etter Peter

Ryggraden i beretningen er sammenfallende med de andre bøkene. Utgangspunktet for perioden knyttes opp til Russlands maktpolitiske og utviklingsmessige etterslep i forhold til Europa. Peters reformprosjekt og krigshandlinger blir fortsatt sett i lys av et ytre behov der Russland må benytte seg av de vestlige erfaringene for å beseire Sverige og etablere seg som en moderne stormakt på lik linje med de andre utviklede landene i Europa. Erobringen av Baltikum, den raske moderniseringen av økonomien, reformene av statssystemet og innføringen av verdslige kulturinstitusjoner og politisk samfunnsliv blir stående som nødvendige tiltak for å sikre Russlands interesser. Handlingsgangen fokuserer fortsatt på statsutviklingen og vektlegger de samme momentene som de tidligere bøkene, herunder den raske oppbyggingen av flåten, moderniseringen av hæren, den nye industrien og ikke minst de sentrale slagene i Den store nordiske krigen.

Sakharov tillegger de petrinerne reformene større betydning og fremstiller perioden som et klart brudd i den russiske historien. Dette poenget blir forklart på følgende måte i kapittelelets innledning.

I disse årene ble skjebnen til millioner av landets innbyggere, til alle samfunnslagene og nasjonalitetene i de sentrale områdene og de fjerne utkantene knyttet til denne herskeren (gosudar), med hans bestemmelser og dekreter. Russland fram til Peter var ett land, Russland etter Peter var på mange måter en annen stat (Sakharov 2010:122).

Den petrinerne perioden blir med dette forstått som selve grenseovergangen over til den moderne russiske statsdannelsen og selve fundamentet for landets videre utvikling. Denne forståelsen får betydelige konsekvenser for beretningen. De positive bragdene blir stående som enda viktigere og får større konsekvenser enn tidligere. De negative og problematiske aspektene blir ikke isolert til den petrinerne perioden, men forplanter seg videre ned i den russiske historien.

De problematiske aspektene blir særlig knyttet til Peters despotiske maktutfoldelse og styrkingen av den autoritære og ubegrensede statsmakten i landet. Den petrinerne perioden blir fremstilt som dualistisk. De positive og negative aspektene butrer mot hverandre og blir stående i et uforløst spenningsforhold gjennom hele beretningen. Dette spenningsforholdet viser seg tydeligst i forhold til to sentrale tema i boken; den økonomiske moderniseringen av landet og den nasjonale oppvåkningen i Russland.

Industrialiseringen av Russland

I beretningen om Peter 1 blir man møtt av et motsetningsfullt bilde av de økonomiske reformene. På den ene siden heroiseres de storstilte resultatene som statsindustrialiseringen førte med seg, men på den andre siden problematiseres den hardhendte og despotiske måten den ble gjennomført på. Sakharov peker på nødvendigheten av å etablere ny industri i Russland for å dekke «behovet» for «våpen, militæruniformer» og «en krigs og handelsflåte» som oppstod under krigen med Sverige. I forlengelse av dette konkluderer han med at «[b]are staten med sine enorme midler og monarkens absolutte makt kunne opprette en slik industri» (Sakharov, 2010b: 146). Den statlige inngripen blir sett på som en nødvendig forutsetning for den raske industrialiseringen, noe som konkretiseres ved å ramse opp mange eksempler på fabrikker, gruver og verft som ble etablert over hele Russland og betalt av statskassen (Sakharov, 2010b: 148).

Forfatteren kommer samtidig med en kritikk av den måten landet ble industrialisert på og understreker tydelig Peters despotiske metoder.: Resultatene kom, men prisen var stor» (Sakharov, 2010b: 146). Dette blir senere fulgt av en lengre beskrivelse av Peters sinne over produksjonsfeil og underslag:

Tsaren krevde høy kvalitet på det som ble produsert både fra offentlige og private virksomheter. Når han oppdaget at et våpen ble ødelagt etter de første skuddene, eller at stoffet på soldatkaftanene revnet var hans vrede forferdelig. Mange hoder fløy fra skuldrene på grunn av dette. Det gikk også ut over hans nærmeste kamper. Mer enn en gang slo han sin favoritt «Aleksasjka» Mensjikov for hans dårlige produksjon og underslag. I alt som hadde med statens interesse var tsaren steinhard (Sakharov, 2010b: 149).

Selv om dette utdraget tydelig viser tsarens brutalitet blir handlingene på mange måter rettferdiggjort. Hans sinne blir ikke beskrevet som vilkårlig og meningsløst, men motivert ut i fra en patriotisk dedikasjon til staten.

Et element som ikke blir unnskyldt på lignende måte er bruken av livegne og tvungen arbeidskraft. Sakharov forklarer bruken av livegne med at «arbeidskraften var katastrofalt mangelfull», men forsøker ikke å legitimere dette i større grad (Sakharov, 2010b: 149). Han er svært eksplisitt i sin beskrivelse av de harde kårerne på fabrikkene og peker på at «arbeidet gikk fra soloppgang til solnedgang», «[...] De levde i brakker eller jordhytter og fikk en elendig lønn som nesten ikke dekket eget livsopphold» (Sakharov, 2010b: 150). Det er imidlertid ikke lidelsen som fremstår som det viktigste ankepunktet, men konsekvensene livegenskapen og tvangsarbeidet får for den videre økonomiske veksten. Noe han formulerer på følgende måte

Fabrikkene hadde fullt herredømme over sine arbeidere. – Arbeiderne så som oftest på arbeidet som en hard form for skatt. De var ikke interessert i sitt arbeids resultater, i å øke produksjonen. Ved første anledning flyktet de. Vold og undertrykkelse ble en kraftig brems for den russiske industrien (Sakharov, 2010b: 150)

Den tvungne arbeidskraften blir ikke kun stående som menneskefiendtlig, slik som i de sovjetiske bøkene, men en direkte årsak til Russlands tilbakeliggighet. Dette understrekes ved at forfatteren sammenligner med forholdene i Vesten og peker på at «Industrien i Vesten vokste fram på grunnlag av frie menneskers arbeid, hvilket var en viktig forutsetning for industriell suksess.» (Sakharov, 2010b: 150).

På tross av dette fremstår den petrine økonomiske moderniseringen som svært betydningsfull og til dels nødvendig hos Sakharov. Han opprettholder en hårfin balanse mellom en heroisk og despotisk fremstilling. Den økonomiske utviklingen blir på den ene siden forstått som monumental og fremtidsrettet, men på den andre siden som en kontinuasjon og en forsterkning av de gamle strukturene. En lignende spenning mellom den heroiske og den kritiske evalueringen av perioden ser man i behandlingen av den nasjonale oppvåkningen.

Nasjonen våkner

De territoriale, økonomiske, sosiale og politiske forandringene får en ny og viktigere betydning i Sakharovs lærebok. Den signaliserer ikke bare en overgang fra den gamle Moskvastaten, men blir knyttet til en nasjonal oppvåkning. Peters statlige og kulturelle ensretting danner grunnlag for at en egen russisk selvforståelse vokser fram. Dette blir beskrevet på følgende måte hos Sakharov.

Innenfor det enorme landet, hos de separate (otdelnyje) klassene og hos folket som helhet kom fellestrekkene, menneskenes felles ståsted og preferanser (vkusy), enda tydeligere fram. Det vokste fram en nasjonal og borgerlig (gosudarstvennoje) selvforståelse hos menneskene, som følte seg som medlemmer av et enormt og enhetlig samfunn – Det russiske imperiet. Tegnene på folkets forening (jedinstvo), som var synlig allerede ved dannelsen av den enhetlige Russiske staten, viste seg nå enda tydeligere og markant (opredelennyje) (Sakharov, 2010b: 170).

I samsvar med dette understreker boken tydelig Peters patriotisme, dedikasjon og kjærlighet for fedrelandet. Han fremstår som landsfaderen og selve symbolet på den patriotiske fedrelandskjærlighet «I denne perioden viste enda en lidenskap seg tydeligere i Peters karakter, selvforglemmelse (samozavvenije), en ustoppelig innsats for Russland, for Fedrelandet og for staten» (Sakharov, 2010b: 132). Dette patriotiske bildet av Peter er gjennomgående gjennom hele kapittelet.

Den grenseløse kjærligheten til landet blir stående som selve fundamentet for nasjonen og blir beskrevet klart i beskrivelsene av kampen mot Sverige. Som de øvrige

lærebokforfatterne trekker Sakharov fram Peters patriotiske tale før slaget ved Poltava der det understrekes at soldatene «ikke kjemper for Peter, men for staten, betrodd til Peter, for sin slekt (rod), for det all-russiske folket» (Sakharov, 2010b: 138). Sakharov underbygger senere dette ved å konkludere med at «Fedrelands- og folkehæren ble den viktigste årsaken til seieren. Menneskene gikk ikke i kamp for penger, men for å redde Moderlandet» (Sakharov, 2010b: 155).

På den andre siden blir Peters despotiske maktutfoldelse beskrevet som en direkte trussel mot det nasjonale fellesskapet. Sakharov peker på at selv om Peters motiver var gode og utgikk fra et brennende ønske om å tjene fedrelandet, så bidro hans despotiske styremåte til å fremmedgjøre befolkningen:

Folk holdt ofte ikke ut (vyderzjivat) de konstante voldshandlingene og utskjellingene. De, fremtredende statlige ansatte og vanlige folk, følte seg ikke som borgere av landet de tjente eller som undersåtter av den store mannen, men som slaver hvis forglemmelser og latskap ble hardt straffet (Sakharov, 2010b: 182)

Bildet av Peter 1 blir som følger motsetningsfull og problematisk. Han er både landsfaderen som vekket nasjonen til livet på den ene siden og despoten som river i sønder båndet mellom folket og staten.

Sakharovs moderniseringsberetningen er på den ene siden en heroisk og oppadgående beretning. Peter tar et oppgjør med den naturskapte russiske tilbakeligheten, vekker nasjonen til livet og etablerer landet som en industrialisert stormakt som måle seg direkte opp mot de andre europeiske stormaktene. Resultatene blir fremstilt som grenseoverskridende og positive. På den andre siden har beretningen samtidig klare satiriske trekk. Peters kjærlighet til fedrelandet, hans brennende ønske om å gjøre landet «til en slik utviklet, opplyst og sterk makt» får ironiske konsekvenser (Sakharov, 2010b). De despotiske virkemidlene han bruker for å sikre at «alle hans kampfeller, alle hans undersåtter skulle yte en like stor innsats, og den lidenskap i fedrelandets tjeneste som han selv viste» truer hele hans verk og reproducerer mange av de strukturene og problemene han forsøkte å overvinne. Han skaper en dyp kløft i det nasjonale fellesskapet og bremser landets videre vekst ved bruken av tvungen og kuert arbeidskraft.

Dette bringer oss over på den andre delen av beretningen som forteller om motstanden mot Peters reformer. Til forskjell fra de andre historiene fremstår den ikke som heroisk kamp mot undertrykkelsen, men heller som en meditasjon over motsetningsforholdet mellom Peter og det folket han representerer.

5.2.2 Lidelseshistorien: Den tragiske spliden i samfunnet

I læreboken behandles opprørene i en del som heter «Peters motstandere». Opprørene blir fremstilt som en direkte konsekvens av Peters moderniseringsprosjekt og despotiske metoder. Selv om undertrykkelsen og de materielle kårerne fortsatt forstås som en viktig årsak til opprørene, er det ikke lidelsen som er kjernen i beretningen. Det er istedenfor den uforsonlige fronten mellom Peter 1 og den fremmedgjorte delen av befolkningen. I likhet med de tidligere bøkene omhandler beretningen opprøret i Astrakhan og Bulavin-opprøret. I tillegg er det lagt til en ny del som omhandler motstanden fra de øvre samfunnslagene. Denne delen av beretningen viser kortfattet til motstanden fra adelen og geistligheten, men fokuserer hovedsakelig på den personlige spliden mellom Peter og hans egen sønn, tsarevitsjen Aleksej.

Som kapitteloverskriften peker på er det nå Peter 1 og opprørerne som er de sentrale aktørene i beretningen. I alle de tre handlingsdelene av beretningen brytes det moralske motsetningsforholdet mellom Peter og opprørene ned. Dette skjer ved at Sakharov beskriver og ofte likestiller begge siders motiver og beveggrunner. Sakharov forklarer at opprøret i Astrakhan ikke var tilfeldig og begrunner dette med at «Folket (narod) ikke holdt ut krigsbyrden, beskatningen og pliktene» (Sakharov, 2010b: 172). På den andre siden peker han på at Peter var «ute av seg» fordi «Midt under den vanskelige krigen med Sverige startet et opprør på hans flanke som truet med å knuse resultatene av hans harde arbeid» (Sakharov, 2010b: 172). Selv om opprøret til dels er forståelig blir følgene sett på som potensielt katastrofale ved at de hindrer den russiske krigsinnsatsen rett før slaget ved Poltava.

En lignende tendens ser man i beskrivelsen av Bulavin-opprøret. Utgangspunktet er som før at bønder og rekrutter hadde flyktet til i Don-området. Dette blir møtt med «raseri» av Peter som «beordrer at de øvre byene i Don skal ødelegges og at de flyktende skal returneres» (Sakharov, 2010b: 173). Dolgorukij gjennomfører så et «blodig» søk i Don. Det er dermed Peters hardhendte angrep på Don som er utgangspunktet for opprøret. Sakharov bryter samtidig med mange av fremstillingene fra de sovjetiske bøkene. Bulavins opprør mot Peter er ikke del av en heroisk klassekamp, men fremstår istedenfor som hodeløs og hatsk.

Opprørerne hadde ingen gjennomarbeidet plan for hvordan de skulle forandre livet (pereostrojstva). De kalte til avstraffelse (rasprava) av bojarene, embetsmennene og militærguvernørene (voevody), skatteinnkreverne, profitører (pribylsjsjiki). De viste et intens hat mot utlendingene, «tyskerne», som ble regnet som årsaken til alle deres ulykker (bedy). I et av sine «belle» letters kalte Bulavin til seg alle «som ønsket å slå seg løs (poguljat) sammen med han (poguljat), reise elegant (krasivo) rundt på den rene marken, ride på gode hester og drikke godt». (Sakharov, 2010b: 173)

Det er lite moralsk hold i ønsket om å straffe øvrigheten og det blinde hatet mot utlendingene. Likeledes framstår ønsket om å leve fritt på slettene som naivt og banalt. Kritikken av opprørerne blir enda tydeligere og krassere senere i handlingsgangen. Sakharov trekker frem at det skjer en økende radikaliserings av opprøret: «[d]e aller mest nedslåtte og undertrykte delene av folket sluttet seg til kosakkene og malte opprøret med nye farger av hat, ondskap og villskap» (Sakharov, 2010b: 173). Etter dette blir opprørerne stående som antagonistene i beretningen. Dette kommer tydelig fram i beskrivelsen av Bulavins angrep på Azov der Sakharov fremhever «heltemotet og bestemtheten» til forsvarerne da de «gikk rett ut mot opprørerne» (Sakharov, 2010b: 174). I forlengelse av dette blir Peters forståelse av at «kun hardhet kan stoppe dette» stående som en forståelig og til dels nødvendig reaksjon på at «folk blir hakket ned» (Sakharov, 2010b: 173).

I behandlingen av «øvrighetens misnøye» ligger fokuset på spliden mellom Peter og hans sønn. Dette er en konflikt som oppstår som en konsekvens av Peters avgjørelse om å sende sin «uelskede kone Jevdokija i kloster, noe som traumatiserte sønnen Aleksej» (Sakharov, 2010b: 128). Aleksej «forblir knyttet til henne og hennes slekt» gjennom hele livet og var «likegyldig til farens store gjerninger» (Sakharov, 2010b: 175). Konflikten mellom far og sønn utvikler seg til et fullstendig brudd da Aleksej blir «lederen for en konspirasjon mot faren» (Sakharov, 2010b: 176). Dette bruddet blir fremstilt som unaturlig og unødvendig. Det understrekes at «Peter elsket sin sønn» og at «Aleksej respekterte faren». De greier på tross av dette ikke å forsones og fremmedgjøringen og fiendeforholdet mellom dem bare øker i styrke (Sakharov, 2010b: 176).

Felles for de tre opprørene er at de får en tragisk slutt. Etter Astrakhan blir «hundrevis av mennesker sendt til Moskva. Der ble 300 henrettet» (Sakharov, 2010b: 173). Bulavin-opprøret fører til at «regimentene brente byer og gjorde kort prosess med opprørerne, Aleksej blir dømt til døden og dør i fengsel fordi han ikke holdt ut torturen (ibid). Sakharovs lidelsesberetning er innplottet som en tragedie. Den har imidlertid fått en ny form og betydning. Den tragiske slutten på beretningen er ikke forårsaket av en umulig og heroisk kamp mot samfunnets naturgitte lover, men heller den moralske svakheten hos aktørene selv. Både Peter og hans motstandere blir fremstilt som like skyldige i den kløften som oppstår mellom dem; Peters positive fedrelandskjærighet er fulgt av en hybris og en manglende empati over lidelsen som traumatiserer hans undersåtter og vender dem mot ham. Opprørernes voldelige motsvar er like feilaktig. Det hindrer landets framgang og bidrar kun til en økende lidelse og splittelse i samfunnet. Deres voldelige opprør er til en viss grad forståelig, men ikke

rettmessig. Det er det bitre motsetningsforholdet mellom staten, representert av Peter, og folket som er det virkelige tragiske elementet i beretningen.

I både moderniseringsberetningen og i motsetningsberetningen bygges det opp et ideal om en mer moderat og gradvis utvikling av samfunnet. De voldsomme forandringene river opp samfunnsstrukturene og skaper unødvendig lidelse. Dette poenget blir tydeliggjort i Sakharovs beskrivelse av adelens motstand mot reformer.

Selv mange av Peters kampfeller var dypt uenige i det krappe bruddet (krupnaja lomka) med tradisjonene, med den uforsiktede (bezotgladnyje) etterligningen av Vesten. Peters motstandere stod for mer moderate reformer, de var imot å overbelaste (perenaprazjenije) landets krefter og de enorme menneskelige ofrene (Sakharov, 2010b: 174).

Det er liten tvil om at dette utsagnet reflekterer Sakharovs egen personlige vurdering av perioden. Han inntar det White kaller en liberal posisjon der han ser for seg at samfunnsutviklingen skal skride fram gradvis istedenfor med revolusjonære brudd. Hans angrep på den «uforsiktede etterligningen av Vesten» og de «krappe bruddene» fremstår samtidig som en implisitt, men tydelig, kritikk av transisjonspolitikken på nittitallet og en oppfordring om en mer gradvis utvikling i Russland fremover.

5.3 Istorija Rossii av Danilov og Kosulina

Læreboken *Istorija Rossii: Konets XVI-XVIII vek* (Russlands historie: Slutten av det 16. til 18. århundre) er skrevet av Aleksandr Danilov og Ljudmila Kosulina. Boken er del av en større lærebokpakke i historie for grunnskolen, *Istorija Rossii*, som Danilov har det faglige ansvaret for. Han er en av Prosvesjtsjenies mest produktive forfattere. Skoleåret 2009-2010 var han oppført som ene- eller delforfatter av fjorten forskjellige lærebøker og redaktør eller medforfatter av et titalls tilhørende arbeidsbøker og faglige ressurser for den russiske allmennskolen³². Det er imidlertid kun en bok som faller innenfor mine utvalgsriterier. *Istorija Rossii: Konets XVI-XVIII vek* (Danilov & Kosulina, 2007). Boken kom første gang ut i 2002 og hadde i 2013 fortsatt en sentral posisjon i bokhandlene da jeg samlet inn materialet i St. Petersburg. De årlige opplagene på boken har ligget på omkring hundre tusen eksemplarer³³.

³² Han har gitt ut til sammen 370 vitenskapelige og pedagogiske utgivelser med et samlet opplag på rundt 15 millioner eksemplarer. I tillegg til sin akademiske karriere har han innehatt flere høytstående verv, heriblant som pedagogisk rådgiver for Putin-administrasjonen og Statdumaens komite for utdanning og vitenskap (<http://www.spheres.ru/history/author/1996/>).

³³ Boken jeg har til analyse, sjetteutgaven fra 2007, er oppført med et opplag på 150.000.

Danilov ga i 2009 ut en ny lærebok gjennom Prosvesjtsjenije *Istorija: Rossija v XVII-XVIII vekakh* (Historie: Russland i det 17 og 18 århundre) (2013). Denne nye boken kan ses på som en modernisering av den første læreboken. Sidene er større og luftigere, det er flere illustrasjoner og tekstdelene er klarere skilt fra hverandre og fargekodet. Bortsett fra en viss reduksjon i tekstmengden er tekstinnholdet videreført (Danilov, 2013). Disse kuttene er i all hovedsak begrenset til mindre vesentlige detaljer, slik som den konkrete oppbyggingen av kollegiene, men de mer substansielle evalueringene er i all hovedsak beholdt. Fordi min oppgave fokuserer på meningsinnholdet i tekstene og ikke er en didaktisk analyse har jeg valgt å fokusere på Danilov og Kosulinas bok fra 2002.

Den russiske historien blir fulgt kronologisk fra Urotiden og fram til det 1800-tallet. Hvert kapittel inneholder en tradisjonell beretning og tilhørende tematiske deler. Temadelene vies imidlertid mer plass og det er et større fokus på den russiske konjunkturutviklingen enn på de konkrete historiske hendelsene. Dette fokuset viser seg tydelig i kapittelet om Peter 1 som på mange måter går vekk fra den personfokuserte historien i de andre lærebøkene og tillegger tsaren en betydelig mindre rolle i beretningen. Selv om moderniseringen av Russland fortsatt er et sentralt tema skiller utgangspunktet for og betydningene av reformene seg fra de andre bøkene. Danilov og Kosulina nedtoner bruddet i den russiske historien og vektlegger i større grad den organiske og gradvise utviklingen i Russland. En like viktig dreining finner man i fremstillingen av folkeopprørene. Opprørene er forstått som en direkte motreaksjon på Peter 1s reformprosjekt og ofrene som krigen med Sverige brakte med seg, men det er lagt til flere nye momenter og opprørene blir gitt en ny betydning.

5.3.1 Moderniseringshistorien: Russlands gradvise utvikling

I likhet med de andre lærebøkene blir de petriner reformene fortsatt sett på som nødvendige og positive. Danilov og Kosulina forstår imidlertid perioden som en fortsettelse av en lengre og pågående utvikling i samfunnet. Den vestlige påvirkningen blir, i motsetning til i Sakharovs lærebok, ikke fremstilt som innført av Peter med makt, men heller som en naturlig konsekvens av den langvarige krigen og økte interaksjonen med Polen-Litauen på 1600-tallet. En påvirkning som ifølge Danilov og Kosulina (2007: 93) «ikke bare økte den utenlandske påvirkningen på innenriks- og utenrikspolitikken, men og på hverdagslivet og tradisjonene til landets befolkning». Boken underbygger dette med å sitere Kljutsjevskij på at den vestlige kulturen kom til Russland "i polsk form (obrabotka) og ikledd den polske adelsstandens (sjljakhetskij) klær" (Danilov & Kosulina, 2007: 94)

De peker på at mye av tankegodset og det konkrete reformprogrammet, slik som koppskatten, militærreformene og den økonomiske merkantilismen, var formulert på et tidligere tidspunkt. Boken viser her til Simeon Polotskij (1629-1680), Afanasij Ordin-Nasjtsjokin (1605-1680), Vasilij Golitsyn (1643-1714) og Jurij Krizjanitsj (1616-1683) hvis biografi og idehistoriske utgangspunkt blir viet omkring en side hver i boken. De petrine reformene blir dermed stående som en implementering av disse tiltenkte reformene. Dette blir beskrevet på følgende måte i boken:

Således anerkjente ikke bare myndighetene i det 17. århundre behovet for å reformere ved å benytte seg av de beste sidene fra den europeiske erfaringen, men hadde etablert en generell plattform for disse omleggingene. Den bestemte ikke bare retningen for Peter 1s virksomhet, men for hele den russiske historien i 18. århundre (Danilov & Kosulina, 2007: 97)

Reformene til Peter 1 er som følger en konsekvens av et fremvoksende og indre behov i landet og i mindre grad av tsarens personlige talent og fremsyn. Selv om Peter 1 er hovedpersonen og ofte står som subjekt bak handlingene, blir hans person mindre fremtredende. Danilov og Kosulina gir få personbeskrivelser av ham og forsøker ikke å male et like storslagent bilde av ham som i de andre bøkene. De beskriver ikke hans altoppslukende patriotisme, selvoppofrelse for staten eller hans mangesidige personlige kvaliteter. Bildet av Peter er til dels anonymisert. Han fremstår i større grad som en embetsmann som setter ut i livet det reformprogrammet som var formulert og planlagt før han tok over makten.

Selv om boken er tydelig på at reformene ikke bringer med seg et brudd i historien blir fortsatt forandringene under Peter 1 fremstilt som store og viktige. Forfatterne understreker som før de store omveltningene innenfor den russiske økonomien og konkluderer med at det var «et betydelig hopp i landets økonomiske vekst den første fjerdedelen av det 18. århundre. Det ble syv ganger så mange manufakturer» (Danilov & Kosulina, 2007: 129). Statsreformene blir på samme måte fremstilt som av «stor betydning» og etableringen av en stående hær blir forklart med at disse «hjalp med å løse presserende utenrikspolitiske oppgaver» (Danilov & Kosulina, 2007: 120). Gjenerobringen av Baltikum blir sett på som en av de viktige utenrikspolitiske suksessene i russisk historie. En forståelse som kommer tydelig fram i bokens beskrivelse av freden ved Nystad.

Fredsavtalen løste den historiske utfordringen om å få tilgang til Østersjøen som hadde stått som en utfordring for Russland siden Ivan 3s tid. Peter 1 ble bedt om å ta tittelen «Fedrelandets far, Peter den Store, all-russisk imperator». Russland ble et imperium. Seieren i Den store nordiske krigen slo opp vinduet mot Europa og førte Russland inn i raden av Europas stormakter » (Danilov & Kosulina, 2007: 112)

Danilov og Kosulina er tydelige på at mange strukturelle svakheter ved den russiske staten vedvarte på tross av betydelige framskritt, noe de understreker ved gjentatt bruk av ordene «fortsatt» (jesjtsjo) og «som tidligere». Under Peter 1 videreføres mange av de problematiske aspektene fra den foregående perioden. De er særlig kritiske til den vedvarende føydale oppbyggingen av landet som de mener «førte til et tiltakende økonomisk problem» (Danilov & Kosulina, 2007: 122). Livegenskapen blir definert som «den viktigste bremsen i veksten av manufakturindustrien» (Danilov & Kosulina, 2007: 125). Likeledes blir den autoritære statsoppbyggingen og befolkningens ekskludering fra det politiske liv sett som en de viktigste grunnene til de voldelige opptøyene og *folkets* fremmedgjøring fra staten.

Danilov og Kosulinas forståelse er sammenfallende med Sakharovs evalueringer, men i motsetning til ham forstås det i større grad som strukturelle etterlevninger enn et resultat av de despotiske virkemidlene som ble brukt for å reformere staten. I teksten finner man ingen kritikk av eller henvisninger til Peters despotisme. Voldsomheten og lidelsen er tydelig nedtonet. Implisitt gis det et bilde av at disse problematiske aspektene skyldes at reformprosjektet ikke ennå er fullbyrdet og at dette er noe som vil bedres senere. Denne forståelsen etableres gjennom vektlegging av den gradvise, men stadige utviklingen av staten. Den er framstilt som en uavsluttet komedie og følger et oppadgående plottmønster. Nedtoningen av despotismen og maktbruken fører samtidig til at Russlands utvikling blir som en følge av dette i større grad normalisert. De glatter over de store og krappe svingene, de monumentale bruddene og de voldelige omveltningene som har preget fremstillingen i de andre lærebøkene. Det skapes i stedet et bilde av at landet har utviklet seg i sitt eget tempo og med en stabil progresjon.

5.3.2 Lidelseshistorien:

Som i de andre lærebøkene fremstår folkeopprørene som en reaksjon på hendelsesforløpet i moderniseringsberetningen. Det er en historie sett fra folkets perspektiv og sentrert rundt de harde kårene og den politiske undertrykkelsen i landet. Danilov og Kosulina fremstiller dette imidlertid som en bredere og mer omfattende bevegelse mot styringsmaktene. I motsetning til Sakharovs lærebok nevnes ikke Peter 1 i denne delene av beretningen og antagonistene i beretningen er istedenfor anonymiserte embetsmenn eller fabrikkereiere. Lidelsesberetningen inkluderer, i tillegg til det astrakhanske opprøret og Bulavin-opprøret, «Basjkir-opprøret», «den religiøse oppstanden» (vystuplenije) og «oppstandene til det arbeidende folket» (Danilov & Kosulina, 2007: 131-6). Som før er de vanskelige materielle kårene et viktig

bakteppe i historien, men de individuelle opprørene peker samtidig på forskjellige konfliktlinjer i det petriner samfunnet. Opprøret i Astrakhan er nå eksempelvis forstått som en direkte reaksjon på den Peters tvungne innføring av vestlige klær og beskatning av skjeggvekst mens Basjkir-opprøret (1705-1711) retter fokuset på den etniske diskrimineringen av basjkirene som blir påført «skatt for brune og grå (seryje) øyne» (Danilov & Kosulina, 2007: 134).

I likhet med hos Sakharov fremstår disse opprørene som tragiske konsekvenser av den autoritære og undertrykkende strukturen i landet. Opprørene forstås imidlertid ikke som et resultat av en moralsk svakhet ved aktørene selv, men heller som en konsekvens av den feilslåtte og undertrykkende politikken i landet. Felles for behandlingen av de fem opptøyene er at forfatterne ser det fra opprørernes perspektiv og ikke forsøker å legitimere statens undertrykkende politikk. Det er på den andre siden heller ingen heroisering av opprørene. Deres handlinger blir ofte fremstilt som grusomme og til dels barbariske. Slik som i beskrivelsen av Basjkir-opprøret.

De rettet sin misnøye mot tsarmyndighetenes handlinger overfor hele det russiske folk. Opprøret hadde derfor en tydelig nasjonal karakter. Hundrevis av russiske landsbyer ble ødelagt og tilintetgjort (unitsjtsjozjit) og deres innbyggere ble fanget som slaver og solgt på slavemarkedet i Tyrkia (Danilov & Kosulina, 2007: 134).

Selv om handlingene er bestialske kommer ikke boken med en klar fordømmelse av basjkirene. Deres handling fremstår ikke som blind ondskap, men heller som en konsekvens av en langvarig nasjonal undertrykkelse. Danilov og Kosulina formulerer dette på følgende måte: «Under disse betingelsene i Russland, da det ikke fantes andre form for å vise sin misnøye på, var folkeoppstandene det eneste middel til å få makten til å forandre sin politikk mot de forskjellige befolkningsgruppene (sloi naselenija) på» (Danilov & Kosulina, 2007: 136). Opptøyene blir stående som en direkte advarsel mot konsekvensene av et undertrykkende statssystem og politisk isolering av innbyggerne.

I motsetningen til de andre lærebøkene går Danilov og Kosulina vekk fra den tragiske avslutningen på beretningen. De understreker, rett nok, at styringsmaktene greier å slå ned opprørerne til slutt, men fokuset legges på de positive resultatene de brakte med seg og ikke den blodige avslutningen på konflikten. I oppsummeringen beskriver Danilov og Kosulina dette på følgende måte

Slik utsatte kosakkoppstanden i Don og Zaporozje forandringene i det kosakkiske selvstyret. Bondeopprøret gjorde det nødvendig for makten å være mer fleksible i søket etter flyktende bønder og ikke øke de høye skattene og pliktene. Basjkirenes, tatarenes og udmurtenes nasjonale bevegelse fremtvang at folkenes nasjonale tradisjoner og vaner ble regnet med i Russland. De første oppstandene til arbeiderne tvang tsaren i 1723 til å utstede

et dekret der han krevde at arbeiderne skulle behandles «skikkelig (porjadotsjno), uten allslags fåfengte overfall» og innførte nye, mer rettferdige normer for lønnsytelse (oplata truda) (Danilov & Kosulina, 2007: 136)

Som dette utdraget peker på bringer opprørene med seg positive forandringer i den russiske utviklingen. De tvinger den undertrykkende staten til reelle politiske forandringer. På denne måten blir de ulike folkegruppene og samfunnslagene inkludert i den russiske utviklingen på tross av at de er isolert fra den tradisjonelle politiske beslutningstakingen. Både modernisering- og lidelseshistorien peker fremover i den samme progressive retningen mot et Russland der nasjonale tradisjoner og vaner blir tatt hensyn til, føderasjonssubjektene har en betydelig grad av autonomi og arbeidernes betingelser er mer rettferdige.

5.4 Lærebøkernes identitetskonnotasjoner

De to nye lærebøkene fra totusentallet karakteriseres av at de forsøker å bryte med den sovjetiske historiefremstillingen og danne et nytt fundament for det russiske fellesskapet. Det er et klart forsøk på å etablere en ny forestilling av hva som er unikt med den russiske historien og i forlengelse av dette den russiske nasjonen.

5.4.1 Russland mellom Europa og Asia

Begge lærebøkene vektlegger Russlands spesielle historiske vei og plass i verden. Russlands avsidesliggende geografiske beliggenhet, vanskelige naturforhold og de mange ytre fiendene har ført til vanskelig og særegen historisk vei. De går vekk fra en forståelse av en felles global og teleologisk utvikling og fremmer et bilde av Russlands unike skjebne. Begge bøkene deler den samme underliggende grunntanken, men forklarer dette på to til dels forskjellige måter og har en ulik forståelse av hva dette innebærer for landet.

Danilov og Kosulina argumenterer for at Russland har fulgt alle de samme etappene som de europeiske landene, men at den russiske utviklingen har, i motsetning til Europa, blitt drevet frem av politiske, og ikke økonomiske behov. De stadige ytre truslene gjorde at staten fikk forrang og at alle sidene ved samfunnet ble knyttet opp til den. Denne forståelsen blir stående som forklaringen på den autoritære statens fremvekst i Russland og at relasjonen mellom staten og folket har vært annerledes enn i Europa. Dette oppsummeres på følgende måte «Det førte til at alle menneskene i staten, uavhengig av deres posisjon i samfunnet, kun var monarkens undersåtter» (Danilov & Kosulina, 2012: 269).

Sakharov spiller på det samme temaet, men med en annen forklaring. Den russiske utviklingen blir sett på som en maktkamp for å befri seg fra de forholdene som hadde tynget

landet ned. Russland var etter mongolinvasjonen preget av et betydelig utviklingsmessig etterslep; Sakharov påstår «Det ble klart at historiens gang bare kunne forandres med makt» (Sakharov, 2010b: 5). I likhet med de sovjetiske lærebøkene heroiserer han innbyggernes innsats for fedrelandet og gir dem æren for at Russland greide å etablere seg som en «sterk sentralmakt» på 1600-tallet. Denne kraftanstrengelsen fører til at den russiske utviklingen gikk i en annen retning enn i Vesten (Sakharov, 2010b: 5). På samme tid som det vokser fram et industrialisert og «[...] et nytt og opplyst borgerlig samfunn (mir) i Europa» skjer det «[...] en forsterkning (ukreplenije) av de føydale strukturene, en økende trellbinding av de nedre samfunnslagene, først og fremst bøndene, samt at den autoritære og sentraliserte staten ble sterkere» (Sakharov 2010:6). Selv om landet ble en stormakt på linje med de fremste europeiske landene, hang den økonomiske utviklingen etter og skapte en økende konflikt i samfunnet.

Den problematiske russiske utviklingen blir fulgt opp av en mer oppløftende forestilling om hva dette innebærer for landet. Som en følge av Russlands spesielle beliggenhet og særegne historiske vei er det blitt formet et unikt kulturelt fellesskap. Sakharov beskriver det som at det ble «[...] skapt en russisk (rossijskaja) sivilisasjon, en russisk (rossijskij) form for liv, et russisk (rossijskoje) samfunn og stat og en særegen karakter (svojeobraznyj oblik) hos folket» (Sakharov, 2010a: 243)³⁴. Han knytter denne særegne sivilisasjonsdannelsen opp til den politiske betegnelsen på russerne «rossijskij» og forestiller seg at Russland er et kulturelt betinget fellesskap som strekker seg over etniske skillelinjer og inkluderer alle innbyggerne innenfor statens grenser.

Forståelsen av Russland som en egen sivilisasjon blir stående som en relativt diffus og u håndgripelig størrelse. Det nærmeste man kommer en forklaring er Sakharovs vektlegging av Russlands geografiske og kulturelle posisjon mellom Europa og Asia. Det fremstilles som at den russiske historien og landets tradisjoner har stått i spenn mellom de to kulturkretsene. Vesten og Østen har begge påvirket den russiske kulturen:

Russlands historie er blitt til i spennet mellom to kontinenter - Europa og Asia. Det betyr at vårt fedrelands historie, og tradisjonene og skikkene til folket hele tiden har reflektert påvirkningen, samspillet og konfrontasjonen mellom Vesten og Østen. Slik har Russland forblitt seg selv fram til denne dag. Ikke rart at det ene hodet på det russiske riksvåpenets ørn ser til Vest, mens det andre til Øst (Sakharov, 2010a: 5).

³⁴ Dette sitatet er hentet fra Sakharovs sjetteklasserbok. Jeg henviser til den da den er del av rammen som syvendeklasser boken og beretningen om Peter 1 skal forstås ut i fra.

Sakharov definerer ikke hva han legger i begrepene Vesten og Østen og gir ingen konkrete eksempler på den kulturelle påvirkningen de har hatt.

Danilov og Kosulina understreker på lignende måte Russlands spesielle posisjon mellom Europa og Asia i deres oppsummering av læreboken.

Gjennom det harde arbeidet til generasjoner av russere (rossijan) økte imperiets militære og økonomiske makt og dens autoritet og innflytelse i europeiske og internasjonale spørsmål. For første gang i historien fikk Russland status som en europeisk stormakt. Imidlertid var det fortsatt en vidstrakt eurasisk stat (derzjava), som bestod av en kombinasjon av hurtigheten og innovasjonene til den vestlige verden og den gradvise utviklingen til de østlige nasjonene. Dette dømte den bokstavelig talt til å skape en organisk kombinasjon av utenlandske erfaringer og sine egne historiske tradisjoner (Danilov & Kosulina, 2007: 240).

Russland blir definert som en «eurasisk stat», men med annen betydning enn hos Sakharov. Vesten og Østen blir forestilt som to forskjellige utviklingsveier. Russland forener de beste kvalitetene fra de to kulturene og skaper en symbiose mellom innovasjon og tradisjon.

Selv om de to bøkene legger forskjellig innhold i forestillingen av Russland som egen sivilisasjon får de samme funksjon. Forestillingen danner et idemessig fundament og får mye av den samme rollen som den marxistiske ideologien i de sovjetiske bøkene. Den bygger opp en forestilling om et delt og unikt skjebnefellesskap blant innbyggerne og etablerer grenser mot utgruppene i beretningen.

Lærebøkene fremstiller Russland som et særegent kulturelt fellesskap men beskriver ikke tradisjonene, klesdraktene, matvaner eller andre konkrete kulturelle trekk i. I likhet med de sovjetiske bøkene bygges det opp under en patriotisk stolthet over landets bragder og en vektlegging av den kollektive innsatsen for fedrelandet. Identiteten knyttes til et bilde av Russland som en mektig og innflytelsesrik stormakt. Et tydelig eksempel på dette finner man hos Sakharov som beskriver Russlands nye stormaktsposisjon på følgende måte.

I løpet av de 17-18 århundre gikk Russland en vanskelig og imponerende historisk vei. Fra å holde på å bli revet i biter og presset av påtrengende naboer under Urotiden ble det på slutten av det 18. århundre et av de mektigste landene i verden. På den tiden sa man i Russland at ikke en eneste kanon kunne skytes i Europa uten dets tillatelse. Fordi Russland hadde blitt en stormakt, stor i forhold til territorier, befolkningsstørrelse, økonomisk utviklingsnivå, militærmakt og innflytelse over andre makter lå det mye sannhet i disse ordene. Dette resultatet kom som et resultat av innsatsen til alle mennesker, alle deler av befolkningen og til tross for de skarpeste motsetningene mellom dem [...] I kampen for landets uavhengighet, i gjenreisningen etter ødeleggelser og mot ytre og indre fiender har hele folket stått sammen. For mange ble dets gjenoppbygging (voztrojdenije) verdsatt høyere enn personlige egeninteresser (Sakharov, 2010b: 283)

Dette utdraget viser tydelig bokens statspatriotiske formulering der landets suksess blir forklart ut i fra statens prestisje og innflytelse. Bragdene blir fremstilt som et direkte resultat av folkets innsats for fedrelandet. Den nasjonale samhörigheten blir definert ut i fra en samlet innsats «mot ytre og indre» fiender og å sikre landets posisjon som stormakt. Det er samtidig

interessant å merke seg hvordan han eksplisitt understreker hele befolkningens innsats for fedrelandet. Dette fremstår som et tydelig motsvar på den sosialistiske og klassebaserte fellesskapsforståelsen og fører til at det nasjonale fellesskapet omfavner alle innbyggerne uavhengig av klasse eller etniske tilhørighet.

I beretningen om Peter 1 formidles folkets oppofrelse for fedrelandet tydeligst i de mange slagsbeskrivelsene der begge bøkene fremhever den patriotiske innsatsen og oppofrelsen for fedrelandet. I beskrivelsene av slagene blir russerne beskrevet med adjektiver som «heroiske» og «modige» og forfatterne formidler et positivt og heroisert bilde av den russiske krigsinnsatsen (Danilov & Kosulina, 2007: 108). Et typisk eksempel på dette finner vi Danilov og Kosulinas beskrivelse av russernes motangrep mot svenskene i slaget ved Poltava.

Så, støttet av artilleriet, gikk russerne til angrep med bajonettene. Fienden greide ikke å holde stand (vyderzjat) og flyktet. Karl 12 greide knapt nok å redde seg fra fangenskap; han flyktet sammen med Mazepa til de tyrkiskstyrte områdene. [...] 17 tusen soldater og offiserer ble fanget sammen med 28 kanoner og 128 av motstanderens standarter. Karl 12s Uovervinnelig hær opphørte å eksistere (Danilov & Kosulina, 2007: 109)

Lærebøkene bygger med det opp under en mobiliserte identitetsform. De vektlegger i mindre grad kulturelle fellesskapsmarkører og fremhever istedenfor russernes makt- og statusposisjon. I likhet med de tidligere lærebøkene blir denne maktposisjon fremstilt i relasjon til Vesten.

Vestliggjøringen av Russland

De to lærebøkene sammenligner Russlands utvikling direkte opp mot de europeiske landene og bruker det som målestokk for landets framgang. Vesten blir definert som mer teknologisk, politisk og økonomisk utviklet og bøkene er positive til de vestlige reformene som har som formål å øke den russiske makten. Den kulturelle vestliggjøringen fremstår samtidig som et mer problematisk aspekt. Sakharov presenterer den vestlige kulturelle påvirkningen som et stort og til dels kunstig brudd med fortiden. Han legger vekk på forståelsen av en gradvis vestliggjøring av samfunnet og uthever Peters personlige og voldelige angrep på de etablerte tradisjonene

Peter ble grepet av en altopplukende tanke om å gjøre Russland til en slik utviklet, opplyst og sterk makt. Alt som nå ble knyttet til hans forståelse av den russiske tilbakeligheten og gammeldagsheten skulle fjernes eller i det minste gjøres om (perestrojka) (Sakharov, 2010b: 127)

Avsnittet blir fulgt av en beskrivelse av at Peter 1 personlig barberte skjegget av bojarene, sendte sin «uelskede kone» i kloster og straffet de opprørske strelitsene uten nåde. En

straffeforfølgelse som i klartekst viser Peters brutalitet: «Mer enn to tusen strelitser ble henrettet, noen av dem ble hengt rett utenfor Sofias celle i Novodevitsjikklosteret. Peter, sammen med sine kampfeller, kuttet selv hodet av strelitsene» (Sakharov, 2010b: 128). Bojarenes skjeggvekst, Peter 1s kone og strelitsene blir på mange måter stående som symboler på det tradisjonelle Russland. Fokuset på brutaliteten understreker at de nye vanene var påtvungne og medfører at den kulturelle vestliggjøringen fremstår mer negativt.

Sakharov argumenterer for at etableringen av det «nye Russland» ikke var mulig uten «seriøse forandringer innenfor kulturen, vitenskapen og utdanningen», men kombinerer dette med en mer kritisk evaluering av reformene (Sakharov, 2010b: 164). Han understreker at «Men Peter 1 innførte ikke bare nyttige fremskritt og kunnskap, men også meningsløse, skadelige og til og med ødeleggende endringer for landet» (Sakharov, 2010b: 164). Sakharov forklarer ikke hvilke momenter som han mener var «skadelige» og «ødeleggende». Det nærmeste han kommer er når han senere i kapittelet problematiserer utviklingen innenfor språket og innføringen av de nye vestlige klærne

Men sammen med disse innovasjonene og prestasjonene innenfor den russiske kulturen kom de første tegnene på den overdrevne og til tider ugjennomtenkte økningen av alt som var utenlandsk, noe tsaren selv var et eksempel på. Det er nok å vise til at det russiske språket på denne tiden var fylt med mer enn fire tusen utenlandske ord. Mange av dem var ikke nødvendige. Det forstoppet det russiske språket. Etterligning av vestlig mote førte til at folk ble tvunget til å endre de komfortable klærne som var godt tilpasset til klimaet, med ubehagelige og upraktisk antrekk. Ja, hva hjelper knebukse, silkesjal og fjærhatt mot kulden? (Sakharov, 2010b: 166)

Fremhevingen av språket og de ubekvemme klærne må ses på både som en konkretisering for elevene og en metafor for vestliggjøringen av Russland. Forfatteren etablerer et klart skille mellom den tradisjonelle og veltilpassede russiske kulturen og de fremmede og tvangsinnførte vestlige vanene. Det bygges opp under en relasjonell identitetsformulering mot Vesten og en klart markert grense mellom den vestlige og den russiske kulturen.

Danilov og Kosulina forstår Peters reformer som et resultat av en gradvis økende påvirkning og integrasjon med Vesten. Det etableres ikke et like tydelig skille mellom den vestlige kulturen og de russiske tradisjonene som hos Sakharov. De kulturelle reformene under Peter 1 blir sett på som en fortsettelse av en lengre og naturlig utvikling og karakteriseres ved at landet går vekk fra den tradisjonalistiske samfunnsoppbyggingen og får flere verdslige trekk. Danilov forklarer dette på følgende måte: «Hovedtrekkene i den kulturelle utviklingen i epoken under Peter 1 var en styrking av de verdslige elementene (natsjala) og en aktiv spredning og til og med en planting av de vestlige modellene» (Danilov & Kosulina, 2007: 142). Det etableres ingen tydelige negative konnotasjoner til den vestlige

utviklingen som fremstår som positiv. Samtidig er det et tydelig forsøk på å etablere en kontinuitet mellom de russiske tradisjonene og den nye vestlige innflytelsen. Forfatterne understreker at selv om Peter tok drastiske skritt for å forandre samfunnet så hadde perioden fortsatt en overgangskarakter. De konkluderer med at samfunnet «forente i seg Peters nyvinninger og tradisjonene til det tidligere Rus» (Danilov & Kosulina, 2007: 143).

Vesten, representert ved Sverige, får samtidig en annen viktig rolle som protagonist i fremstillingen av Den store nordiske krigen. I likhet med de tidligere lærebøkene fremstår Vesten mer som en konkurrent og fiende enn som direkte samarbeidspartner. Som i de sovjetiske lærebøkene fremstilles krigen mot Sverige drevet av et objektivt behov for å sikre seg varmtvannshavner i Baltikum og for å ta tilbake, det som Danilov beskriver som, «de østlige territoriene i Finskebukta som i århundrer hadde tilhørt Russland».(Danilov & Kosulina, 2007: 105). Danilov og Kosulina henviser trolig til perioden i tidlig middelalder da Novgorod hadde herredømme over deler av Finskebukta og bruker det for å legitimere Peters erobringer.

Det er samtidig tydelig forskjeller mellom de to bøkene. Selv om Danilov og Kosulina lar den russiske heltefremstillingen stå i kontrast til de flyktende svenskene, etableres det ikke et like tydelig fiendebilde av Sverige og Vesten. Sverige fremstår i liten grad som en direkte trussel mot Russland og det gis ingen generaliserende og negative beskrivelser av svenskene. Krigen fremstår i større grad som en begrenset maktpolitisk konflikt enn et dyptgående og moralsk fiendeforhold.

Sakharov på sin side går lenger i å fremheve russernes moralske overlegenhet og bygger opp under et større motsetningsforhold mellom partene. Han legger inn små moralske stikk mot Sverige og Vesten. I opptakten til Den store nordiske krigen blir eksempelvis Russlands eget dobbeltspill fremstilt som et motsvar på den vestlige diplomatitradisjonen.

Den russiske ambassaden i Sverige sendte i de dagene da den russiske hæren allerede bevegde seg mot Narva et brev til Stockholm der de forsikret om sitt vennskap. Lærdommen fra det europeiske diplomatiet hadde ikke gått Russland hus forbi (Sakharov, 2010b: 130).

Gjennom dette retoriske grepet blir Russlands egen aggresjon brukt for å bygge opp under en forestilling om det svikefulle Vesten. Det moralske skillet mellom Russland og Sverige blir ytterligere understreket i beskrivelsen av slaget ved Poltava. Sverige blir beskrevet som en mektig fiende, der hærens gode disiplin, modernitet og erfaring trekkes fram. Imidlertid fremstår Russland som moralsk overlegne.

I talen, rettet mot krigerne (vojennye), minte anføreren [Karl 12] om de ærerike seierne og lovte å ødelegge de russiske barbarene og holde en fest i de beseirede teltene. En helt annen tanke ble fremlagt i Peters tale da han vendte seg mot hærene (vojska) i denne kritiske timen av kampen, «Og ikke tro at du kjemper for Peter, men for staten som Peter tjener, for deres ætt (rod), for det all-russiske folket. Det var kjent at Peter verdsatte Russland og den russiske (rossijskoe) fromhet (blagotsjestije) og velstand høyere enn sitt eget liv (Sakharov, 2010b: 138).

Fiendtligheten understrekes ved at Sakharov trekker frem karakteriseringen av Russland som barbarer og underbygger en negativ vestlig stereotype av russerne. Innholdet i teksten antyder imidlertid det motsatte. Det er svenskene som fremstår som usiviliserte i dette avsnittet.

De to lærebøkene peker i to forskjellige retninger. Danilov og Kosulina understreker den naturlige integrasjonen av den vestlige kulturen. De markerer et skille mellom Russland og Vesten, men grensetrekningen er mindre rigid enn i de andre bøkene. Det er samtidig en klar tendens til å identifisere Russland med Vesten. De karakteriserer Russland på flere steder som en «europisk makt» (Danilov & Kosulina, 2007: 120). Den klareste identifiseringen med Vesten finner vi i beskrivelsen av Freden i Nystad: «Peter slo opp «vinduet» mot Europa og la grunnlaget for Russlands reelle (podlinnyj) uavhengighet og dets inntreden (vystuplenije) i de europeiske folks familie (Danilov & Kosulina, 2007: 112)».

Familiemetaforen bidrar til å bryte ned skillelinjen og etablerer en nær relasjon mellom Russland og Vesten.

I Sakharovs lærebok er skillet tydeligere. Skillet blir markert gjennom en gjennomgående sammenligning mellom Vesten og Russland og blir ofte gitt en dypere moralsk betydning. Det etableres ingen like klar selvidentifisering med Europa som hos Danilov og Kosulina. Det nærmeste man kommer er i beskrivelsen av at «Russland ble en av de sterkeste maktene i Europa» som følge av seieren over Sverige. (Sakharov, 2010b: 145). Begrepe Vesten, Vest-Europa og Europa blir hovedsakelig brukt for å markere motsetningsforholdet og forskjellene til Russland og ikke tilhørigheten mellom dem.

5.4.2 Det multikulturelle nasjonale fellesskapet

Som i de andre lærebøkene er russerne fremstilt som det etniske sentrumet for staten. Dette markeres gjennom en tydelig vektlegging av det østslaviske opphavet og landets utspring i Kiev-staten. De andre folkeslagene blir inkludert i beretningen gjennom deres interaksjon med russerne og innlemmelse i den russiske staten og blir ellers gitt lite rom. Det er på samme tid et tydelig forsøk på å bygge opp under et politisk fellesskap som strekker seg ut over de etniske skillelinjene. Selv om den etniske betegnelsen «russkij» fortsatt fremkommer hyppig er det en markant økning i bruken av den politiske betegnelsen «rossijskij». I

beretningen om Peter 1 er betegnelsen «russkij» brukt i forbindelse med handlingsgangen i Den store nordiske krigen og knyttes til hæren, flåten og soldatene, mens den politiske betegnelsen blir knyttet til «staten», «utdanning», «økonomi», «samfunn», «vitenskap» og «adelen» (znat) (Danilov & Kosulina, 2007: 93-137; Sakharov, 2010b: 122-173). Dette skaper et bilde av at de etniske russerne er den aktive aktøren i historien, men at staten og samfunnet på samme tid er multikulturell.

Det mest direkte forsøket på å forene disse to konseptene finner man hos Sakharov. Som jeg pekte på tidligere knytter han forestillingen om at Russland er en egen sivilisasjon opp til en forståelse av at det har blitt dannet et eget «russisk (rossijskij) folk» og et kulturelt fellesskap som strekker seg ut over de etniske skillelinjene (Sakharov, 2010a: 5). Han fremhever i tilknytning til dette at de «forskjellige nasjonalitetene har gjennom mange århundrer blitt forent av en felles skjebne» (Sakharov, 2010b: 5). Sakharov bygger opp under denne politiske tilhørighet ved å veve russiske statssymboler inn i historieberetningen. I tillegg til den tidligere nevnte tohodete ørnen henviser han til de statlige æresordene som ble innført under Peter 1, men det fremtredende eksempelet finner man i beskrivelsen innføring av det russiske statsflagget.

En måned senere vugget det andre skipet på vannet i den nordlige Dvina og snart kom et tredje fra Holland. Det var en flåte! Tsaren kom opp med et flagg til den – hvitt, blått og rødt, etter hvert ble det flagget til den russiske (rossijskij) handelsflåten. I dag er det statsflagget til Russland (Sakharov, 2010b: 124) .

Det russiske flagget blir med dette knyttet opp til den russiske flåten. En flåte det bindes tydelige positive konnotasjoner til i beretningen om Peter 1 ved at forfatteren understreker de mange maritime seierne over Sverige.

Sakharov understreker på samme tid at Russland består av adskilte etniske grupper. Han opererer ofte med betegnelsene «Russlands folk (narody)» og vektlegger tydelig den multikulturelle oppbyggingen av landet. I forlengelse av dette opererer han med en todelt markering av det nasjonale fellesskapet. Han etablerer et tydelig skille mellom den russiske nasjonen (natsija) og det multikulturelle og overnasjonale russiske (rossijskij) fellesskapet. Denne relasjonen mellom det kulturelle og politiske fellesskapet blir forklart på følgende måte i kapittelet om Peter 1.

Det var nettopp i perioden av imperiets dannelse at den russiske (russkaja) nasjonen ble dannet med et felles språk, territorium, økonomi, kultur og menneskelige særtrekk. Samtidig ble det i det multinasjonale Russland formet et russisk statsborgerlig (rossijskaja) fellesskap (gosudarstvennaja obsjtsjnost ljudej) som forente de forskjellige folkene. Fremfor alt viste det [statsborgerlige fellesskapet] seg, i en felles opposisjon (protivostojanije) overfor resten av verden. Det var et særtrekk ved Russland som de fleste europeiske landene ikke kjente til. (Sakharov 2010:170).

Sakharov definerer det russiske fellesskapet både ut i fra en forestilling om en stabil etnisk-russisk tilhørighet gitt ut i fra kulturelle fellesskapsmarkører på den ene siden og som et statsborgerlig fellesskap forstått som en felles motstand mot resten av verden på den andre.

Han etablerer samtidig et tydelig positivt bilde av de russiske ekspansjonene og argumenterer for at «erfaringene fra Russlands [historiske] vei har vært nyttig for å forene territorier og folkeslag (narody) (Sakharov, 2010b: 7). De russiske ekspansjonene blir gitt en positiv og siviliserende rolle i historien til de andre folkeslagene. Den klareste formuleringen finner man i et temakapittel som beskriver «Den multinasjonale russiske staten» der Sakharov beskriver Sibirs innlemmelse i Russland på følgende måte:

Sibirs innlemmelse i Russland bidro først og fremst til å introdusere de tilbakeliggende områdene til verdenssivilisasjonens framskritt (dostizjenija). Det ble vekst i jordbruket, byutviklingen og, senere, manufakturindustrien. Russernes (russkije) ankomst stanset de blodige stammefeidene og fikk mange av de [feidene] til å dø ut» (Sakharov, 2010b: 106)

Denne positive og siviliserende rollen til russerne blir kontrastert med de vestlige oversjøiske kolonialiseringene som Sakharov beskriver på følgende måte «Vest-Europas innbyggere ble beriket av den urettferdige handelen, den direkte utnyttelse (grabezj) av Amerika, Afrika og Asia og bruken av slavearbeid»(Sakharov, 2010b: 6).

Danilov og Kosulina gir ingen eksplisitt forklaring på hvordan den russiske titulærgruppen og de andre folkene er bundet sammen. Det skapes et bilde av at overnasjonal tilhørighet utgår fra et skjebnefellesskap bundet til statens utvikling og makt. Dette kommer tydelig fram fra i sitatet på side 81 der den politiske betegnelsen på russerne «rossijan» kobles til det harde arbeid for å øke «imperiets militære og økonomiske makt» (Danilov & Kosulina, 2007: 240). I beretningen understrekes det overnasjonale fellesskapet ved at de andre etniske grupperingene blir gitt en stemme ved at forfatterne viser til den tvungne russifiseringen og diskrimineringen i landet. Problematismen av de etniske relasjonene skiller Danilovs og Kosulinas læreverk tydelig fra de andre bøkene og bryter med bildet av at den russiske ekspansjonen kun var frivillig og positiv. I beretningen om Peter 1 er det særlig to steder dette blir fremhevet. Det første stedet er den tidligere nevnte behandlingen av Basjkir-opprøret der forfatterne fremhever at tsarens embetsmenn «Spottet basjkirene, fornærmet deres nasjonale og religiøse følelser, brente skjegget til de respekterte overhodene (starejsjiny) og vanlige folk» (Danilov & Kosulina, 2007: 134). Det andre stedet i beretningen omhandler ekspansjonen inn i de østlige delene av Russland.

Utbyggingen av landområdene i Volga-regionen (Povolzje), Ural (Priural) og Sibir førte til at land ble tatt fra lokalbefolkningen. Det ble innført nye skatter og den ortodokse troen ble innført med makt (Danilov & Kosulina, 2007: 131).

Fokuset på den etniske og religiøse undertrykkelsen legger et kritisk element inn i beretningen. Forfatterne påpeker det asymmetriske maktforholdet mellom russerne og de andre befolkningsgruppene. Dette fremstilles som uønsket sosial praksis og for å fremme verdier som toleranse og likeverd mellom de forskjellige grupperingene.

Forståelsen av Russland som en nasjon gjør at imperiedannelsen under Peter 1 blir fremstilt annerledes enn i de tidligere lærebøkene. Det er ikke det samme forsøket på å etablere et solidaritetsforhold med de statene som, per dags dato, ligger utenfor de russiske statsgrensene. I motsetning til de tidligere lærebøkene henvises det ikke til at lokalbefolkningen ønsket russisk inngripen. Erobringene blir legitimert ut i fra realpolitiske mål eller som gjenerobringer av tidligere russiske landområdet. Et viktig unntak finner man i forhold til ukrainerne og hviterusserne. Dette fellesskapet kommer like tydelig frem som i *Istoriija Otetsjestva (1996)* og begrunnes ut i fra et felles østslavisk opphav og religiøst solidaritetsbånd. Innlemmelse av de ukrainske territoriene i 1667 blir fortsatt karakterisert som en «gjenforening» (vossojedinenije) begrunnet med at ukrainerne og hviterusserne opplevde en «trippel undertrykkelse føydal, nasjonal og religiøs» under Polen-Litauen (Danilov & Kosulina, 2007: 69). I beretningen om Peter 1 opprettholdes det samme bildet av Mazepa som en forræder uten støtte i befolkningen og der majoriteten av ukrainerne kjempet på russisk side.

5.4.3 Staten og folket

I likhet med de sovjetiske lærebøkene understrekes statens sentrale posisjon i samfunnet. Forståelsen av at den sterke staten er et verktøy for modernisering og et mål i seg opprettholdes, men det er en tydelig forandring i hvordan relasjonen mellom staten og folket fremstilles. Den altomfattende og autokratiske staten blir i større grad problematisert. Kritikken er ikke lenger rettet mot den klassebaserte undertrykkelsen, men mot den strukturelle svakheten som ligger iboende i den eneveldige og totalitære statsoppbyggingen. Det skapes et spenningsforhold mellom fremstilling av staten som en progressiv drivkraft for utviklingen og et undertrykkende og lammende aspekt ved den russiske historien

Denne kritikken kommer tydeligst fram hos Sakharov som mest eksplisitt beskriver Peters arbitrære maktutfoldelse og despotiske styringssett.

De [Peters kampfeller] var også imot det ubegrensede autokratiet og mente at Russland burde bruke erfaringene fra noen europeiske land der den øverste makten var underlagt aristokratiets og valgte organers kontroll (Sakharov, 2010b: 174)

Fordi dette sitatet er bundet opp til kritikken av Peter 1 fremstår en form for parlamentarisme som en bedre løsning enn eneveldet under Peter 1. Danilov og Kosulina er ikke like tydelig på Peter 1s personlige maktovergrep, men påpeker at «det enorme landets styringssystem frarøvet, som før, millioner av den russiske imperatorens undersåtter medbestemmelse over sin egen skjebne» (Danilov & Kosulina, 2007: 120). Opprørene blir sett som en konsekvens av befolkningens politiske isolering fravær av politisk innflytelse. I tråd med dette trekker de fram Ordin-Nasjtsjokins ønske om å innføre elementer av selvstyre og «overføre noen av de juridiske og administrative funksjonene til valgte representanter fra bybefolkningen». Dette blir knyttet opp til Peter 1s senere reform av byadministrasjonen (Danilov & Kosulina, 2007: 96). De beskriver dette som en positiv utvikling og fremhever at dette «forbedret lokaladministrasjonen» og førte til «økonomisk vekst» (Danilov & Kosulina, 2007: 120,121).

I tillegg til de nye parlamentariske verdiene fremhever bøkene bruken av privat initiativ og kapital i utviklingen av den industrielle basen i landet. Sakharov viser dette ved å peke på hvordan Peter benyttet seg av privataktrører for å påskynde den økonomiske utviklingen.

Peter forsøkte samtidig å tiltrekke seg privat kapital og bruke det private initiativet til smarte og aktive kjøpmenn og grundere (predprinimateli) for å utvikle industrien. Disse menneskene kom fra forskjellige samfunnslaget – de var adelige, kjøpmenn, byfolk (posadskije ljudi) og velstående bønder (Sakharov, 2010b: 149)

Privatiseringen av industrien blir forstått som en viktig faktor til den raske økonomiske veksten og det fremstilles som en positiv interaksjon mellom stat og næringslivet i landet. Sakharov fremhever at «De [manufakturerne] ble opprettet av staten og deretter overført til privat hender eller kjøpmannsforeninger – kompanier (Sakharov, 2010b: 149). Nikitia Demidov blir her trukket fram som et eksempel på dette suksessfulle samspillet.

Slik ble den tidligere smeden og børsemakeren fra Tula, Nikita Demidov, en entreprenør. Han fikk rettigheten til å styre over den etablerte metallfabrikken i Nevjansk. Han utvidet raskt produksjonen. Demidov grunnla et industridynasti og hans manufakturer la basisen for metallutvinningen i Ural (Sakharov, 2010b: 149)

Danilov og Kosulinas fremstår på lignende måte positiv til privatiseringen av bedriftene. De konstaterer at staten hadde en enerådende rolle innenfor industrien fram til 1715, men at Peter 1 på dette tidspunktet privatiserte deler av industrien på grunn av den «ineffektive statsstyringen over flere manufakturer. Tapsbringende foretak ble overdratt til private hender» (Danilov & Kosulina, 2007: 123).

Gjennom disse nye idealene vises en mer gjensidig relasjon mellom staten og det øvrige samfunnet. Det gir rom for at samfunnskraftene har spilt en viktig rolle i landets

utvikling og begge lærebøkene gir et noe mer finmasket beskrivelse av det russiske samfunnet. Klassekategoriene er ikke like rigide og det fokuseres i større grad på dynamikken innenfor det politiske og samfunnsmessige livet.

Det blir imidlertid feil å overdrive denne vridningen fra de tidligere bøkene. Det bygges fortsatt opp under en sterk og sentral stat. Etableringen av det private næringslivet og valgte organer fremstår i større grad som et middel for å effektivisere og fremme statsmakten enn et mål i seg selv. Selv om den fremstår som autoritær og undertrykkende i beretningen, skapes det samtidig et bilde av den var nødvendighet for Russlands vekst, noe som legitimerer statens viktige rolle. Danilov og Kosulina bygger opp under ved å trekke frem Krizjanitsj ideal om den rettferdige, men mektige staten.

Han [Krizjanitsj] foreslo å reformere den autokratiske russiske (rossijskaja) makten, fjerne dens menneskefiendtlighet (de harde styringsmetodene), men samtidig opprettholde statens makt (sil) som var nødvendig for å gjennomføre forskjellige foretak (Danilov & Kosulina, 2007: 97)

Måten de beskriver Krizjanitsj tankegods på fremstår som et implisitt argument for den sterke staten.

5.5 Oppsummering

Lærebøkene fra totusentallet er preget av et tydeligere forsøk på å redefinere den russiske historien og det nasjonale fellesskapet. Lærebøkene går vekk fra den lineære utviklingsforståelsen som preget de foregående verkene og argumenterer for at Russland har utviklet seg annerledes enn de europeiske landene. Denne forståelsen legitimerer den viktige rollen staten har hatt i den russiske historien. Dette blir begrunnet med at det har vært en nødvendighet som følge av de vanskelige naturlige forholdene og den konstante trusselen fra ytre fiender. Staten blir gitt en sentral rolle både som garantist for folkets sikkerhet og for å fremme utviklingen av landet. På samme tid finner man en mer grunnleggende kritikk av den autoritære og undertrykkende statsstrukturen. I motsetning til de sovjetiske lærebøkene blir dette fremstilt som en brems for den økonomiske veksten og en direkte årsak til at Russlands utvikling ikke har konvergert med den vestlige. Russland blir ut i fra dette forstått som en egen sivilisasjonsdannelse preget av særegen kultur og politisk oppbygging.

Dette motsetningsfulle bildet av staten preger beretningen om Peter 1 og gjør at perioden blir fremstilt i et mer ambivalent lys enn tidligere. De to lærebøkene er imidlertid svært forskjellige i hvordan de forstår og fremstiller de petrinske reformene. De beskriver et motstridende bilde av bakgrunnen og betydningen av reformen. Sakharov vektlegger bruddet

i historien og fremstiller perioden som et vannskille i russisk historie, mens Danilov og Kosulina vektlegger kontinuiteten og den naturlige utviklingen til landet. Det samme kontrasten ser man i fremstillingen av Peter 1. Sakharovs beretning er svært personfokuset og fremstiller på mange måter Peter 1 som en legemliggjørelse av staten, mens Danilov og Kosulina har et strukturalistisk perspektiv der han i større grad fremstår som en embetsmann som utfører sine statsplikter. På tross av disse forskjellene fremmer begge bøkene et tilsvarende ideal om en gradvis og stabil utvikling av landet. Hos Danilov og Kosulina kommer dette til syne gjennom vektlegging av statens stabile og konstante progresjonen til staten, mens Sakharov viser dette gjennom hans tydelige kritikk av Peter 1s forsøk på å forandre landet med makt.

6 Avslutning

I denne oppgaven har jeg utforsket hvordan fremstillingen av Peter 1 har utviklet seg fra den stabile Brezjnev-perioden på syttitallet og fram til presidentperiodene til Putin og Medvedev på totusentallet. Det har vært forsket mye på historierevisjonen og historiepolitikken etter Sovjetunionens fall, men vært få dyptgående innholdsanalyser av lærebøkene for allmennskolen. Spesielt lærebøkene i eldre historie har blitt viet mindre interesse enn de mer politiserte lærebøkene om sovjetperioden. Min lærebokanalyse har hatt som hensikt å øke kunnskapen om dette feltet. Det unike med min studie er at den følger utviklingen av lærebøkene og beretningen om Peter 1 over en lengre periode. Den belyser den gradvise utviklingen av beretningen om Peter 1 og de identitetskonnotasjonene som formidles til elevene.

Opgaven har fokusert på to forskjellige, men sammenkoblede innfallsvinkler. For det første har jeg analysert hvilke beretninger lærebøkene forteller om Peter 1, og hvordan de har forandret seg i løpet av den turbulente perioden de har vært skrevet innenfor. For det andre har jeg undersøkt de konkrete identitetskonnotasjonene som beretningene formidler til elevene. Jeg har i denne delen vektlagt hvilke fellesskapsmarkører som knyttes til inngruppen i beretningen, hvordan relasjonene og grensemarkeringene mot utgruppen(e) kommer til syne, og hvilke maktstrukturer og sosiale normer som blir legitimert.

Hayden Whites forståelse av beretningens litterære form har vært et nyttig verktøy for å få fram særtrekkene ved beretningene. Hans sjangerkategorier ga rom for å belyse forskjeller mellom lærebøkene og få fram deres betydning. En svakhet med Whites sjangerkategorier er at de er vide og åpne for tolkninger. Det har til tider vært krevende å skille mellom de forskjellige sjangrene i analysen av beretningene. Det at sjangerkategoriene er grovmaskede har medført at til dels forskjellige beretninger faller innenfor samme kategori. På den andre siden har dette gitt rom for å utforske beretningene på deres egne premisser og få fram deres særegenheter uten å bli bundet av et skjematisk analyseapparat. Whites plottstruktur har vist seg som et fleksibelt verktøy for å få frem forskjellene mellom beretningene.

Wertschs forståelse av en beretning som et sosiokulturelt verktøy har vært et viktig supplement til Whites teori. Den todelte beretningsstrukturen i lærebøkene kan ut i fra Wertschs perspektiv ses på som en kulturelt betinget beretningsform som de enkelte forfatterne benytter seg av når de fortolker den petriner perioden. Dette ga mulighet for å forstå

kontinuiteten mellom de forskjellige lærebøkene og hvordan de har forandret seg i møte med de skiftende sosiokulturelle rammene lærebøkene er skrevet innenfor. Den gradvise utviklingen og de store likhetstrekkene i beretningen om Peter 1 støtter Wertsch teori. Det er tydelig at de enkelte lærebokforfatterne oppretter en dialog med den etablerte historiearven og benytter seg av de etablerte beretningsstrukturene, samtidig som de tilføyer nye momenter til beretningen ut i fra sine egne preferanser og de nye sosiokulturelle forholdene. Den teoretiske sammenkoblingen mellom White og Wertsch har vært et velegnet utgangspunkt for å få fram særtrekkene, men også fellestrekkene mellom de individuelle historieberetningene.

Korostelinas metodologi for å analysere identitetskonnotasjonene har bidratt til å spisse analysen og etablere tydelige rammer for fortolkningen. Den har gitt rom for å gå beretningen nærmere etter i sømmene og identifisere nyansene i beretningen. I oppgaven har denne delen vært skilt fra beretningsanalysen, men det er en direkte sammenkobling mellom disse to utgangspunktene. Beretningsanalysen bidro til å identifisere rollen og posisjonen til de forskjellige aktørene og fremheve relasjonen mellom dem. Fokuset på samspillet og relasjonene mellom aktørene har vært sentralt for å få fram hvordan inngruppen og utgruppen defineres, men også for å vise hvordan grensen mellom dem markeres. Et avgrenset tematisk fokus ville ført til at viktig informasjon gikk tapt.

Beretningen om Peter 1

Gjennom de siste femti årene har beretningen om Peter 1 blitt fortalt ut i fra to sammenknyttede perspektiver; statens modernisering og folkets lidelse.

Moderniseringsberetningen fremstiller Peters regentsperiode som et viktig og nødvendig oppgjør med landets tilbakeliegenhet, der hans reformer innenfor militærvesenet og statsvesenet bidrar til å øke den realpolitiske makten til Russland og etablerer landet som en stormakt på lik linje med de mest fremstående europeiske landene. Moderniseringen av staten blir knyttet direkte opp til Den store nordiske krigen og blir gjennom dette fremstilt som en konkurranse med de europeiske landene. Målet er å øke maktpariteten og statens økonomiske innflytelse. Erobringene under Peter 1 blir forstått som en del av moderniseringen av staten og legitimert som nødvendige for landets utvikling. Spesielt blir erobringen av områdene ved Østersjøen der havtilgangen beskrevet som essensiell for Russlands vekst og samhandling med resten av verden.

Det andre perspektivet, lidelsesberetningen, er gitt fra folkets perspektiv og beretter om den tiltagende materielle og politiske undertrykkelsen som moderniseringen fører med seg. Folkets lidelse blir knyttet direkte opp til moderniseringen og en forståelse av at de

militære erobringene og økonomiske fremskrittene krevde store ofre. Moderniseringen kommer ikke folket til gode, men fører istedenfor til at de må betale mer skatt og blir i enda større grad trellbundet. Dette resulterer i en økt folkelig motstand og flere voldelige opprør under regentsperioden. Beretningen er i motsetning til moderniseringshistorien hovedsakelig gitt ut i fra en nedadgående plottstruktur som understrekes av at opprørerne blir slått ned og at undertrykkelsen fortsetter. Selv om dette generelle utgangspunktet ligger til grunne for alle lærebøkene er det allikevel tydelige forskjeller mellom dem. Forskjellen i beretningsstrukturen viser utvikling seg hovedsakelig i hvordan relasjonen og spenningsforholdet mellom staten og folket og den progressive utviklingen og de undertrykkende strukturene blir fremstilt.

I de sovjetiske lærebøkene og *Istorija Otetsjestva* fra nittitallet blir statens lineære fremskritt i liten grad problematisert. Statens økonomiske og militære makt blir stående som objektivt mål og målestokk for landets historiske vekst. Undertrykkelsen og lidelsen blir kritisert for dets amoralske karakter og store menneskelige ofre, men får ingen direkte konsekvens for landets og statens progresjon. Det etableres et bilde av at alle statene følger den samme utviklingsveien.

I de nye lærebøkene på totusentallet skjer det en betydningsfull forandring i historieforståelsen. Det understrekes at Russlands historie har divergert fra resten av verden. Den undertrykkende russiske statsdannelsen blir i større grad problematisert og det vektlegges at de store fremskrittene innenfor industrien og statsapparatet under Peter 1 ikke blir fulgt av et tilsvarende politisk og samfunnsmessig forløp. Russland forblir, til tross for sine realpolitiske og materielle fremskritt, tilbakeliggende i forhold til sammenlignbare europeiske land og det etableres en annen form for samfunnsordning. Peter 1s regentsperiode fremstår som mindre ensidig heroisk enn i de sovjetiske bøkene.

Identitetskonnotasjonene i lærebøkene

En tilsvarende forandring ser man i lærebøkens identitetskonnotasjoner. Felles for de fem lærebøkene er at de bygger opp under det Korostelina kaller en mobilisert identitetsform. Det er få konkrete beskrivelser av kulturelle særtrekk som klesdrakter, matvaner eller folketradisjoner. Lærebøkene fokuserer istedenfor på landets økonomiske, realpolitiske og høykulturelle utvikling. I beretningen om Peter 1 gis det et heroisert bilde av den russiske krigsinnsatsen der soldatenes heltemot og patriotisme i møte med fienden understrekes. Statens bragder blir formulert som et resultat av den kollektive innsatsen til inngruppen og i

lys av dette oppstår en tydelig stolthet over Russlands tilkjempede posisjon som stormakt og imperium.

Selv om alle lærebøkene formidler den samme mobiliserte identitetsformuleringen er det tydelige forskjeller i hva de legger i det. Det framheves både en etnisk-kulturell tilhørighet til den russiske titulærbefolkningen og en politisk tilhørighet til staten. Vridningen i lærebøkens identitetskonnotasjoner kan på mange måter ses på som et resultat av at forholdet mellom det etniske og den politiske fellesskapsforståelsen utvikler seg i samsvar med de nye innenriks- og utenrikspolitiske forholdene i landet.

Den etniske-russiske identitetsformuleringen har vært grunnleggende stabil og har vektlagt statens opphav i Kiev-riket og tilhørighet til den østslaviske folkegruppen. Russerne blir i lys av dette oppfattet som det statsbærende folket og gitt en spesiell rolle i historien. De andre etniske grupperingene blir inkludert gjennom deres innlemmelse i staten, men det gis få beskrivelser av deres kulturelle og økonomiske bidrag til statsutviklingen. Denne forestillingen knyttes til en østslaviske fellesskapsforståelse og det blir fremstilt som at ukrainere og hviterusserne har en naturlig plass innenfor den russiske statsdannelse og at det eksisterer et broderlig solidaritetsforhold mellom dem.

Den politiske identitetsformuleringen har vært mindre stabil. Den har blitt formidlet på forskjellige måter i løpet av det tidsrommet jeg har behandlet. I Netsjkinas lærebok fra 70-tallet er det en forestilling om at det sovjetiske fellesskapet er bundet sammen av felles verdier, normer og verdisyn knyttet til den kommunistiske ideologien. Den politiske tilhørigheten til staten er gitt ut i fra et skjematisk marxistisk verdensbilde. Det er en tydelig idealisering av det *arbeidende folk* som fremstår som «vi-et» i beretningen og fellesskapet er fremstilt som tuftet på en samlende klasseidentitet.

Den senere utviklingen i lærebøkens identitetsformulering kan karakteriseres som en dreining vekk fra det marxistiske klassebetingede fellesskapet og over til en mer rendyrket nasjonal fellesskapsforståelse. Denne dreiningen fremkommer allerede i Rybakovs lærebok fra 1985. Selv om klasseperspektivet fortsatt er synlig, er den marxistiske retorikken nedtonet og det er kjærligheten til fedrelandet som blir den viktigste fellesskapsmarkøren. Den politiske identitetsformuleringen blir begrunnet med en felles oppofring for fedrelandet og i mindre grad ut i fra en klassebasert identitet.

De nye lærebøkene etter Sovjetunionens fall fremstår som et forsøk å svare på hvordan dette nasjonale fellesskapet skal forestilles etter de store samfunnsmessige og politiske omveltningene. Preobrazjenskij og Rybakovs lærebok fra nittitallet gir det første og til dels motsigelsesfulle svaret på hva som karakteriserer den russiske nasjonen. Boken tar

utgangspunkt i russiske kulturelle identitetsmarkører slik som det historiske opphavet, språket og den ortodokse troen. Dette skaper et bilde av at Russland er en etnisk-russisk nasjonalstat. Det er få politiske fellesskapsmarkører i teksten og det er uklart hvordan de andre etniske og kulturelle grupperingene inkluderes i det nasjonale fellesskapet. Det formidler en imperial identitet ved at læreboken beskriver de nye territoriale innlemmelsene som frivillige og ønskelige.

I lærebøkene etter millenniumskiftet finner jeg et større forsøk på å redefinere den russiske nasjonen. I likhet med de sovjetiske lærebøkene skapes det et bilde av at Russland er noe unikt og har en spesiell posisjon i verden. Denne ideologiserte identitetskonstruksjonen knyttes opp til en forestilling om at det er blitt dannet en spesiell form for statsdannelse og kultur innenfor de russiske territoriene som spenner over de etniske og sosiale skillelinjene. Det fremmer en politisk nasjonalforståelse av et særegent multikulturelt russisk (rossijskij) folk. Denne forestillingen inneholder både en etnisk og en politisk komponent, men skillelinjene mellom den etniske titulærbefolkningen og de andre grupperingene fremstår ikke like tydelig markert.

Vesten har vært det tydeligste referansepunktet i de fem bøkene, «den andre» som den russiske inngruppeidentiteten har blitt definert ut i fra. Den russiske utviklingen blir direkte sammenlignet med militære og økonomiske forhold i Vesten. De materielle reformene til Peter blir sett på som nødvendige skritt for å tette igjen gapet. Lærebøkene problematiserer den vestlige kulturelle påvirkningen. I de sovjetiske bøkene blir dette fremstilt ut i fra et ideologisk betinget perspektiv. Vesten fremstår som en direkte fare for Russland ved at de beskrives som ekspanderende kolonialmakter som truer den russiske autonomien. Vestliggjøringen av Russland blir samtidig kritisert for at den brakte med seg småborgerlige idealer som forsterket klassemotsetningene i landet.

I de nye postsovjetiske lærebøkene fremstår ikke Vesten som en trussel mot landets autonomi. Det er imidlertid et tydelig forsøk på å etablere Russlands særegenhet i forhold de vestlige landene. Denne grensemarkeringen er gitt ut i fra en forståelse av en særegen russisk kultur som er annerledes enn den vestlige, og det skapes et bilde av en kontinuitet på tross av de mange forandringene og utenlandske impulsene som slo inn over landet under Peter 1.

Brudd og kontinuitet

Forandringene i lærebøkene kan oppsummeres som et skifte vekk fra den marxistiske verdensforståelsen og over til et nasjonalt perspektiv. Dette funnet sammenfaller med tidligere forskning på feltet. Her kan nevnes Kaplan (2009) som påviser et skifte fra det marxistiske

historieparadigmet over til et sivilisasjonsperspektiv, mens Zajda (2001) og Shevyrev (2005) peker på økning i etnisk-kulturelle og symbolske markører knyttet til tsarperioden. Det er samtidig aspekter ved beretningsutviklingen som var mer uventet. Jeg vil her først trekke frem den betydelige vridningen i de sovjetiske bøkene mellom Brezjnevtiden og perestrojka. Jeg hadde på forhånd sett for meg at det ville være visse forandringer, men omfanget overrasket meg. Selv om man skal være forsiktig med å trekke for vidtrekkende konklusjoner ut i fra denne ene læreboken, kan fraværet av henvisninger til Marx, Lenin eller Hegel og vridningen mot en tradisjonell fedrelandshistorie tyde på at den marxistiske ideologien hadde mistet mye av sin autoritet blant befolkningen allerede på dette tidspunktet. Vektleggingen av kjærlighet til fedrelandet kan forstås som et forsøk på å legitimere den sovjetiske statsdannelsen på en måte som ville resonere sammen med en leser som i liten grad trodde på den offisielle statsideologien. Det er i forhold til dette symptomatisk at det er andre verdenskrig og ikke bolsjevikrevolusjonen som blir trukket fram som den sentrale hendelsen i den sovjetiske historien.

Kontinuiteten med nittitallet er et annet interessant funn. Selv om Jeltsin-epokens lærebok nedtoner det marxistiske begrepsapparatet og rehabiliterer den ortodokse kirken er det få omfattende forandringer i beretningen og få momenter som gjenspeiler de nye politiske føringene på historiepensumet. Dette kan ses på som en naturlig konsekvens av at læreboken er en omarbeidet utgave av den sovjetiske, og at historierevisjonen under glasnost i all hovedsak var rettet mot den nyere sovjethistorien. Det er på den andre siden iøynefallende at det statseide lærebokforlaget Prosvesjtsjenije ikke tok skritt for å publisere en ny lærebok, skrevet av et nytt forfatterkollektiv. Det kan tyde på problemer med å bryte med historie- og mentalitetsarven fra Sovjetunionen, mange av de underliggende strukturene og institusjonene ble videreført. Det sprikende innholdet i teksten kan på lignende måte ses på som et tegn på en manglende konsensus i samfunnet.

Til slutt vil jeg trekke frem de store forskjellene mellom lærebøkene fra totusentallet. På mange måter strider dette funnet med mye av den forskningen som har vært gjort på lærebokutviklingen under Putin og Medvedev. Et sentralt tema i denne forskningen har vært det målrettede forsøket på å ensrette historiefaget og nedtone overgrepene og de totalitære aspektene ved sovjetperioden (Banerji, 2008; Enstad, 2011; Liñán, 2010; Zajda, 2010). Dette "glippet" kan forklares med at denne forskningen har fokusert på rehabiliteringen av sovjethistorien og at den eldre historien i mindre grad har vært politisert. En annen og mer fruktbar forklaring er at rammene for historiepolitikken var mer fleksible og sprikende enn mange har antatt. Denne forståelsen trekker på og understøtter Kristian Lundby Gjerdes

(2013: 38-39) analyse av historiepolitikken etter millenniumskiftet. Han peker på Putin administrasjonens det motsigelsesfulle forsøk på å konstruere, og til dels påtvinge, en enhetlig beretning av fortiden, mens de på samme tid ønsker å fremstå som demokratisk og for pluralisme. Dette fører, ifølge Gjerde, til uklare rammer der historiepolitikken har pekt i til dels forskjellige retninger. Lærebøkene jeg har sett på fra totusentallet passer inn i dette bildet. Selv om de på mange områder er svært forskjellige, tilfredsstillende de begge kravene om en oppløftet og patriotisk fremstilling av fortiden. Innholdet i lærebøkene kan sies å støtte opp under regimets legitimeringsgrunnlag. De formidler et bilde av behovet for en statsstyrt, stabil og gradvis utvikling av landet på den ene siden, men vektlegger samtidig verdier som markedsliberalisme og parlamentarisme.

Min analyse har pekt på sentrale forandringer i beretningen og identitetsformuleringen i lærebøkene. Det har vist seg å være en betydelig utvikling fra Netsjkina sin lærebok fra Brezjnev-perioden og fram til lærebøkene på totusentallet. I løpet av perioden har det skjedd en betydelig forandring i hvordan den historiske utviklingen forstås og hvordan den nasjonale identiteten forestilles. Det er samtidig en påfallende kontinuitet mellom lærebøkene. Mange av de grunnleggende antagelsene har blitt reproduisert og har kun gjennomgått mindre endringer. Dette kommer spesielt tydelig fram gjennom den viktige rollen staten har blitt gitt for landets utvikling og dens posisjon som midtpunktet for det russiske fellesskapet. På tilsvarende måte har målet om Russlands stormaktsposisjon og maktparitet med Vesten og idealet om den kollektive og uselviske innsatsen for fedrelandet vært en urokkelig kjerne i alle beretningene. Dreiningen i lærebøkene har på mange speilet den generelle utviklingen fra Sovjetunionen og fram til dagens Russland. Selv om landet har gjennomgått store omveltninger er det mange forhold som har blitt videreført. Beretningen om Peter 1 viser hvor lite forandret den russiske stats selvforståelse har vært gjennom de femti årene.

Videre forskning

Fokuset på lærebøkene til det statseide lærebokforlaget Prosvesjtsjenije har vært hensiktsmessig for å få vise det offisielle historiesynet og for å kunne følge det gjennom femtiårsperioden jeg har analysert. Det skjuler seg imidlertid flere perspektiver og et fokus på disse er et hensiktsmessig utgangspunkt for videre forskningen. Jeg vil først og fremst foreslå en bredere analyse av lærebøkene på nittitallet. *Istorija Otetsjestva* av Rybakov og Preobrazjenskij er et interessant analyseobjekt som følger av dens transisjonskarakter og dets store opplagstall. Ved å analysere lærebøker fra de andre forlagene vil man kunne avdekke

spennet i fortolkningene av den eldre historie i denne perioden. Selv om det har vært flere tematiske innholdsanalyser, er det fortsatt flere aspekter som kan belyses.

Et annet mulig forskningsspørsmål er hvordan den eldre historien blir undervist i og formidlet til elevene i dagens Russland. Med innskrenkningen av lærebokmarkedet i 2014 er det interessant å undersøke hvordan lærerne formidler og elevene forholder seg til den statsformulerte historien, spesielt med tanke på tilgangen og bruken av internett og andre media i klasserommet. Under min analyseperiode har modernisering av staten blitt fremstilt som gående i hånd med folkets lidelse. Hvordan vil dagens spente utenrikspolitiske situasjon påvirke bildet av Peter 1? Vil man se en økende heroisering av statens modernisering og en mindre vektlegging av folkets lidelse?

Litteraturliste

Primærkilder

- Danilov, A. & Kosulina, L. (2007). *Istorija Rossii: Konets XVI-XVIII vek : utsjeb dla 7. klass.* 6 utg. Istorija Rossii. Moskva: Prosvesjtsjenije.
- Danilov, A. & Kosulina, L. (2012). *Istorija Rossii: S drevnesjikh vremen do kontsa XVI veka.* Istorija Rossii. Moskva: Prosvesjtsjenije.
- Danilov, A. (2013). *Istorija: Rossija v XVII-XVIII vekakh.* 3 utg. Moskva: Prosvesjtsjenije.
- Lejbengrub, P. (1962). *Izutsjenije elementarnogo kursa istorii SSSR v VII klasse* Moskva: Izdatelstvo Akademii Pedagogitsjeskikh nauk RSFSR.
- Ministerstvo obrazovanija i nauki rossijskoj federatsii. (2004). *Obrazovatelnyj standart osnovnoje obsjtsjeje obrazovanije po istorii.* Moskva. Tilgjengelig fra: <http://www.ed.gov.ru/d/ob-edu/noc/rub/standart/p1/13.doc> (lest 05.05.2015)
- Ministerstvo obrazovanija Rossijskoj Federatsii. (1993). *Ob utverzjdenii bazisnogo utsjebnogo plana obsjtsjeobrazovatelnykh utsjrezjdenii Rossiiskoi Federatsii* Russland. Tilgjengelig fra: http://www.lawrussia.ru/texts/legal_456/doc456a386x904.htm (lest 05.05.2015)
- Ministerstvo obrazovanija Rossijskoj Federatsii. (1999). *Ob utverzjdenii objazatelnogo minimuma sodertzjanija srednego (polnogo) obsjtsjego obrazovanija.* Russland. Tilgjengelig fra: <http://russia.bestpravo.ru/fed1999/data05/tex18326.htm> (lest 05.05.2015)
- Netsjkina, M. V. & Lejbengrub, P. S. (1971). *Istorija SSSR. Utsjebnoje posobije dlja 7 klassa.* 6 utg. Moskva: Prosvesjtsjenije.
- (2001). *Postanovlenije Pravitelstva Rossijskoj Federatsii ot 16. fevrala 2001 g. n. 122.* Russland. Tilgjengelig fra: http://www.rg.ru/oficial/doc/postan_rf/122_1.shtm (lest 09.05.2015).
- Preobrazjenskij, A. & Rybakov, B. (1993). *Istorija Otetjestva: utsjebnik dlja 8 klassa srednej sjkoly.* 1 utg. Moskva: Prosvesjtsjenije.
- Preobrazjenskij, A. & Rybakov, B. (1996). *Istorija Otetsjestva: Utsjeb. dlja 6-7. kl. .* Moskva: Prosvesjtsjenije.
- Preobrazjenskij, A. & Rybakov, B. (2001). *Istorija Otetsjestva: Otsjebnik dla 6 -7 klasov.* Moskva: Prosvesjtsjenije.
- Rybakov, B., Sakharov, A., Preobrazjenskij, A. & Krasnobajev, B. (1987). *Istorija SSSR: Utsjebnik dlja 7. klass.* 2 utg. Moskva: Prosvesjtsjenije.
- Sakharov, A. N. (2010a). *Istorija Rossii: S drevnesjikh vremen do kontsa XVI veka.* 8 utg. Istorija Rossii. Moskva: Prosvesjtsjenije.
- Sakharov, A. N. (2010b). *Istorija Rossii: XVII-XVIII veka.* 6. utg. Istorija Rossii. Moskva: Prosvesjtsjenije.

Sekundærlitteratur

- Aleksashkina, L. & Zajda, J. (2015). National History Curriculum and Standards for Secondary Schools in the Russian Federation. I: Zajda, J. (red.) *Globalisation, Comparative Education and Policy Research*, b. 13 *Nation-Building and History Education in a Global Culture*, s. 171-183: Springer Netherlands.
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.

- Anisimov, E. V. (1993). *The reforms of Peter the Great: progress through coercion in Russia*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe. XI, 327 s. : ill. s.
- Averjusjkin, A. (2003). Nikita Zagladin «My stremilis napisat utsjebnik, svobodnyj ot kakoj-libo ideologii...». *Pervoje Sentjabrja* (7). Tilgjengelig fra: <http://ps.1september.ru/articlef.php?ID=200300720> (lest 12.01.2015).
- Bagger, H. (2007). The Study of History in Russia during the Post-Soviet Identity Crisis. *Scando-Slavica*, 53 (1): 109-125.
- Banerji, A. (2008). *Writing history in the Soviet Union: making the past work*. New Delhi: Social Science Press. XX, 322 s. s.
- Barstad, I. W. (2007). *Lærebokas virkelighetsbilde: en tekstanalyse av en sovjetisk og to russiske lærebøker i historie*. Oslo: I.W. Barstad. 144 s, pl. s.
- Becker, J. & Myers, S. L. (2014, 1. november). Putin's Friend Profits in Purge of Schoolbooks. *The New York Times*. Tilgjengelig fra: http://www.nytimes.com/2014/11/02/world/europe/putins-friend-profits-in-purge-of-schoolbooks.html?_r=0 (lest 11.03.2015).
- Berkov, V. (1994). 2 utg. Lunden, S. S. & Mathiassen, T. (red.). *Russisk-norsk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bershidsky, L. (2014). Putin, patriotism and the fight for Russia's textbooks. *Bloomberg View*. Tilgjengelig fra: <http://www.bloombergvie.com/articles/2014-11-03/putin-patriotism-and-the-fight-for-russia-s-textbooks> (lest 12.03.2015).
- Brandenberger, D. (1999). Proletarian Internationalism, "Soviet Patriotism" and the Rise of Russocentric Etatism During the Stalinist 1930s. *Left History*, 6 (2).
- Bytsjkova, O. (2009, 26. mars). Narod protiv Komissii po protivodejstviju falsifikatsii istorii. *Ekho Moskvj*. Tilgjengelig fra: <http://www.echo.msk.ru/programs/opponent/593895-echo/> (lest 05.05.2015).
- Davies, R. W. (1989). *Soviet history in the Gorbachev revolution*. London: Macmillan. 132 s. s.
- Davies, R. W. (1997). *Soviet history in the Yeltsin era*. Basingstoke: Macmillan. VIII, 264 s. s.
- Eklof, B. (2005). Introduction. I: Eklof, B., Holmes, L. & Kaplan, V. (red.) *Educational Reform in Post-Soviet Russia*. London: Frank Cass.
- Eklof, B. & Seregny, S. (2005). Teachers in Russia: State, community and profession. I: Ben, E., Holmes, L. & Kaplan, V. (red.) *Educational reform in post-Soviet Russia: legacies and prospects*. London: Frank Cass.
- Enstad, J. D. (2011). Putinistisk historiepoltikk : oppussing av fortiden i Putins Russland. *Nordisk Østforum*, 25 (4): S. 321-344.
- Fitzpatrick, S. (1979). *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921-1934*. Cambridge: Cambridge University Press. 1 online resource (368 s.), digital, PDF file(s) s.
- Frye, N. (1957). *Anatomy of Criticism: Four Essays*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Gaworek, N. H. (1977). Education, Ideology, and Politics: History in Soviet Primary and Secondary Schools. *The History Teacher*, 11 (1): 55-74.
- Gellner, E. (2006). *Nations and nationalism*. Malden, Mass.: Blackwell. LIII, 152 s. : fig. s.
- Gjerde, K. L. (2013). Bruken av historie i Putins Russland: Kremles søken etter konsensus 2000–2010. *Nordisk Østforum*, 27 (01).
- Hobsbawm, E. J. & Ranger, T. (2012). *The Invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press. VI, 320 s. s.
- Husband, W. (1991). Secondary School History Texts in the USSR: Revising the Soviet Past, 1985-1989. *Russian Review*, 50 (4): 458-480.

- Husband, W. (1994). History Education and Historiography in Soviet and Post-Soviet Russia. I: Jones, A. (red.) *Education and society in the new Russia*, s. XVII, 341 s. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.
- Johannessen, A., Tufte, P. A. & Christoffersen, L. (2010). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Abstrakt. 436 s. : ill. s.
- Kaplan, V. (2005). History teaching in Post-Soviet Russia. I: Eklof, B., Holmes, L. E. & Kaplan, V. (red.) *Educational reform in post-Soviet Russia: legacies and prospects*, s. 24 cm., 1 v. :, ill. ;. London :: Frank Cass.
- Kaplan, V. (2009). The Vicissitudes of Socialism in Russian History Textbooks. *History and Memory*, 21 (2): 83-109.
- Karlsson, K.-G. (1999). *Historia som vapen: historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*. Stockholm: Natur och Kultur. 329 s. : ill. s.
- Karpov, V. & Lisovskaya, E. (2005). Educational change in social revolution. I: Ben, E., Holmes, L. & Kaplan, V. (red.) *Educational Reform in Post-Soviet Russia*. London: Frank Cass.
- Kerr, S. T. (2005). The experimental tradition in russian education. I: Eklof, B., Holmes, L. & Kaplan, V. (red.) *Educational reform in post-Soviet Russia: legacies and prospects*. London: Frank Cass.
- Knutsen, P. (2002). *Analytisk narrasjon: en innføring i historiefagets vitenskapsfilosofi*. Bergen: Fagbokforl. 260 s. s.
- Kolstø, P. (1989). *På vei mot av-leninisering? : sovjetisk historierevisjon under Gorbatsjov*. Forsvarsstudier, b. 4/1989. Oslo: Institutt for forsvarsstudier. 98 s. s.
- Kolstø, P. (1999). *Nasjonsbygging: Russland og de nye statene i øst*. Oslo: Universitetsforl. 354 s. : kart s.
- Korostelina, K. V. (2013). *History education in the formation of social identity: toward a culture of peace*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 244 s. : 2 ill s.
- Liñán, M. V. (2010). History as a propaganda tool in Putin's Russia. *Communist and Post-Communist Studies*, 43 (2): 167-178.
- Merridale, C. (2003). Redesigning History in Contemporary Russia. *Journal of Contemporary History*, 38 (1): 13-28.
- Nataraj, C. A. (2011). *Historical Interpretations of the Gorbavchev Era and the End of the Soviet Union: Secondary School History Education in Russia, 1991-2010*. Sakatchewan: University of Saskatchewan, Department of History.
- Organization for Economic Co-operation and Development. (1998). *Reviews of National Policies for Education: Russian Federation 1998*. Paris: OECD Publishing. 176 s. : ill. s.
- Pingel, F. (1999). *UNESCO guidebook on textbook research and textbook revision*, b. vol. 103. Braunschweig: Das Institut. 55 s. s.
- Platt, K. M. F. (1999). History and Despotism, or: Hayden White vs. Ivan the Terrible and Peter the Great. *Rethinking History*, 3 (3): 247-269.
- Platt, K. M. F. (2011). *Terror and greatness : Ivan and Peter as Russian myths*. Ithaca: Cornell University Press. 294 p. s.
- Riasanovsky, N. V. (1985). *The image of Peter the Great in Russian history and thought*. New York: Oxford University Press. 331 s. s.
- Rogne, E. (2008). *Utopi som realisme : En undersøkelse av Hayden Whites historiesyn*. Oslo: Universitetet i Oslo, Idehistorie.
- Samarina, A. (2009, 31. august). Zjestkaja obkatka. *Novaja Gazeta*. Tilgjengelig fra: http://www.ng.ru/politics/2009-08-31/3_history.html (lest 05.05.2015).
- Samigullina, A. (2009, 28. august). Aresty vojduť v istoriju. *Gazeta.ru*. Tilgjengelig fra: http://www.gazeta.ru/education/2009/08/31_a_3251565.shtml (lest 05.05.2015).

- Sherlock, T. (2011). Confronting the Stalinist Past: The Politics of Memory in Russia. *The Washington Quarterly*, 34 (2): 93-109.
- Sherlock, T. D. (2007). *Historical narratives in the Soviet Union and post-Soviet Russia : destroying the settled past, creating an uncertain future*. New York: Palgrave Macmillan. viii, 271 s. s.
- Shevyrev, A. (2005). Rewriting the national past: new images of Russia in history textbooks of the 1990s. I: Eklof, B., Holmes, L. E. & Kaplan, V. (red.) *Educational reform in post-Soviet Russia: legacies and prospects*. London: Frank Cass.
- Shnirelman, V. (2006). Rossijskaja sjkola i natsionalnaja ideja. *Neprikosnovennyj zapas*, 50 (6). Tilgjengelig fra: <http://magazines.russ.ru/nz/2006/50/sh21-pr.html> (lest 07.05.2015).
- Shnirelman, V. (2009). Stigmatized by History or by Historians? The Peoples of Russia in School History Textbooks. *History & Memory*, 21 (2): 110-149.
- Smith, K. E. (2002). *Mythmaking in the new Russia: politics and memory during the Yeltsin era*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. XI, 223 s. : ill. s.
- Sokolov, N. (2008, 15. oktober). Vek surka, ili kratkaja istorija kolovrasjtsjenija rossijskikh utsjebnikov istorii. *polit.ru*. Tilgjengelig fra: <http://www.polit.ru/article/2008/10/15/history/> (lest 05.04.2015).
- Statens offentliga utredningar. (2003). *Läromedel : specifikt : betänkande om läromedel för funktionshindrade*, b. 2003:15. Stockholm: Fritzes. 280 s. s.
- Tishkov, V. A. (1997). *Ethnicity, nationalism and conflict in and after the Soviet Union: the mind aflame*. London: UNRISD. XV, 334 s. : ill. s.
- Tolz, V. (2001). *Russia*. London: Arnold. VIII, 307 s. : ill. s.
- Topolski, J. (1999). The Role of Logic and Aesthetics in Constructing Narrative Wholes in Historiography. *History and Theory*, 38 (2): 198-210.
- Utdanningsdirektoratet. (2011). *Generell del av læreplanen*. Tilgjengelig fra: <http://www.udir.no/Lareplaner/Kunnskapsloftet/Generell-del-av-lareplanen/> (lest 03.11.2014)
- Utdanningsdirektoratet. (2013). *Læreplan i samfunnsfag - kompetansemål: Etter 10. årssteget*. Tilgjengelig fra: <http://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Kompetansemaal/?arst=98844765&kmsn=583858936> (lest 03.11.2014)
- Vaillant, J. G. (1994). Reform in History And Social Studies Education in Russian Secondary Schools. I: Jones, A. (red.) *Education and society in the new Russia*, s. XVII, 341 s. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.
- Vernadsky, G. (1978). *Russian historiography: a history*. Belmont, Mass. :: Nordland. 575 s. s.
- Vjazemskij, E. (2013). Obrazovatel'naja politika postsovetsoj Rossii i reforma obsjtsjego istorijsjeskogo obrazovanija. *Problemy sovremennogo obrazovanija* (3). Tilgjengelig fra: http://pmedu.ru/res/2013_3_1.pdf (lest 05.05.2015).
- Wertsch, J. V. (1998). *Mind as action*. New York: Oxford University Press. XII, 203 s. : ill. s.
- Wertsch, J. V. (2000). Narratives as Cultural Tools in Sociocultural Analysis: Official History in Soviet and Post-Soviet Russia. *Ethos*, 28 (4): 511-533.
- Wertsch, J. V. (2002). *Voices of collective remembering*. Cambridge: Cambridge University Press. V, 202 s. s.
- White, H. (1973). *Metahistory : the historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. XII, 448 s. s.
- White, H. (1987). *The content of the form: narrative discourse and historical representation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- White, H. (2001). Historical emplotment and the problem of truth. I: Roberts, G. (red.) *The History and narrative reader*, s. XII, 452 s. London: Routledge.

- Zajda, J. (2001). Rewriting the history curriculum in Russia. I: Zajda, Z. (red.) *Curriculum, Culture and Teaching*. Melbourne: James Nicholas Publishers.
- Zajda, J. (2007). The new history school textbooks in the Russian Federation: 1992–2004. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 37 (3): 291-306.
- Zajda, J. (2010). The Politics of Education Reforms and Policy Shifts in the Russian Federation. I: Zajda, J. & Geo-JaJa, M. A. (red.) b. 9 *The Politics of education reforms*, s. XXI, 226 s., tab. Dordrecht: Springer.
- Zubkova, E. & Fedyashin, A. (2009). The Filippov Syndrome. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 10 (4): 861-868.